Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Reis door Zwitserland, 12 junij - 19 aug. 1834

https://hdl.handle.net/1874/389514

Hs.
0 C 10

O. C. 10.

Hss. Ackersdijck.
12.

J. 1316.

Woensd. 12.

…ed. 9
…3. Woensd 14.
…Santer.
…Woensd. 23.
… 27. maa.
…3. Vr. 1 aug.
…d. 7 aug.
…an d 19 Thee
…an.
… Gemeen…
…ap. Dinsd.
…Zond 21 Lu.
…mis. Zond
…d 26 Feed.
…ui. Vrijd.
…Voorwiel.
…oend. 3 kahl.
…Zond 7 Nijmeg.

…op Keulen begin
…ik gisteren, Dond:
…. Niet zoo
…ere jaren, gang
…eken kon ik,
…inter, in vrije
…gevolge van
…n wel tamelijk
…uiterste gevolg,
…it nemen, en
…t aan de ge..
…t nieuwe blaat.
…lat ik juist
…randering van
…rder herstellen.
…, bemoedigt mij,
…is maar een
…rgen ingeregt,
…lan voor, en
…legenheid, maar
…er, voorbyte
…n maar alein,
…geeid vaderen.
Ik had dingr.
…n op de borst,
…len; gisteren,
…lyk wel. Om
…twagen naar
…langs den gewonen weg

Hss.

Rotterd. 12. 1.

Zaturd 5 Juli Interlachen.

Zond 6. Maand 7. Dingsd. 8 Woensd. 9

Dond. 10. Vrijd 11. Zatud 12. Zond 13. Maand 14.

Dingsd 15. Woensd 16. Interlachen. Lauter-

brunnen. 17 Ald.

18 Vrijd. Grindelwald

Zat 19 Meiringen.

Zond 20 Faulhorn

Maand. 21 Interlachen. Dingsd 22 Woensd. 23.

Dond. 24 Vrijd. 25. Zaturd 26. Zond 27. maan-

dag 28 Dingsd 29. Woensd 30. Dond 31. Vr. 1 aug.

Zat. 2 Zond 3. Maand 4. Dingsd 5 Woensd 6 Dond. 7 aug

Interlachen — naar Thun.

Vr. 8 Gurnigel Zat 9 Thun. Zond 10 Thun

Maand 11 Thun. Bern Dingsd 12 Thun — Bern.

Woensd 13 Bern

Dond 14 Bern. Vr. 15 ~~Geneve~~ Zat 16. Geneve.

Zond 17 Lausanne Maand 18 Brieg. Dingsd

19 Baveno. Woensd 20 Magadino. Dond 21 Lu-

gano. Vrijd 22 Sondrio Zat 23 Bormio. Zond

24 Mals. Maand 25 Landeck. Dingsd 26 Feld-

kirch. Woensd 27. Bonaduz, Dond 28 aug. Tusis. Vrijd

29 Splugen. Zat 30 Chur. Zond 31 Kapperswil.

Maand 1 Sept. Zurich. Dingsd 2 Basel. Woensd. 3 Kehl.

Dond 4 Carlsruhe Vrijd 5 Mainz Zat 6. Keulen. Zond 7 Nymeg.
Maand 8. Rotterd.

ACADEMIA RHENO TRAIECTINA

op Keulen. begon
ik gisteren Dond:
. Niet zoo
ere jaren, gang
chen kon ik,
inter, en mijne
gevalije naar
. met tamelijk
vitariste gevolg,
t nemen, en
g aan de ga.
t reizen. Slaat
lat ik juist
randering van
rder het stellen
, benaadigt mij,
ig naar den
rden ingericht,
lan voort, en
ulegenheid, waar
et, voorbij te
a voor allen,
geeid verloren
Ik had dings.
zo op de toren
lend, gisteren,
lijk wel. Om
t wagen naar
Nijmegen, waar ik, langs den gewonen weg

1834

Dond. 12 juni Nymegen

Vryd. 13 Zaturd. 14 Keulen

- Zond. 15 Coblentz

Maand 16 Sayn en Ems. Coblentz

Dingsd 17 Maintz

- Woensd 18 Carlsruhe

Dond. 19 Ald.

Vryd 20 Stuttgard.

Zaturd 21 Ald

Zond 22 Tubingen

- Maand 23 Ald.

Dingsd 24 Sigmaringen

Woensd. 25. Constanz

Donderd. 26. Ald.

- Vryd. 27 Rorschach.

Zaturd. 28 Sint Gallen.

Zond. 29 Gais, Appenzel, Herisau, Sint Gallen.

Maand. 30 Sargans

Dingsd 1 juli. Glarus.

- Woensd 2 Linththal Glarus.

Dond. 3 Schwytz.

Vryd 4 Stantz, Sarnen.

Carton 122 (portef. b.)

Mss Ackersd. 12.

Nymegen. In de Stoomboot van Nymegen op Keulen begin ik mijn dagboek van de reis, die ik gisteren, Dond: 12 Junij 1834 ondernomen heb. Niet zoo vrij en onbezorgd als in vroegere jaren, ging ik ditmaal van huis. Vele weken ben ik, gedurende den afgeloopen winter, in mijne kamer opgesloten geweest, ten gevolge van ongesteldheid op de borst; ik ben wel tamelijk hersteld, maar nog zwak en ten uiterste gevoelig, zoo dat ik my zeer moet in acht nemen, en niet zonder huivering my zelfs aan de ge-woonste vermoeijingen van het reizen bloot stel. Het uitzigt evenwel, dat ik juist door het reizen, door de verandering van lucht en de verstrooijing verder herstellen en krachten herwinnen moge, bemoedigt my. Nu moet dan ook mijne reis naar den staat mijner gezondheid worden ingerigt; ik schrijf myzelf geen vast plan voor, en de gewone regel, om geene gelegenheid, waar iets te zien of te vernemen valt, voorby te laten gaan, moet achter staan voor dien, om steeds in acht te nemen: Quid valeant humeri, quid ferre recusent. Ik had dingsdag en woensdag nog wat pyn op de borst was niet geheel vry van hoesten; gisteren, donderdag, ging het zich redelijk wel. Om 12 ure vertrok ik met den postwagen naar Nymegen, waar ik, langs den gewonen weg

× Geo. R. Emet.

Nymegen. over Amerongen en Wageningen, om half 8 aan-
kwam. Twee Engelschen en een Hamburger wa-
ren met my in den wagen, en wy gingen zamen
in het Kasteel van Antwerpen, waar wy ruimti-
ger nachtverblyf en beleefdere bediening vonden
dan gewoonlyk by Halterman. Wy maakten
eene wandeling naar Belvedere en het Valken-
burg; de avond was na den regen helder, en
het land vertoonde zich zeer schoon. Terug-
komende vonden wy een goed avondeten;
er waren geene andere gasten.

<u>Vrydag 13 Juni.</u> Ik heb vry goed geslapen,
ben om 4 uur opgestaan, en om 5 uur met
myne reisgenoten van gisteren op de Stoom-
boot, die naar Keulen vaart, vertrokken; ik
heb myne plaats vooreerst tot Wezel geno-
men, in de onzekerheid, of het doorvaren tot
Keulen en het verblyf op de Stoomboot gedu-
rende den nacht voor my wel raadzaam
zyn zal.

Rusland. Myn Hamburger reisgenoot[x] is zeer bekend
met Rusland, hy is zelf daar geweest en heeft
een zwager in Moskou. Het was my belangryk
van hem byzonderheden over den toestand van dat
land te hooren, die overeenkwamen met hetgeen
anderen er my van gezegd hebben. Voor geld
is alles in Rusland te verkrygen, zeide hy my,
ook vrystelling van de strengste wetten.
De bepalingen omtrent het toelaten van
vreemden zyn zeer moeilyk natekomen. In
1816 verlangde myn reisgenoot naar Peters-
burg te gaan voor handelszaken, die spoedig
waren opgekomen; zoo dat hy de nodige formen

Nymegen.

voor het verlof om in het land te reizen niet had kunnen verrallen. Een vriend op de grenzen bezorgde hem zonder zwarigheid een „podorotschné" op eens anders naam, en de beambten verklaarden, dat hem alle de daartoe vereischte stukken in goede orde vertoond waren, hoewel geene zulke stukken bestonden. Hiermede reisde hy zonder gehinderd te worden; maar toen hy na eenig verblyf in Petersburg, op zyn vertrek stond, werd hy gewaarschuwd, dat hy by de politie bekend was, en indien hy weder onder een anderen naam wilde vertrekken, dit kwade gevolgen zoude hebben. Hy wendde zich toen tot een man, die tot de geheime politie behoorde; die zeide hem dadelyk (dat) zyn naam bekend was, en hy tot de verdachte personen behoorde, en die bezorgde hem vervolgens, voor geld, een behoorlyke reispas, waarin door alle de daarin betrokkene ambtenaren bevestigd werd, dat hy met behoorlyke stukken onder zyn eigen naam, aangekomen (was) en in Rusland verblyf gehouden had, en onderandere ook, dat drie malen, telkens met een week tusschentyd, in de regeringsbladen zyn vertrek was aangekondigd, om zyne schuldeischers, indien er die waren, op te roepen, en dat zich niemand gemeld had; terwyl van dit alles niets waar was. Doch alle die ambtenaren werden hiervoor betaald, zoo dat hem dit drie of vier honderd roebels gekost had. Ten opzigte van het smokkelen plagt hetzelfde plaats te hebben, doch dit is moeielyker

Nymegen.

geworden, door dat de fabrikanten, die be-
lang hebben by de verbodswetten, zelve
daarvoor laten waken. Hy plagt zelf dik-
wyls waren te laten binnensmokkelen in
de kleine haven Window. Toen hy zich in
hetzelfde jaar 1816 aldaar bevond, werd
hy onder de hand verzocht, om by den gou-
verneur te komen. Deze ontving hem zeer
vriendelyk, en zeide, dat hy hem gaarne van
dienst wilde zyn; dat waarschynlyk de
commissionnair voor het insmokkelen der
waren 10 ten 100 in rekening bragt, doch
inderdaad aan hem gouverneur maar
$7\frac{1}{2}$ betaald werd; weshalve hy den koop-
man voorstelde, om voortaan onmiddelyk
over dat smokkelen met hem te onderhan-
delen en hem $7\frac{1}{2}$ ten 100 daarvoor te geven.
Het was waar, dat de Commissionnair
behalven 2 ten 100 voor de commissie, 10
ten 100 voor het omkoopen van de be-
ambten in rekening bragt. Dit stelsel
van omkoopbaarheid is onder alle van-
gen van beambten doorgedrongen, en hangt
zaam met de volstrekt ontoereikende
bezoldigingen, die eveneens algemeen zyn;
zoo dat de jaarwedden der leden van den
Senaat voor de huishouding van een ge-
ring burgerman niet voldoende zoude
zyn. Terwyl men nu met geld zich aan
de wetten kan onttrekken, wordt men ook
door de wetten volstrekt niet beschermd;

De heer Enet heeft mij onderstaanden ook ver-haald, dat de Hannoversche tol op de Elbe te Stade tegen alle de beginselen van vrye scheep-vaart aan behouden is. De Hannoversche rege-ring doet er niets voor, en de waren worden onderzocht en verschillende regten daarvan betaald; die regten zijn ook niet voor alle schepen dezelfde; Hamburgsche schepen zijn er vrij van; Engelsche schepen betalen ze. Men rekent dat deze tol 300,000 mark ƒ240,000 op-brengt.

Tol te Stade.

Keulen. maar staat men gedurig aan alle willekeur blootgesteld. Zoo had hem zyn broeder gezegd, dat in Moskou tegen Paschen, als de Russen gewoon zyn zeer te brassen, de politie beambten dikwyls by de kooplieden komen, en hun mededeelen, dat er nadeelige berigten omtrent hunnen handel zyn ingekomen en derzelyke; de kooplieden maken dan deze beambten dikwyls met aanmerkelyke sommen tevreden, steller, al weten zy ook dat alles onwaar is; want deden zy dit niet, zoude zy aan de wraak dezer lieden zyn bloot gesteld. Het is ook nog geheel niet ongewoon, dat men op eens een ryting voor de deur ziet komen en door een man der politie verzocht wordt, om er terstond in te stygen en de reis naar Siberie te ondernemen, zonder dat eenig regtsgeding voorafgegaan is, of men zelfs de rede der verbanning verneemt.

× Ik geraakte my redelyk wel, en heb daarom besloten, om maar tot Keulen door te varen. Wy waren reeds om half 3 te Wezel, waar eene schipbrug van den linker oever naar het eiland voor de stad loopt, en eene tweede brug van die voort over den smalleren tak des Ryns tusschen het eiland en den regter oever. Wy passeerden juist hier de boot, die dezen mor-

Ik heb naderhand vernomen, dat te Ruhrort ×
thans zoowel stoomwerktuigen als vaartuigen
voor de Pruissische Stoombootmaatschappy
vervaardigd worden.

Keulen. gen van Keulen naar Arnhem vertrokken is.

Om half 8 waren wy te Ruhrort, waar een groot aantal steenkoolschepen lagen. Wy bekwamen ook hier een nieuwen voorraad, doch zonder oponthoud; want het vaartuig met de steenkolen werd aan onze boot bevestigd, en voer mede opwaardst gaande, dat de overlading plaats vond.

Zaturdag 14 Juni. Dezen nacht om half een kwamen wy te Dusseldorp, waar onze eenige Hollandsche reisgenooten, een jong man met zyne vrouw en kind, en eene jonge vrouw, die alleen naar Aken reisde, ons verlieten. Ik ging hier over in het paviljoen, waar gelukkig niemand in was; dit gaf my gelegenheid, om my goed te slapen. Het weder was toen ik opstond nog betrokken en winderig; doch het werd beter eer wy Keulen bereikten. Om half 10 kwamen wy aan, en met twee Engelschen nam ik myn intrek in het Rheinische Hof. Wy zyn zaam de merkwaardigheden gaan bezien, die my reeds bekend waren, doch die ik met genoegen op nieuw zag.

Het oude Raadhuis begint men in den oorspronkelyken styl te herstellen.

Aan den Dom wordt veel gewerkt, evenwel gaat men langzaam voorwaards, en zal het reuzenplan, waarvan nog zoo weinig uitgevoerd is, nimmer voltooid worden; doch men herstelt het vervallene, en voleindigt eenigermate de gedeelten, die uitgevoerd zyn, en die zyn reeds zoo verwonderlyk grootsch en schoon.

Het Museum bevat nu de schilderyen en oudheden,

Dit is in Schreiber, 3e Aufl. 324 onnauwkeurig opgegeven.

× Wy zyn ook geweest in het entrepôt of de vryhaven, die men hier veelal „das Ausland" noemt. De inrigting schynt er zeer goed te zyn.

× Het Casino, dat wy ook bezochten, is een geheel nieuw, en, naar my voorkwam, en byzonder schoon gebouw; uitsteekend is eene groote danszaal. Er is verscheid van eet- speel- leeskamers. Zoo ik hoor heeft men voor het bouwen in de dertig duizend Thalers besteed; er zyn omtrent 280 leden, men betaalt voor intrede twintig, en jaarlyk omtrent tien Thalers.

> Een gezelschap van meer dan 50 zwemmers kwam voorby. Zy hadden boten met muziek en met de kleeden der zwemmenden by zich, en wy zagen ze tot de schipbrug kunnen weg verrassen.

Keulen.

den door den vlytigen Wallraft verzameld. Vele oud-Duitsche stukken zyn merkwaardig, byzonder de dood van Maria door Schorel. Myne opmerking trokken ook Pera, die haren vader Cimon in de gevangenis zoogt door Guido Reni, de valsche spelers door Hondhorst. Er waren eenige geboetseerde beeldjes van den vicarius Hardy. Zy zyn vol uitdrukking, en bevestigden my in het denkbeeld, dat het voor de kunst niet ondoenlyk is, om by het beeldhouwen zoo wel de kleuren als de vormen voor te stellen.

De Jesuitenkerk vond ik als vroeger schoon, maar niet verheven. Het gebouw van het gewezen Jesuitencollegie dient nu voor Seminarium.

De kerk Maria in Capitolio is merkwaardig, omdat zy gedeeltelyk nog uit de achtste eeuw en de oudste van Keulen is. Wy zagen hier een dubbeld schildery van Albrecht Durer, aan de eene zyde de verstrooying der apostelen en aan de andere zyde den dood van Maria voorstellende, beide zyn merkwaardig. + Op de muur van eene kapel zagen wy fresco's van apostelen en heiligen, die zeer mooi waren: hoofden vol uitdrukking.

De kerken van Petrus, Ursula en Gereon ben ik ditmaal niet mede gaan zien.

× Den avond brachten wy grootendeels door op de „Insel". De aanleg is allerliefst; er was mooye muziek en veel gezelschap. Waarom, dacht ik, kan men te Utrecht noch Casino, noch eene plaats van vereeniging zoo als de Insel hebben? Omdat men ongezellig en bekrompen trotsch is.

× Wy wandelden nog op de brug, hielden ons

Coblents. een korten tyd in een tuin aan de overzyde op, waar ook muziek was. Het weder is heerlyk geworden. Myne gezondheid gaat boven verwachting goed.

Zondag 15 Juni. Om 7 ure met de Stoomboot naar Coblents vertrokken. Het had dezen nacht geregend, doch de lucht helderde spoedig op, en zelfs werd het zeer warm. Deze vaart was my bekend. Als eene verandering moet ik opteekenen, dat de ruine Rheineck, tusschen Remagen en Andernach door Prof: Bethman Holweger te Bonn wordt hersteld, om voortaan tot zyn zomerverblyf te dienen.

Te Königswinter kwam Poelman op de boot en dadelyk maakten wy plan, om altans nog een dag zaam door te brengen. Wy kwamen om 6 ure te Coblents aan, namen onzen intrek in het witte paard aan de overzyde der rivier, en hadden nog even tyd en gelegenheid om met twee Engelsche reisgenoten de vesting Ehrenbreitstein te bezigtigen. Men gaat verscheiden poorten door, eer men op de vesting zelve is; deze is nog in twee deelen gescheiden, zoo dat het eene zich kan blyven verdedigen, en de bezetting van het andere kan opnemen, indien dit zich moest overgeven. Bovenop staan ruime gebouwen, alle bomvry gemaakt, en er is eene vry groote paradeplaats. De hoogte van den voet af is 380 voet. Er zyn nu 1400 man bezetting en, zoo men ons zeide, kunnen er 5000 in ge-

Coblents. borgen worden, waarvoor dan ook steeds voor-
raad, die drie jaren zoude kunnen strekken, voorhanden is. Wy zagen eene keuken, waar in met stoom gekookt werd. Het gezigt van de hoogte over den Ryn, Coblents en het omliggende land is zeer uitgestrekt, en wy zagen er juist de zon ondergaan. Men ziet hier op de nabygelegene hoogten vele andere vestingen, byzonder, op den heuvel, waarop het Carthuizerklooster plagt te staan, het fort Alexander, dat nog 7 voeten hooger is dan Ehrenbreitstein.

Wy hebben nog eene wandeling door de stad gedaan.

Gibraltar. Een myner Engelsche reisgenooten woont sedert 20 jaren te Gibraltar en heeft my veel daarvan verhaald. Die vesting is zeer verschillend van Ehrenbreitstein, dewyl de werken niet op, maar geheel in de rots, gemaakt zyn, welke spits oploopt en niet, zoo als Erenbreitstein, eenige vlakte en een weg, om daarop te komen, bezit. De bevolking der stad beloopt 14,000, waarvan 4000 Engelschen, meest tot de bezetting behoorende. Men gaat van Gibraltar veel op het Spaansche grondgebied, waar de Engelschen hunne tuinen en landhuizen hebben. Men heeft daar geen last van onveiligheid; de Spanjaarden stelen zelden; en, hoewel het algemeen bestuur slecht is, vindt men veelal

x De Afrikanen bekomen hun goud uit de rivieren, waar zy het als stof opzamelen. De handel zoude meer uitbreiding bekomen, indien het volk niet zulk een geweldigen godsdiensthaat tegen alle Christenen had. Die is zoo sterk, dat de regering zelve buiten de steden de Engelschen daartegen niet beschermen kan. Als een voorbeeld voerde hy my aan, dat niet lang geleden een transport van Gibraltar, door tegenwind naby de Afrikaansche kust opgehouden wordende, eenige Engelschen, door het schoone land bekoord, het waagden, om het schip te verlaten. Zy zagen geene menschen, en meenden niets te vreezen te hebben, toen zy op eens van alle kanten beschoten werden, zoo dat er drie het leven verloren en de anderen met moeite ontkwamen. Het is niet mogelyk hiertegen iets met vrucht te ondernemen, dewyl deze mahomedanen het voor pligt houden, en zich overtuigd houden, eene betere plaats in het paradys te zullen bekomen, wanneer zy de ongeloovigen om het leven brengen. Hierom, zeide hy my, is de poging der Franschen, om zich in de streken van Algiers te vestigen niet uitvoerlyk. Ceuta, dat steeds Spaansch is, dient alleen als garnisoen en vesting; het is geene haven.

Het graan zoude een gewigtig voorwerp van uitvoer zyn, doch de Keizer van Marokko heeft dit door zeer zware belasting byna onmogelyk gemaakt. Alleen by buitengewone duurte haalt men graan uit de Afrikaansche havens.

Coblents.
Sayn.

in de Spaansche plaatsen zeer goed municipaal bestuur. De niet-Engelsche bewoners van Gibraltar zyn veel Spaansch en verder van verschillende natien, ook een aanmerkelyk aantal Joden, die van de Barbaryische kust derwaards gekomen zyn. Als handelsplaats is Gibraltar van belang voor de betrekkingen met de Afrikaansche kust, waar vele fabriekwaren gesleten worden, die grootendeels met goud betaald worden; veel schapewol gaat dadelyk naar Londen, ter zake der gezondheidsinrigtingen, die op Gibraltar niet zoo volkomen zyn.x Men leeft er, zoo my de heer D. Engles, zoo heet myn reisgenoot, zeide, zeer aangenaam, en, behalven de gele koorts die er 2 malen, 14 jaren na elkander, gekomen is, zyn er weinig ziekten, in de nabuurige lagere streken van Spanje is des zomers veel slechte lucht even als in Italië.

De andere Engelschman met wien ik tedert Utrecht tot Coblents gereisd ben, heet Wanstall, en woont in Londen. Van beide nam ik dezen avond afscheid.

Maandag 16 junï. Met Poelman ging ik de Koninklyke yzerwerken van Sayn bezien. Het riviertje van dezen naam, dat door eene zeer leene vallei stroomt, heeft aanleiding tot deze werken gegeven; de mynen zyn op vyf uren afstands. Er is een hoogoven, twee reverbairovens en nog twee koepelovens. Die zyn alle vereenigd in een groot gebouw, dat ge-

Die zuilen zyn van binnen hol; de middellyn +
van dezelve heb ik niet opgeteekend.
600,000 pond yzer is voor het gehele gebouw gebruikt.
100 kilogr. maken 214 deze ponden.

Men noemt dit werktuig wagen. +

Coblents. zeer van yzer gebouwd is, dat men alles heer gegoten heeft. Het dak rust op 12 zuilen, elk 22 voeten hoog (1½ duim dik) en 8000 ponden zwaar. Behalven het dak dragen deze zuilen, niet hooger dan ter halfte haver lengte, aan weerszyde een yzeren weg waarop een werktuig van het eene einde van het gebouw naar het andere bewogen wordt. Dit werktuig dient om de zwaarste lasten aan te hangen, byzonder kanonnen, die men op die wyze van de plaats waar ze gegoten zyn over, brengt naar voor in het gebouw, waar ze op wagens gelegd worden. Men kan op die wyze met 12 man 50,000 pond oplichten en verplaatsen.✝ In den hoogovens smelt men het erts, dat 48 tot 50 per 100 yzer oplevert en dadelyk voor het gieten dient. Men smelt het met houtskool. In de reverbair ovens smelt men met steenkolen, in de koepelovens met cooks, in beide yzer geen erts. Deze vier ovens dienen vooral, wanneer men stukken giet, die meer yzer vereischen dan de hoogovens oplevert. Men noemt de diepte, waarin gegoten wordt Dammgrube. Zy is als eene put, 24 voet diep, en met yzeren hoepels voorzien. Het aanblazen geschiedt door een waterrad, dat 20 voet middellyn heeft, en door de Sayn wordt in beweging gebragt. De lucht is in drie Cylinders bevat, en die leveren 2000 cubiekvoet wind (in de minuut) van de kracht van 2 pond op elk □ duim. Men zal voortaan de lucht verwarmen, waardoor veel brandstof wordt uitgespaard; men maakt daar-

Uit deze Streken, byzonder uit Nassau bekomt +
men in Gouda de pypaarde.

Coblentz.
Sayn.

voor eene inrigting boven aan den hoogoven. De vlam wordt op die plaats ook nog gebruikt, om de vormen te drogen.

De vuurvaste steenen worden hier ook vervaardigd voor de ovens, zy bestaan uit $\frac{1}{5}$ leem en $\frac{4}{5}$ zand, dat toch ook reeds leem bevat.

De werktuigen, om het yzer te boren worden bewogen door een waterrad van dezelfde grootte als dat voor de blaasbalken; beide raderen zyn van hout. Men heeft onlangs een nieuwen toestel bekomen uit Engeland om schroeven te boren.

Men maakt hier niet anders dan gegoten yzer maar dat ook van alle soorten, zoo dat teekeningen of modellen van allerlei voorwerpen hier kunnen gezonden worden en ten uitvoer gebragt. Voor de regering giet men vooral geschut. In het magazyn zagen wy eene verscheidenheid van sieraden; ook een schoon doopfond, bestemd om als proeve op de tentoonstelling te Berlyn geplaatst te worden. Er werken omtrent 100 menschen. Aan het hoofd is de heer Director Schäfer, die de goedheid had ons alles te wyzen, en de Maschinenbauinspector Althans. De hoogoven brandt altyd door, met uitzondering van 4 weeken in het jaar, die tot herstelling bestemd zyn; in dezen laatsten tusschentyd bevond men zich nu.

De vallei van de Sayn is regt lief op de hoogte is de ruïne van een oud kasteel. Men was bezig eenen grooten weg hier aan te leggen. Onze stadgenoote, juff. Rose, houdt des zomers hier haar verblyf.

×

Coblents. Dezen namiddag zijn wy te zaam gereden naar *Ems*, waar wy wat rondwandelden, en toen het begon te regenen de speelbank bezochten en in de gezelschapszaal thee dronken. Wy was Ems reeds bekend, en ik werd ditmaal in myne meening bevestigd, dat zulk eene plaats met slechts weinig genoegen oplevert. Ik nam hier van mynen landsman afscheid; hy bleef nog om spoedig weder naar Holland te gaan, en ik keerde naar Coblents terug. Het weder helderde nog op voor het ondergaan der zon, dat ik in vollen luister van de hoogte zag. Ik schreef nog een brief naar Leuk.

Dingsdag 17 Junij. Om half 7 met de stoomboot vertrokken naar Meints. Deze schoone vaart was my zeer bekend, maar deed my toch groot genoegen. Onder de reisgenoten was nu myn vriend *Van Dam van IJsselt* met zyne vrouw, met wie ik veel gesproken heb. Zy gingen nog dezen avond naar Wiesbaden. Een Pruissisch beambte by het militair bestuur van Meints, de heer *Loeff* was my ook reeds bekend van Berlyn, waar wy dikwyls disgenoten geweest waren. Het ontbrak niet aan nog veel ander gezelschap, waarmede ik toch weinig kennis maakte. Reeds sedert Nymegen heb ik meestal gereisd met den teekenaar *Tombleson*, die gezigten van den Ryn heeft uitgegeven en nu naar Tyrol gaat om te teekenen. Buiten zyn kunstvak is hy my niet voorgekomen eenigzins

Toen eenige disgenoten, die om Rheinstein te zien boven gebleven waren, zich beklaagden, dat zij zoo weinig meer vonden, zeide een der andere: Serentibus ossa; deze wel toegepaste spreuk, maar met de zonderlinge zamentrekking van „sero venientibus" deed ons zeer lachen.

Meintz.

ontsteekend te zyn. Een Duitscher, die den Engelschman uithing, en plompheid met aanmatiging paarde, gaf ons veel aanstoot. eene klagt over een knecht van den hofmeester werd als eene staatszaak behandeld.

Onder het eten voeren wy langs de herstelde ruine Rheinstein, waar de Pruissische prins Friedrich woont, die ons met een kanonschot begroetede. De heer Laer zeide ons, dat hy de stukken betrekkelyk dat kasteel te Meintz in de archiven gevonden had, doch dat daaruit bleek, dat het eigentlyk Voigtsburg en niet Rheinstein heet, welke laatste naam aan eene andere ruïne, wat lager op de rivier, toekomt. Zoo men ons gezegd heeft, wordt de ruine Stolzenfels, die wy dezen morgen niet ver van Coblentz voorbygevaren zyn, evenens door den prins van Pruissen weder in orde gebragt.

Te Meintz deed ik eene wandeling buiten de stad in den nieuwen aanleg tegenover den mond van de Mein, en vervolgens door de stad zelve, die my dunkt, dat netter en fraayer wordt.

Woensdag 18 Junij. Reeds om 4 ure ben ik met de stoomboot vertrokken naar het dorp Schröck tegenwoordig Leopoldshafen genaamd, naby Carlsruhe. Deze vaart is niet onderhoudend; de boorden van den Ryn zyn hier vlak; daarby was het weder grauw en bewolkt, zoo dat zelfs de heuvels op eenen afstand

Er is by Manheim eene Schipbrug.

Carlsruhe. gelegen zich niet fraai vertoonden. Er waren
zeer weinig reizigers en geheel geen van eenig belang aan boord, zoo dat ik my eigentlyk heden alleen bevind. Ik heb met de drie beambten der Stoomboot: den kaptein, den conducteur en den hofmeester gegeten. Den meesten tyd heb ik met lezen en schryven doorgebragt, en heb ook de kortheid van de nachtrust eenigzins kunnen aanvullen.

Om 12 ure zyn wy te Mannheim aangekomen en om 9 ure te Leopoldshaven; hier vonden wy wagens gereed, die ons binnen anderhalf uur te Carlsruhe bragten.

Donderdag 19 Junii. Ik heb laat uitgeslapen en begaf my toen op weg, om myne kennissen te bezoeken. Doch groot was myne teleurstelling, toen ik vernam, dat myn vriend en gewezen ambtgenoot (Bronn) reeds voor eenige weeken gestorven is. Hy is, zoo als ik naderhand gehoord heb, byna plotselyk door beroerte getroffen en bezweken. Ik betreur in hem een man van een vast en edel karakter, met wien ik veel en vertrouwd bekend was, en die my door opregte vriendschap verbonden was. Vervolgens heb ik Prof: Mone bezocht, die my zeer vriendelyk ontvangen heeft. Ik heb met hem een paar uren gewandeld, om de stad en wat zy merkwaardigs heeft te bezien. Grootendeels was my dit van vroeger tyd reeds bekend. Voor eene bevolking van 20,000 inwoners is deze stad op te groote schaal aangelegd; de straten breed en lynregt, alles nieuw. Het

Carlsruhe plan is een groot sterrebosch, waarvan het slot middelpunt is, en waarvan noordelyk de straten uit werkelyke lanen in het *Hardtwald*, zuidelyk uit straten bestaan, welke laatste door eene zeer lange, en andere van minder uitgestrektheid, doorsneden worden. Er zyn mooye openbare gebouwen, waarvan eenige sedert ik de eerste reis hier was, nieuw zyn opgerigt, zoo als een fraai *Raadhuis* over de hervormde kerk. De Hr. Mone wees my ook een geheel nieuw *paleis voor het Ministerie van finan- cies*, geheel van baksteenen gebouwd, volgens de plannen van Hubsch. Het heeft 175 000 guldens gekost waarvan 45,000 voor de plaats, die men van de eigenaars heeft moeten koopen.

De *Schlossgarten* en de *Kruidtuin* leveren lieve wandelingen op.

Dezen avond waren wy in den *schouwburg*; de zaal is lief en was goed bezet met toeschouwers. Men speelde de opera: La dame blanche, die Dame von Avenel, in het Hoogduitsch. Het gezang beviel my zeer.

Het weder is dezer dagen guur en winderig, dat voor myne gezondheid niet gunstig is; dezen avond is het zeer schoon en in den helderen maneschyn zyn de straten levendig van wandelaars.

Baden Van myne gesprekken met den heer Mone wil ik eenige punten opteekenen. Sedert eenigen tyd schryft hy de "Karlsruher Zeitung", wat het binnenlandsche betreft, wel niet dadelyk bezoldigd door de regering, maar toch in haren geest. Hy gaf my van den toestand van dit

Carlsruhe

landje zeer gunstige berigten. De financiën zijn bijzonder goed in order; de belastingen zijn in den laatsten tijd verminderd, onderan„deren die op het zout; weggeld wordt in het geheel niet meer betaald. Van de staats„schuld is reeds veel afgelost, zoo dat nog maar negen millioenen gulden overig zijn; daarvan zijn de renten van 4 op 3½ per 100 gebragt, en toch staan die schulden 102 en soms hooger. Er zijn 2½ millioen gulden in de schatkist, en men zoude nog sneller aflossen indien de wet het niet bepaald had. De minister van financiën Böckh is uit„stekend bekwaam. Het land heeft veel do„meinen, vooral bosschen, en hierdoor kan men zonder hooge belastingen de uitgaven bestrijden. Von Winter is minister van binnenlandsche, Türkheim van buitenland„sche zaken. Een gewigtige maatregel van den laatsten tijd is de afkoop der tienden. Daarvoor is tot regel aangenomen, dat het kapitaal berekend wordt op twintig maal den middelprijs van de jaren 1811 tot 1830 met weglating van de twee hoogste en twee laagste jaren. De afkoop geschiedt ge„meentewijze en zoodra drie vierden der grondeigenaars het verlangen; de staat geeft dan een vijfde van den afkoopsprijs en de andere vier vijfden worden door de landei„genaars gedragen. Dit is nu vrijgelaten tot 1838 na dien tijd worden de gemeenten, die nog niet afgekocht hebben, daartoe ver„

Pforzheim plegt. Alle Frohn- en Heerendiensten zyn reeds vroeger afgeschaft. Zoo my de heer Mone zei, de, wordt de invloed van Rotteck, Welker, Id, Stein en andere volksmannen steeds geringer.

Vrydag 20 Juni. Om half zes met een huur- koetsier naar Stuttgard vertrokken. Eene regte laan met populieren beplant voert een uur ver naar Durlach, eene nette kleine stad van ruim 4000 inwoners, vroeger hoofdplaats van een klein vorstendom, waardoor zy dan ook nog een Slot met fraaijen tuin bezit.

Wy klommen van hier langzaam op de eer- ste heuvels van het Schwartzwald. De dorpen volgen spoedig op elkander, maar zyn niet groot en de huizen zien er niet best uit. Het land is met graan bebouwd dat uitsteekend goed stond. Het weder was zeer schoon. Om half 10 kwamen wy te Pforzheim, eene zeer welvarende stad van ruim 6000 inwoners, die eenige fabrieken van „bijouterien", zegellak enz: en veel binnenlandschen handel bezit. Zy is in den tyd der Romeinen een middelpunt geweest, waar vele wegen elkander kruisten, en heette toen Porta Romana. Zoo my de heer Mone gezegd heeft, vindt men vele over- blyfsels van die Romeinsche wegen en van an- dere ondeden in deze streken. Naby de stad was het Slot, dat niet meer bestaat, en de daartoe behoorende kerk, die nog in wezen is, en die men, zonder ze te moderniseren, zeer net opgemaakt heeft. Hier liggen vele leden van het vorstelyk huis begraven en de gedenkteekenen zyn in het Choor voorhanden. Er zyn twee nieuwe gedenkteekenen in zuiver Gothischen styl zeer schoon uitgevoerd, een voor Mark- graaf Karel, en een voor de 400 burgers van Pforzheim die in den 30 jarigen oorlog den Mark-

Pforzheim. graaf tegen Tilly verdedigden, en daarby byna allen omkwamen. De namen, die men nog heeft kunnen ontvinden, staan op dit gedenkteeken vermeld. In de vensters zyn de vorstelyke wapenen van het regerend geslacht en van de moeders der Markgraven die geregeerd hebben, door een kunstenaar, die meent de kleuren van vroeger tyd en de wyze van ze duurzaam te maken wedergevonden te hebben, geschilderd. Er staan nu magazynen en andere domeingebouwen naby de kerk, en een stuk oude muur, die wel schynt Romeinsch gemaakt te zyn. Een groote lindeboom op deze hoogte biedt schaduw en rustplaats aan. Eenige zeer schoone huizen met tuinen, waar in overvloed van noten was, zag ik aan de uiteinden der stad, die overigens eng en onregelmatig gebouwd is.

Bloedzuigers. Terwyl wy hier waren kwam er een groote wagen door met bloedzuigers, welke van Varasdin in Croatie op weg waren naar Parys. Zulke wagens komen er zeer veel door; zy ryden nacht en dag door, zoo dat ze in tien of twaalf dagen hunne bestemming bereiken. De bloedzuigers liggen op planken in rakken, die men steeds nat houdt; nu en dan worden zy er uitgenomen en gewasschen; tevens de dooden weggedaan, want er sterven er veel onder weg vooral door de hitte. Het groote verbruik dezer dieren heeft reeds aanleiding gegeven tot het maken van een opzettelyken aanleg om ze aan te kweeken, te Lüssingen by Vaihingen, waar onze weg doorloopt. Doch de groote voorraad tot nog toe komt uit de

Stuttgard: maaraken van Croatie.

Om een uur hebben wy Pforzheim verlaten, om 2 ure kwamen wy te Enzburg op Wurtembergsch grondgebied, waar passen en koffers onderzocht werden; dit geschiede met weinig omslag.

Wy reden nu steeds in de valeij van de Enz, een klein stroompje, dat nu zeer bescheiden tusschen zyne groene boorden naar de Neckar vloeide, maar dat dikwyls buiten zyne oevers treedt en toms veel schade veroorzaakt. Men was algemeen bezig het hooi binnen te brengen waartoe de warmte, die vry sterk werd, zeer gunstig was. Links zag ik veel wyn aan de heuvels.

Wy pleisterden nog eens te Vaihingen, een vry groot dorp, waar my de morsigheid in de herberg, en het wilde plompe geschreeuw der gasten geen zeer gunstig denkbeeld van den staat der beschaving gaf.

Wat verder, te Lutmeikingen gingen wy over de Enz en vervolgens over de hoogtens. Wy zagen Ludwigsburg aan onze linkerhand. Overal waren vruchtboomen, vooral appelboomen langs de wegen.

Weggeld Hier in Wurtemberg, evenmin als in Baden, wordt geen weggeld betaald, alleen vorderd men op de grenzen van vreemde voertuigen 2½ gulden voor elk paard, waarvoor zy dan vry door Wurtemberg en Beyeren ryden kunnen. Het was half 10 toen wy in Stuttgard aankwamen.

Stuttgard

Zwitsersche Kaashandel

Mijn reisgenoot was ditmaal een Zwitsersch koopman in kaas, met wien ik zeer menig gesprek konde houden. Van zijn handel heeft hij mij gezegd, dat de kooplieden wonen in Thun en eenige andere hoofdplaatsen; die reizen in het land rond en koopen van de boeren de kaas op. In magazijnen wordt zij dan in order gebragt en bewaard. Om ze te slijten reist men in de naburige landen rond, hij deed dit in een groot deel van Frankrijk, Duitschland en Italie en wel zoo, dat hij elk zijner klanten twee malen 's jaars bezocht. Dit rondreizen bestaat nog niet zeer lang, vroeger werd de handel met brieven gedreven; doch nu kan men het doen, verlaten er veel de koopers op, en die thuis blijft behoudt ook zijne waar. Dienzelfde heb ik in verschillende landen omtrent veel soort van handel gehoord; het schijnt vrij algemeen te zijn. In Rusland vindt men voor de Zwitsersche kaas ook veel aftrek, maar derwaards reist men niet. Ik vroeg hem hoe hij de kaas naar Rusland zond? Hij zeide mij te water van Basel naar Frankfort, dan met wagens naar Lubeck, en van daar over zee. Waarom niet over Holland, dan geschiedde het vervoer geheel te water? Dit, zeide hij, had men ook gemeend dat beter was, en men had eenige bezendingen over Rotterdam beproefd; doch het was veel duurder en veel langzamer bevonden.

Zaturdag 21 Junii heb ik in Stuttgard doorgebragt. De merkwaardigheden der stad had ik reeds te voren gezien, alleen bezocht ik

Jérome Bonaparte is zwager van den koning van Wurtemberg; zyne kinderen zyn geboren na dat hy reeds niet meer koning van Westphalen was.

Stuttgard. nog de <u>Hoofdkerk</u>, een fraai gebouw, waar vele vorsten van Wurtemberg begraven liggen; en het <u>Slot</u>, de gewone verblijfplaats des Konings. Het is in 1746 gebouwd en bevat vele mooye zalen, ook eenige kunstwerken, waaronder de schilderyen my toch niet bevielen. Van den vorigen Koning zyn nog vele meubels voorhanden, vooral uur- en speelwerken; onder deze de stoel, die dadelyk muziek speelt als men er zich op zet. Hiervan werd my verhaald, dat toen de oude koning byna stervende was, zyn geneesheer zonder den stoel te kennen of uit vergissing er zich op zette waarop dadelyk „Lieber Augustin" begon; hetgeen als bittere spot voor den kranken vorst klonk, gelyk hy zelf verklaarde. Eene zaal was ingerigt voor de lichaams-oefeningen van den kroonprins; in eene andere, waar ik toch niet in kwam, was deze prins met zyne zusters aan het dansen; ik hoorde hen Fransch spreken, hetgeen men my zeide, dat hunne gewone taal is. Verleden week is Jérome broeder van Napoleon, hier doorgereisd en heeft twee nachten en een dag in het Slot doorgebragt. Zyn zoon is in Wurtenbergschen krygsdienst.

Achter het Slot is de zeer schoone <u>Schlossgarten</u>, die voor openbare wandeling dient. Tegen den avond ben ik daar door gereden.

De bron van Canstadt is wel sedert lang bekend ge-weest, maar de gewoonte en de inrigtingen, om ze tot drinken en baden te gebruiken, bestaan eerst sedert 15 jaren.

Stuttgard. naar Rotenstein, een koninklyk landhuis, een half uur van de stad op eene hoogte gebouwd. De landstreek is zeer lief, rondom zyn heuvels, en in de nabyheid stroomt de Neckar en daaraan ligt de kleine badplaats Canstadt. Het gebouw is geheel nieuw, eerst voor vyf jaren voltooid, eenvoudig maar met veel smaak ingerigt, byzonder mooi zyn de vloeren. Er zyn eenige beelden van Dannecker onderanderen Amor en Psyche, en eenige schilderyen, vooral landschappen, die zeer lief zyn. Op den top van den „Rothen Berg" ziet men van hier eene Griecksche kapel, waarin de laatstgestorvene koningin, Grootvorstin van Rusland, begraven ligt, en waar wekelyks godsdienst gehouden wordt.

Ik ging vervolgens naar Canstadt, waar eene overvloedige minerale bron is, aan welke men veel kracht toeschryft, vooral tegen ongemakken in de maag en gevolgen van een zittend leven.ˣ De bewoners van Stuttgard maken er veelvuldig gebruik van; eenige badhuizen en byzondere woningen dienen hun tot verblyf, sommige blyven in de stad en komen alleen des morgens hier drinken. Dit doet de koning regelmatig, en onder de byzonderheden behoort, dat op verschillende plaatsen aangeschreven is, dat men verzocht wordt den hoed hier niet af te nemen. Muziek en dans zyn hier ook bestemd, om tot uitspanning der sta-

Hy heeft my gezegd, dat hy geene familiebe-+
trekking heeft tot Carl Adolf Menzel in
Breslau, die even als hy over de historie van
Deutschland geschreven heeft.

Stuttgard. delingen te dienen.

Ik heb mynen gewezen ambtgenoot Münch hier bezocht. Hy was nog even werkzaam, levendig, weinig bezadigd als te voren; in zyne gevoelens en wyze van zien omtrent politieke zaken kwam hy my zeer veranderd en met zichzelf oneenig voor. Zyne vrouw zeide my, dat zy zeer het verblyf in den Haag terug-wenschte.

Een nieuwe kennis die ik maakte, was Wolfgang Menzel, aan wien my Mone eene aanbeveling gegeven had. Ik bezocht hem deezen morgen en op nieuw s'avonds, wy hebben zaam gesoupeerd.ˣ Zoo als ik verwachtte, heb ik in hem een levendig veelzydig beschaafd en geestig man gevonden, die zich gemakkelyk en

Duitschland goed uitdrukt. Wy spraken veel over Duitsch-

Wurtenberg. land, Duitsche literatuur en over Wurtemberg. De groote veelzydigheid der Duitschers in hunne literatuur en wetenschappelyke werkzaamheid, meende hy, dat hun karakter nadeelig is; zy hebben byna geene rigting, geen bepaald doel, zyn als het ware geheel lydelyk in hunne beschaving; hierdoor hebben zy geene vastheid. Ik twyfel of dit wel volkomen juist is. De Franschen stelde hy ver beneden de Duitschers, van hen is voor Duitschland geen heil te verwachten. Weerzin tegen vreemden invloed, zeide hy, is in Duitschland by alle partyen heerschend. Voor de inlandsche politiek alleen bestaat verschil, en die tegen wille-

x Het bestuur is zeer omslachtig en daardoor lang-
zaam en verlamd.

Stuttgard. keurige regering zyn, namen de Engelsche en Fransche regeringen tot voorbeeld, omdat er geene Duitsche vrye regeringen bestaan, en de geleerdheid tot nog toe aan de verbetering der maatschappelyke inrigtingen .... byna geen deel genomen heeft. Hieromtrent is men op den overgang, de schoolgeleerdheid begint zich met het praktische leven te verzoenen en te vermengen; dit zal een nieuw tydperk kunnen daarstellen. De tegenparty in de Duitsche staten, waar vertegenwoordiging plaats heeft, bedoelt byna zonder uitzondering niet, om Duitschland tot één Ryk te maken; men ziet wel, dat dit zonder groote rampen niet verkrygbaar is, maar men wenscht de vele erbarmelykheden die nog bestaan afgeschaft te krygen. In Wurtenberg is de regering zacht, maar zwak en ongegrond angstig jegens de vrysinnigen; dit geeft aanleiding tot ongeregtigheden, die welmeenende en by het volk geachte mannen verbitteren.+ De regtspleging is nog zeer onvolkomen en een groot misbruik bestaat in de regten, die de gewezene ryksridders nog bezitten in de nieuwe provincien. In oud-Wurtenberg was geen adel met voorregten; de vorsten van dat huis hebben sedert de hervorming en vroeger reeds altyd den boerenstand verheven en begunstigd en den adel uitgekocht en verwyderd, zoo dat de standen louter uit niet-adelyken en (protestantsche) geestelyken bestonden.

× In Tubingen is ook een klooster waarin de studenten in de hervormde theologie, wonen en vele anderen de tafel hebben. Een ander gebouw dient tot woning der katholieke studenten in de theologie.

˃ Ik had gewenscht hier den heer Osiander, die over onze financien geschreven heeft, te leeren kennen doch heb hem niet aangetroffen.

Stuttgard. Die standen zyn onder Napoleon vernietigd, en by het land zyn geestelyke geseculariseerde en Vorderoostenrykse provincien gevoegd, waar vele ridders waren, die onmiddelyk van den keizer verhieven. Uit die ongelyksoortige bestanddeelen is ~~[illegible]~~ de grondwet, verdragsgewyze ontstaan. Nu oefenen de oude heeren nog zeer drukkende regten uit over hunne vroegere onderdanen, zoo dat deze zeer bezwaard zyn, hoewel anders de belastingen gering zyn.

Het onderwys is in Wurtemberg goed geregeld. Sedert de hervorming zyn er vier zoogenaamde kloosterscholen, waarin de kwekelingen zeer grondig onderrigt worden; daarop volgt de hoogeschool van Tubingen, die steeds regt geleerde mannen heeft opgeleverd.^x Als tegenwigt der eenzinnige stijve schoolgeleerdheid had hertog Karel, oudoom des tegenwoordigen Konings, in het slot zelf de Karls-Akademie opgerigt, waar alle vakken minder streng schoolsgeonderwezen werden. Die Akademie was uitstekend goed, zoo als dan ook mannen als Cuvier, Schiller enz. daarvan zyn uitgegaan. Ongelukkig is die in 1794 vernietigd.

Ik heb een bezoek gemaakt by den geoloog Wachter, om hem voor onzen Utrechtschen geoloog Fremery te groeten.

Zondag 22 Junij, om half 6 naar Tübingen gereden, mede met een gehuurd rytuig. De geheele weg is bevallig en biedt daarvoor vele fraaye gezigten op. Om half 9 was ik te Walten,

büch; hier was men in den tuin van den waard der herberg bezig met eene Arteziaansche put te graven. Zoo men my zeide, bekomt men gewoonlyk hier water als men 50 tot 80 voet diep geboord heeft, en dit kost ƒ20 tot ƒ30. De molenaar heeft vyf zulke putten laten boren, waardoor hy nu den gehelen zomer water genoeg heeft, om te malen, hetgeen te voren dikwyls ontbrak. Het is omtrent acht jaren geleden, dat de koning de eerste proef om zulke putten te boren te Canstadt heeft laten nemen; men vond dadelyk water, dat een grooten vyver voorziet. Sedert is dit algemeen in gebruik gekomen. Het is ook zeer eenvoudig; men stelt bovenaan een uitgeholden boom in den grond en verder niets; wanneer men tot het water gekomen is houdt dit van zelf de opening vry, waardoor het naar boven stroomt.

Om half 12 kwam ik in Tubingen aan. Ik trachtte prof: Michaelis, dien ik verleden jaar ontmoet had, te bezoeken; ik vond hem niet, maar zyn oom en zuster, en met dezen reed ik om één uur naar Niedernaú, eene kleine badplaats, twee uren van Tubingen, maar myn ambtgenoot niet bevond. De weg derwaards gaat door het Neckardal, en Niedernaú ligt in eene vry enge zeer[?] vallei, zeer schilderachtig, tusschen de rotsen en sparrebosschen. Hier bragten wy nu den namiddag zaam door.

Tubingen. Er was vry groot gezelschap en veel vrolyk-
heid; de hitte was buitengewoon sterk, dit
hinderde vooral in het dermaards ryden;
by het terugkomen was het zeer aange-
naam. Niettegenstaande de warmte
werd er vlytig gedanst. Onderweg kwa-
men wy door Rotenburg een zeer oud
stadje, in het gewezene Oostenrykschs gebied,
nu de zetel van den Wurtenbergschen bisschop.

Maandag 22 Juni. Prof: Michaelis heeft
my de gelegenheid bezorgd, om met twee
kennissen van hem myne reis naar Con-
stanz te vervolgen; dit heeft my heden hier
doen blyven. Ik heb brieven geschreven,
vervolgens bezoeken gemaakt by Prof:
Schrader, uitgever der Pandecten, en
Prof: Autenrieth, uitsteekend geneeskun-
dige en Cancelier der universiteit. Met bei-
de heb ik belangryk gesproken, met den laat-
sten onderanderen ook over myne ge-
zondheid. Ik heb by de familie Michae-
lis gegeten, en heb daarna bezocht Prof:
Eschenmayer, philosooph, een bejaard
man, die een zeer afgetrokken voorkomen
heeft, echter zeer vriendelyk was en my
al wat over zyn vak mededeelde; — en
Prof: Mohl, die staatswetenschappen
onderwyst, een man in de kracht van het
leven, die veel gereisd heeft en gaarne over
zyne vakken sprak. Hoewel hy hun ...
ber 4, zeide hy my, dat hy plan had, om

Tübingen. eene reis in Noord-America te doen.

Algemeen bevestigt men my, dat de hoofden der tegenparty in dit landje eerlyke en niet onbekwame mannen zyn, maar met weinig kennis en vooral geheel onpraktisch.

In Hohenheim, niet ver van Stuttgard is een „Landwirthschaftliches Institut," dat, zoo my Prof. Mohl zeide, zeer goed is.

Ik heb nu nog afscheid genomen van mynen collega Michaelis, die my zoo byzonder vriendelyk ontvangen heeft.

<u>Dingsdag 23 Junij.</u> In den vroegen morgen, om half vier, heb ik de reis ondernomen naar Constanz, in gezelschap van de heeren Hofrath <u>Kieser</u> en Hofkaplan <u>Grüneisen</u>, beide uit Stuttgard, met wie my de heeren Michaelis in kennis gebragt hebben. Langzaam klommen wy op de rei van bergen die tusschen de Neckar en den Donau liggen, en <u>Zwabische Alp of Rauhe Alp</u> genaamd worden. Wy zagen steeds vruchtbare, met graan bedekte valleijen. Voor 7 ure zyn wy te <u>Hechingen</u> aangekomen, een lelyk, klein stadje, waar vele Joden wonen, en zaam 2600 inwoners zyn; hoofdplaats van het zeer kleine vorstendom van Hohenzollern-Hechingen. Wy zagen het slot <u>Hohenzollern</u> op eenen schoonen kegelberg voor ons liggen, en lieten het vervolgen, aan onze regterhand; regen belette ons derwaarts te gaan. Het is de wieg van het geslacht, dat thans in Pruissen regeert; doch van de oude ruïne is byna niets over, en wat men nu ziet is nieuw gebouwd! In het vlek <u>Gammertingen</u> hielden wy middag, en spoedig bevonden wy ons aan de oe-

zyde van de Rauhe Alp, in de vallei van de Lauchart, die zeer schilderachtig tusschen groene valeien slingert, en aan beide zyden meestal vruchtbare heuvels, hierendaar rotsen, heeft. Wy reden voorby het stadje Vöringen en de overblyfsels van het kasteel, die schilderachtig op de hoogte staan.

Om half zes kwamen wy te Siegmaringen eene nog kleindere stad dan Hechingen maar vry net, en lief gelegen aan den Donau. Op onze wandeling zagen wy hoe deze rivier zich door de rotsen eenen weg gebaand heeft. Op deze rotsen, aan de regter zyde, staat het slot, waar de vorst van Hohenzollern-Siegmaringen zyn verblyf houdt; het maakt eene schoone vertooning. Op de andere zyde heeft men wandelwegen aangelegd, van waar men de omstreken overziet. De vallei is zeer lachend en met veel afwisseling van geboomte, gras- en korenvelden; daartusschen ligt de stad en nog een paar dorpen.

Het vorstendom, waarvan de hoofdplaats ons nachtverblyf was, maakt het grootste deel der Hohenzollernsche landen uit. Sedert verleden jaar bestaat er eene grondwet en landstanden, zamengesteld uit: 14 afgevaardigden uit de zeven landstreken, een van elk der vorsten van Fürstenberg en Turn und Taxis, en één van de geestelykheid, zamen 17 leden, in eene kamer vergaderd. Thans zyn die Standen byeengeroepen en beraadslagen onder anderen over de toetreding tot de tolvereeniging. Wy vonden dezen avond aan tafel den afgevaardigde van de geestelykheid, Waldraf uit Haigerloch, een beschaafd en welonderregt man, die zeer onderhoudend sprak.

[Hei]ligenberg. Volgens het opschrift in den gevel onzer herberg, is in dit huis de heilige Fidelis geboren, die in 1632 den martelaarsdood gestorven is. Onze disgenoot heeft ons daaromtrent gezegd, dat deze Fidelis een ijverig prediker tegen de ongeloovigen was, en ter gelegenheid dat hy de Waldensen in Graauwbunderland wilde bekeeren, door dezen vermoord is. Indien de hervormden ook heiligen maakten, zouden zy tegen dezen eenen Fidelis een groot aantal Fideles kunnen stellen.

Woensdag 25 Junij. Om half zes verlieten wy Siegmaringen. Wy reden door het park en vervolgens langs het slot van Krauchenwiese, waar zich thans de vorst van dit landje bevond. De wandelingen zyn zeer lief. Terwyl wy ons van den Donau verwijderden, kwamen wy weder op heuvels, die steeds vruchtbaar en wel bebouwd waren, hier en daar ook met beuken en masthoschen bedekt. Om 8 uur kwamen wy in het stadje Pfullendorf. De insignien der gilden hingen aan den zolder in de herberg, en herinnerden, dat die instellingen in Baden, waar wy ons nu bevonden, nog niet geheel zyn afgeschaft. Om half een kwamen wy te Heiligenberg een dorp met een slot van den Graaf van Fürstenberg, welke als landsheer nog de meeste beambten aanstelt, doch gemediatiseerd onder Baden staat, waar hy lid van de eerste kamer is of iemand voor zich zenden kan. Wy hielden hier middag en bezigtigden vervolgens het slot, waarvan de ligging uitsteekend schoon is, namelyk

Constanz. op den rand der heuvels, welke noordelyk langs het meer van Constanz loopen. In eene groote zaal van het Slot geniet men het gezigt over het Meer en den Zuidelyken oever, en verder op de Zwitsersche bergen, waarvan tot ons leedwezen de hoogste niet duidelyk zigtbaar waren. Op een ander punt in eene uitgehouwen rots, „die Freundschaftshöle", is het gezigt nog ruimer. Men wandelt hier onder hooge beukeboomen, dat by de groote warmte regt aangenaam was. Aan de afhelling onder den Heiligenberg ziet men Salem of Salmansweiler, eertyds een beroemd klooster, met eenige huizen daarby. De familie Fürstenberg komt jaarlyks hier eenige maanden doorbrengen, en brengt dan een gevolg van 40 tot 50 personen mede.

In drie en een half uur zyn wy naar Unter Uldingen gereden, van waar men ons naar het eiland Menau heeft overgezet, waar wy in de wandelingen rondom het landhuis het gezigt op den noordelyken oever voor ons hadden. Het eiland wordt niet anders bewoond, dan door personen die tot het opzigt en bestuur voor den eigenaar behooren. De Graaf Schwarzenberg heeft het voor eenige jaren gekocht en geheel daar in order brengen, ook heeft hy er van tyd tot tyd gewoond. Hy is voor korten tyd gestorven en nu behoort het aan een zyner natuurlyke zonen, die den naam van Baron von Meinau voert, en in Carlsruhe woont. Eene brug voor voetgangers voert naar den zuidelyken oever van het meer, de wagen word met eene pont overgebragt, by lager water kan men door het meer van het eiland op den vasten wal ryden.

Met het vallen van den avond zyn wy in Constanz aangekomen.

Later hebben wy nog gezien de <u>Kapittelkamer</u> by den Dom, die is merkwaardig, om haar schoon, eenvoudig gewelf. Jakob Vincenz, een hier gevestigd Italiaan, heeft diezaal later in orde brengen voor eene eigene verzameling van naturalia, en van kunstwerken; onder deze waren eenige mooije glas schilderwerken.

Constanz.

Donderdag 26 Juni. Constanz, vroeger eene bloeijende vrye rykstad met talryke bevolking, is sedert het Concilie steeds kwynende geweest, en thans zyn er nog geene 5000 inwoners. De doodschheid viel ons ook merkelyk in het oog.

De schoone groote Domkerk is zeer zienswaardig, zy behoort tot de gothische gebouwen van die soort welke op te groote schaal aangelegd zyn, om voleindigd te worden: slechts een der twee torens is tot zekere hoogte opgebouwd en echter ver beneden het plan. Op dezen toren overzagen wy de landstreek rondom het meer en de rei van Zwitsersche en Tyrolsche Alpen was ook voor een groot gedeelte zigtbaar. Wy zagen van hier ook de plaats waar Huss verbrand is, namelyk eene weide aan den Ryn, links van dien vloed, een kwartier beneden de stad. In de kerk wees men ons den steen, waarop hy gestaan heeft toen hem het geestelyk gewaad werd afgedaan en hy tot leek gemaakt. ˣ De Sint-Stephanuskerk is een fraai gebouw met een mooijen, gothischen, spitsen toren. Wy zagen er onderandere eenige goed geschilderde figuren van Heiligen.

In de gewezene Dominicanerkerk is tegenwoordig eene fabriek, en hierdoor is veel weggebroken en verwoest. De gevangenis waarin Huss gezeten heeft is er niet meer aanwezig; alleen wees men ons nog een steen, waaraan hy gekatend geweest is. Van het graf des beroemden Chrisoloras vindt men nog een opschrift, beginnende met deze woorden:
„Ante aram situs est dominus Chrisolora
„miles Constantinopolitanus ex vetusto
„genere romano &c. Hy is een der eersten geweest die in het westelyk Europa ond Grieksch

Zie een boekje over deze zaal en over Huss, onder[x] den titel „Catalog nebst einigen Notizen über das Concilium". S. 9.

Constanz. en oude letteren onderwezen heeft. Hy was op het Concilie ten tyde toen hy stierf.

De Zaal, waar het Concilium gehouden is, bestaat nog, en men wyst er allerhande stukken van herinnering maar met weinig kritiek.+ De zaal dient nu en dan voor markt. Men heeft hier de gevangenis van Huss nagemaakt met de werkelyke deur er voor. Het is schrikkelyk te zien, hoe klein dat hok was, waarin men den moedigen man, als een wild dier opgesloten heeft. Onder veel andere zaken, meest van weinig belang, wyst men hier een oud houten beeld, dat in den dom onder den predikstoel plagt te staan, en door het volk voor een beeld van Huss gehouden werd. Dit gaf aanleiding dat de vrome lieden, vooral bedevaarders, uit godsdienstyver menigvuldig dit beeld in het aangezigt spuwden; eindelyk hadden Boheemsche reizigers er de neus afgesneden en medegenomen naar Praag, waar ze in de herberg „den Os" als reliquie bewaard wordt. Intusschen was het niet anders dan een beeld van Abraham. Wy hoopten den heer Wessenberg te bezoeken, met wien de heer Grüneisen reeds bekend was; doch hy was niet in de stad. Wy zagen echter zyne verzameling schilderyen, waaronder eene Cecilia van Bernardo Luini en eene Madonna, zoo het ons voorkwam, uit de school van Raphael, ons byzonder bevielen. In de gehele inrigting van de woning van dezen geestelyke zag men de blyken van zyne beschaving en kieschen smaak. Hy wordt in Duitschland zeer hoog geacht om zyne schriften en vooral om zyne verdiensten voor ver-

Constanz

verdraagzaamheid en verlichting in deze streken, zoodra hy het bisdom heeft waargenomen. Doch juist daarom is hy door velen aangevallen, en heeft de paus hem niet tot bisschop willen benoemen.

Wy bezochten de beroemde Schilderes Ellenrieder, die voor de eerste in Duitschland geldt, en hier in hare geboortestad woont. Haar zelve zagen wy maar even; en haar uiterlyk kondigde niets uitsteekends aan. Van haar werk zagen wy, behalven schetsen en portretten, twee groote stukken: Maria die het kind Jesus aan de hand voert, en Johannes in geestvervoering, aan wien de engel te kennen geeft, dat hy opschryve, wat hy ziet. De Engel doet dit door hem te wyzen op een rol papier en op eene pen, die een arend in den mond heeft. In beide stukken is een verheven en tevens zeer zachte uitdrukking, byzonder in den Engel by Johannes.

Om drie uur is de heer Grüneisen naar Schaffhausen vertrokken. Myn andere reisgenoot, de heer Keiser, had kennis gemaakt met den heer Strassen, een katholiek priester, die zich hier byzonder toegelegd heeft op het verbeteren der scholen. Met dezen kwam hy my afhalen, en wy gingen te zamen naar een Instituut tot vorming van dorpschoolmeesters te Kreuzlingen, een kwartier buiten de stad, in het Kanton Thurgau. Wy vonden daar aan het hoofd den bekenden en waardigen Wärely, dien ik voor zestien jaren reeds by Fellenberg te Hofwyl gezien had. Hy was als vriend en broeder onder een dertigtal jongelieden van den boerenstand, die hy tot hun gewigtig beroep opleidt. Het onderwys was reeds afgeloopen, en wy hoorden alleen nog hun avondgezang en daaronder Schillers lied „die Freude." Met verwondering zag ik den anders verlichten priester de bekende woorden: „Allen Sündern soll vergeben, und die Hölle nicht mehr sein" toezingen.

× de natuur zegt my zoo veel, zy is my een tweede evangelie, zeide hy.

Constanz.

Het eenvoudig maar vergenoegd voorkomen dezer kwekelingen maakte een zeer aangenamen indruk. Zy worden steeds met veldarbeid en praktische oefeningen zoo wel als met wetenschappelyk onderrigt bezig gehouden, en in alles geschikt gemaakt om als boeren onder hunne gelyken door meerdere kundigheden en beschaving nuttig werken te kunnen. Dit instituut bestaat eerst sedert eenige maanden; het is door de regering van het kanton Thurgau opgerigt, zonder onderscheid van godsdienst. Het gebouw is een gewezen lusthuis van het klooster Kreuzlingen, dat op een kleinen afstand staat, en waarin nog geestelyken zyn, waarvan een het godsdienstig onderwys aan de katholieke kwekelingen geeft; die zich overigens voor de instelling niet bekommeren. De plaats konde niet beter gekozen zyn; men heeft uit alle vensters een heerlyk gezigt op het meer, en Wehrly zeide met regt dat de beschouwing dezer groote en vrye natuur zoo gunstig op het hart werkte.x Wy hebben zaam thee met wyn en brood gebruikt, en het was uiterst belangryk de gesprekken over opvoeding en volksveredeling te hooren. Aandoenlyk was de hartelykheid van Wehrly en den ouden Strasser, die beide zoo vol vuur en menschenliefde voor dat verhevene doel waren.

Hofwyl.

Wehrly zeide my, dat hy nu drie vierden van een jaar geleden Fellenberg verlaten had; vele omstandigheden, byzonder de hoop van in zyn vaderlyk kanton van groot nut te kunnen zyn, hadden er hem toe genoopt, doch het had hem hard gevallen. Zoo als hy my mededeelde, is er nu te Hofwyl eenige verandering in de school gemaakt. Men heeft namelyk uit ééne drie klassen gevormd; eene van arme kinderen, die voor

Constanz.

den veldarbeid bestemd zyn, en slechts weinig onderwys behoeven; – eene tweede van toekomstige schoolmeesters, die nu minder veldarbeid verrigten en grondiger onderwezen worden; en eene derde van niet arme kinderen, waarvoor de ouders een niet hoog schoolgeld betalen, vooral uit de omstreken; voor dezen is nu eene afzonderlyke „Realschule" ingerigt. Als eene slotsom uit veeljarige ondervinding, zeide hy ons, dat verwaarloosde kinderen, vooral van slechte ouders, al bekwam men ze ook zeer jong, doorgaans niet zoo goed uitvielen als andere. Hierdoor was men teruggekomen van de oorspronkelyke wyze van doen, om alle kinderen gelykelyk, en zelfs verwaarloosde by voorkeur, op te nemen. De heer Fellenberg neemt nog geheel arme, maar zoo veel mogelyk van brave ouders.

In het terugwandelen heb ik veel met den Decanus Strasser gesproken. Hy zeide my, dat in Constanz voor nog niet zeer lang de diepste onkunde en het blindste bygeloof heerschten. Hy had zich opgewekt gevoeld, om verbetering hierin teweeg te brengen; doch had ongelofelyken tegenstand ontmoet. Men had hem zelfs op alle wyzen belasterd en een Luther-dienaar genoemd. Alleen de edele Wessenberg had hem altyd bygestaan en opgebeurd. Hy had zich op de Pedagogiek toegelegd en zelf onderwysers en onderwysters gevormd. Nu is hy Decanus van het schoolbestuur; maar de middelen zyn zoo gering, dat hy alles, wat hy besparen kan van zyn inkomen, besteedt om schoolboeken te laten drukken en voor andere kosten van dien aard.

×

Der Lehrstoff und Lehrgang der Volksschule u. s. w.

Constanz. <u>Vrydag 27 junii.</u> Volgens afspraak bezochten wy reeds tydig den Decanus, die ons zyne scholen wilde laten zien. Als zoodanig beschouwde hy byzonder eene kloosterschool voor meisjes en eene kweekschool voor schoolmeesters, beide geheel door hem gesticht. Wy vonden hem in de tweede, welke in eene der klooster-zalen by den Dom gehouden wordt, en waar hy dagelyks zelf onderrigt geeft. Er waren omstreeks 40 jonge lieden met welke hy steeds sprak. Deze dialogische vorm, zeide hy ons, kwam hem voor de eenige (te zyn) die gedyen kon; en vooral moest men voor zulke jeugdige leerlingen geene voorlezingen houden, of hun zaken dicteren. Zy maakten wel veel oefeningen, maar de onderwyzer moet steeds met hen in gesprek zyn, en hunne denkkracht op-wekken en ontwikkelen. Omtrent het on-derwys dezer kweekelingen vindt ik volkomen berigt in een boekje dat hy ons met nog andere vereerd heeft. × Wy gingen vervol-gens naar een nonnenklooster, waaraan hy de inrigting gegeven had, dat de vrouwen daar-in zich geheel aan het onderwys toewyden. Hy zelf heeft alle, die er nu in zyn, onderwe-zen en tot hare moeijelyke taak voorbereid. Zy moeten eenige jaren in het klooster zyn om zelve onderwezen te worden, en doen dan eerst gelofte, slechts voor drie jaren, na ver-loop van welken tyd zy geheel vry zyn, zelfs van een huwelyk aan te gaan; waarvan een voorbeeld geweest is. Wy gingen de verschil-lende klassen door, zes in getal; in de laatste wa-

ren kinderen van zes jaar ongeveer, en in de volgende wat oudere. Het onderwys scheen zeer doelmatig en het voorkomen der kinderen was ongedwongen en tevreden. De oude geestelyke, hy is reeds 66, was als een vader onder haar. De nonnen kwamen my voor beschaafd en zachtzinnig, maar niet zeer gezond. Deze klassen zyn voor alle standen van meisjes en geheel kosteloos. Voor de meer gegoeden zyn nog twee klassen, waar wat hooger onderwys gegeven wordt onderanderen ook in het Fransch en in handarbeid. Hier troffen wy eene non aan, die zeer zuiver Fransch sprak, hoewel zy eene Duitsche was. In het geheel worden hier 350 meisjes onderwezen, waarvan verre de meesten geheel van onderwys zouden verstoken zyn geweest, zonder de vlytige pogingen van den kanonicus. Omtrent de leerwyze kan ik niet genoegzaam oordeelen, zy kwam my voor in het algemeen zeer goed te zyn, en vooral was zy tevens opvoedend. Men neemt kinderen van alle godsdiensten en alleen voor de catholieken is er ook godsdienstig onderwys in het klooster. Eene byzonderheid was, dat het lezen en schryven gelyktydig geleerd werd, en de letters aangeduid door het gebruik der spraakdeelen, b.v. „Mundrundlaut" voor de o. enz. Voor de laagste klasse duurt het onderwys drie uren daags, voor de hoogere langer. Er zyn 8 nonnen voor het onderwys en nog eenige voor de huisselyke bezorgingen. In de hoogste klassen voor de rykeren

x de Helvetia.

Rorschach. wordt anderhalven gulden 's maands school=
geld betaald. Er is eene verzameling van
werken over de opvoeding, welke ter onder=
rigt van deze geestelyke onderwysters be=
stemd zyn. Dit alles is door den Deca=
nus daargesteld en grootendeels uit eigene
middelen. Wy zyn nog met hem aan
zyn huis geweest, waar hy ons zyne Biblio=
theek gewezen heeft. Die was zeer ryk aan
werken over Anthropologie en Paedagogiek.
Hy verhaalde ons ook nog van de moeye=
lykheden, die men hem had in den weg ge=
steld en den laster waarmede men hem zelfs
vervolgd had. Ik konde van dien waar=
digen man niet afscheid nemen zonder aan=
doening.

Om drie uur zyn wy met de stoomboot
vertrokken naar Rorschach; voor 5 uur
legden wy aan te Utwyl en voor 7 uur zyn
wy aangekomen. Het gezelschap was van
geen belang, de boot was zeer middelmatig.
By het afvaren was het warm en helder,
de gezigten op de oevers, op de Zwitsersche en
Tyrolsche bergen, onder anderen op den Hohen
Säntis, waren zeer schoon. Naderhand kwam
onweder op, het begon te regenen en vry hard
te waaijen, dit maakte de laatste helft
van de vaart minder aangenaam.

Zaturdag 28 Juni. Rorschach is eene
vry belangryke plaats voor den graanhan=
del; de oostelyke kantons hebben op verre
na niet genoeg koren, om zich te voeden;
dit wordt hun uit Beijeren, Würtenberg

Sint Gallen. en Baden aangebragt.

Wy zyn om half zeven vertrokken naar Sint Gallen, waar wy om half negen aankwamen. De weg loopt door groene valleyen, die met woningen bezaaid zyn. Het viel ons byzonder in het oog, dat de huizen op het land zoo net en goed gebouwd zyn, veel beter dan in Deutschland. Een gehucht, dat dezen winter afgebrand is, werd geheel nieuw opgebouwd.

Sint Gallen, aldus genaamd naar den heiligen Gallus, die in het begin der zevende eeuw hier gestorven is, en wiens graf de aanleiding van het ontstaan dezer stad was, ligt in eene schoone streek der Alpen, doch rondom wel van gras en bosschen, niet van graan voorzien, zoo dat het kanton zichzelf geene drie maanden van het jaar voeden kan. Desniettemin heeft deze stad 9000 inwoners, en heeft een vrolyk en welvarend voorkomen: de straten zyn breed, de huizen zyn zeer net, en ver buiten de oude muren der stad verspreid; overal ziet men tuinen met schoone bloemen; zoo dat weinig plaatsen zulk een aangenamen indruk maken. Ik kan hier op eenigzins vertrouwen, daar die indruk by my gedurende den regen plaats had, die ons dezen dag steeds vervolgd heeft.

De inwoners van de stad zyn hervormd, die van het kanton grootendeels katholiek. De abt van het Benedictynerklooster was vroeger vorst over het kanton, hoewel zyne magt uiterst beperkt was. De stad was reeds in 953 vry geworden en bleef dit. In 1798 werd aan den laatsten abt zyne magt ontnomen, en het klooster vernietigd. Naderhand heeft men de gebouwen en andere goederen voor het onderwys bestemd, en daardoor bestaat hier nu een goed Lyceum. De Boekery van het klooster is nog aanwezig en zy behoort tot de merkwaardigste, die er bestaan uit hoofde der handschriften, die van oude tyden af verzameld, en minder dan elders

Sint Gallen.

ders geplunderd geworden is. Hoewel men op reis geene Bibliotheken gebruiken kan, zoo was het my toch belangryk eene oppervlakkige kennis van deze beroemde verzameling te verkrygen. Men is jegens vreemdelingen in het vertoonen van dezelve zeer voorkomend. De zaal en de inrigting zyn van het midden der vorige eeuw; de gedrukte boeken zyn niet zeer talryk en er zyn geene middelen, om die volledig te maken. De handschriften zyn meer dan duizend in getal en uitsteekend goed bewaard; een naauwkeurige Catalogus wyst de eeuw waartoe elk behoort, den inhoud, het begin en het einde aan. Men heeft nog den Catalogus van de negende eeuw, waaruit blykt, dat vele handschriften, die het klooster toen bezat, nu niet meer voorhanden zyn. Men wees ons onderanderen het gebedeboekje van Gallus, in het Latyn, met Schotsche of Iersche letters geschreven; - Gouden Psalterium uit de 9e eeuw; - een Evangelienboek uit dezelfde eeuw in schoon gesnedene yvoren tafelen gebonden; - een Duitsch Evangelium uit de vier evangelien genomen, mede uit de 9e eeuw; - het Niebelungenlied uit de 13e eeuw. Men heeft ook Palimpsesten en daaronder stukken van Virgilius, zoo men meent, uit de 3e eeuw; zy zyn met groote kapitale letters geschreven. Onder de andere zeldzaamheden, die men hier bewaart, zyn fraai gesnedene yvoren bekers, een Snywerk van hout, voorstellende Jesus opstanding, zeer schoon gearbeid. Gedurende der Franschen omwentelingsoorlog, zyn de kostbaarste voorwerpen dezer Bibliotheek tot in Hongarye gevlugt geweest.

De groote katholike kerk is zeer versierd, maar

zoo wy voorkwam, zwaar en zonder smaak gebouwd. Zy is tegelyk met het klooster van 1756 tot 1766 nieuw gebouwd.

Ter gelegenheid van de weekmarkt, waren vele landlieden in de stad; het verwonderde my zoo weinig mooije gezigten daaronder te zien; er was niets onderscheidends noch in de gelaatstrekken noch in de kleding.

Mijn reisgenoot bezocht hier een akademievriend en bragt my daarmede in kennis; deze was de heer <u>Fels</u> Rathsschreiber, lid, en reeds tweemalen voorzitter, van den grooten raad van het kanton en nu tweede afgevaardigde naar de „Tagsatzung", een zeer wel onderrigt en mededeelzaam man, met wien ik lang en veel gesproken heb, en die my veel omtrent dit land heeft opgehelderd. Hy bragt ons in het Museum, waar wy een grooten voorraad van tydschriften vonden, en waar ik my onderanderen overtuigen konde van de geringe waarde der Zwitsersche dagbladen. Wy zagen hier het borstbeeld van Zollikoffer. Niettegenstaande den regen deden wy nog eene wandeling, en de heer Fels wees ons onderanderen een groot fabriekgebouw, waar de katoenenweefsels worden opgemaakt (Appretur) overigens heeft men hier geene groote fabrieken, maar kleine werkplaatsen, weefgetouwen enz. by de burgers in hunne woningen. Hy bragt ons ook op een <u>landgoed</u> naby de stad, toebehoorende aan de onmondige kinderen van den koopman <u>Schlatter</u>, welke met ontzachelyke kosten, maar zonder eenigen smaak, hetzelve heeft aangelegd. Men vindt er allerhande speleryen van fonteinen, geschilderde uitzigten, beelden enz. Dit alle,

Sint Gallen. het steekt zonderling af by de natuur, welke zoo ryk(e)lyk en zoo uitsteekend schoonheden oplevert. De heer Fels zeide ons ook, dat hy als voogd zeer met het bestuur van dit goed verlegen was, dewyl niemand het hebben wil, en het onderhoud zeer kostbaar is. Hy hield het nu even in stand, zoo dat de eigenaars, als zy meerderjarig werden, er zelf naar welgevallen mede handelen konden.

De gelykheid van den naam herinnerde my aan den reiziger naar de Turkanen van Nogai, en ik vernam, dat die thans hier by een handelshuis aangesteld is, en zyne zaken goed waarneemt.

Van hetgeen de heer Fels ons medegedeeld heeft wil ik nog (wat) opteekenen. Het kanton levert nog niet het mer- deel op van zyne behoefte aan graan; het overige koomt, meest over Rorschach van de overzyde van het meer van Constanz, uit Baden, Wurtenberg en Beyeren. Voor deze landen is het even eens behoefte, om hun over- bodig graan te kunnen verkoopen, en men heeft dus niet te vreezen, dat zy den uitvoer zouden beletten. Sint Gallen levert aan Duitschland weinig, maar zyne nyverheid verschaft zich andere uitwegen: in America, Rusland, Spanje en elders, en met de win- sten daarvan betaalt het zyn graan. De fabrieken zyn voornamelyk katoenweveryen, en verder het drukken en versieren (stikken, borduren) van mous- selinen. Dit laatste geschiedt door vrouwen en meisjes veelal op het land. Men is wat de werk- tuigen betreft de Engelschen reeds gelyk, en voor de vaardigheid is men hen vooruit, zoo dat de waren van dit kanton met voordeel tegen de Engelsche mededingen. Om den handel in die wa- ren te bevorderen, is algemeen de gewoonte inge- voerd, dat jonge lieden buitenslands reizen en dat de kooplieden en fabriekanten in de handels- plaatsen hunne eigene huizen hebben. Op die wyze

Sint Gallen. bezorgt de nyverheid aan dit bergachtig kanton groote welhebbendheid.

De onlusten, die hier in 1831 hebben plaats gehad, zyn veel minder ernstig geweest dan men buitenaf gemeend heeft. Zy ontstonden slechts door een paar gemeenten, en men zoude ze hebben kunnen tekeergaan; doch men meende, dat er geen gevaar in was, hetgeen verlangd werd, toe te geven, en daarom heeft men de grondwet, die reeds democratisch was, gewyzigd, en byzonder heeft de stad alle hare voorregten afgestaan; elkeen heeft nu stemregt, zoo dra hy meerderjarig is. De uitslag is niet ongunstig geweest en de aanleiding of voorwendsels tot klagten zyn weggenomen. De heer F. zeide, dat hy tegen de veranderingen geweest was, doch dat hy bekennen moest, dat het beter ging dan te voren. In het algemeen, zeide hy, is in Zwitserland de toestand gunstiger dan men zich buitenaf voorstelt: het volk is niet zoo blind en er is geen zoo verdorven gemeen, dat men zoude te vrezen hebben, dat volksverleiders grooten invloed bekwamen. In Bern is de grootste verandering, omdat daar het volk geheel vreemd gebleven was aan de belangen der republiek, hetgeen de uitsluitende wyze van bestuur der aristocratie teweegbragt. Daar nu de aristocratie, volgens den geest des tyds, niet meer uitsluitend regeren kan, bevindt het zich, dat het volk door zyne onkunde ten opzigte zyner eigene belangen ligter misleid kan worden; evenwel wordt het reeds wyzer en gematigder, en de overdryving zal van zelf wyken. Het verdorvenste is

De heer Fels zeide, dat hy niet verwachtte, dat men eene nieuwe grondwet voor geheel Zwitserland zoude tot stand brengen. Het zoude ook niet wenschelyk zyn, dat men het verbond van kleine Staten tot een verbondenen Staat maakte; dit zoude in stryd zyn met de historie en het karakter der Zwitsers en zy zouden daardoor eenigzins mogendheid worden, dat voor hunne onafhankelykheid gevaarlyk zoude zyn.

Sint Gallen
Gais.

het afgescheiden gedeelte van Basel; daar is de toestand allertreurigst, doch de bewoners der stad zijn er mede schuld aan, omdat zij voor het onderwijs, voor de zedelijke en godsdienstige beschaving der landbewoners niets gedaan hebben. De slechte toon en de ellendige inhoud der dagbladen stemde de heer F. mij toe, doch die hebben reeds geen invloed meer, en zij zullen van zelf vervallen of beter worden, want men leest ze niet of spot er mede. Men heeft hier tot afgezant op de „Tagsatzung" één der overdrevene schreeuwers in de dagbladen, met name Baumgarten, benoemd; doch daaruit moet men niet besluiten, dat de kantonsregering in de gevoelens van den heer Baumgarten deelt. Zij heeft opzettelijk als tweeden afgevaardigde den heer Fels benoemd, die zeer gematigd is, en in de lastbrieven zal men wel zorgen, dat van wege Sint Gallen voor geene overdrevene besluiten gestemd worde; doch die heer Baumgarten is een bekwaam advokaat, en verdedigt zeer goed de belangen van het kanton, en daarom heeft men hem gekozen.

Onder de verbeteringen behooren de zorg voor de scholen, die algemeen op goeden voet gebragt worden, en de wegen die door het geheele kanton worden aangelegd. Men heeft voor deze een zeer bekwaam Oostenrijksch ingenieur aangesteld, en nu worden er groote sommen door de gemeenten en door het kanton besteed, om verscheidene nieuwe wegen aan te leggen.

Zondag 29 Junij. Heden heb ik een uitstapje gemaakt in het kanton Appenzel, dat geheel in dat van Sint Gallen besloten ligt. Om zes uren reed ik met den heer Kieser naar Gais, een net dorp hoog gelegen en van weiden omringd. Het is beroemd onder de plaatsen, waar men melk en wei gaat drinken, en daarvoor begaf er zich

Appenzel. mijn reisgenoot heen; ik nam dus afscheid
Weissbad. van hem. Ik vond hier, en dien zag ik bij deze
gelegenheid, Krüsi, den byzonderen vriend
van Pestalozzi. De weg naar het vlek
Appenzel voerde mij steeds door groene vallei-
jen, waar vele verspreide huizen tusschen de wei-
den en boomen staan. Uit eenige dezer huizen
kwamen de kinderen bedelen, meer uit ge-
woonte, zoo het scheen, dan uit armoede.
Het vlek is niet groot, maar vrij net. In
de kerk hoorde ik een kapuciner monnik
prediken; ledige, vloeijende woorden, die
door vele vrouwen en meisjes aangehoord
werden. De kleding had weinig byzonders,
dan kleine rode mutsjes, ~~en~~ voor de rykere ge-
trouwde vrouwen, zwarte mutsen met op-
staande vleugels, die ik afschuwelijk lelijk zou
gevonden hebben, indien niet de vrouw in de
herberg die ook gedragen had op een allerliefst
hoofd, dat alle kapsel moest goed maken.
In het algemeen zag ik verscheidene zeer
goede gezigten. In de kerken der kloosters
van de bedelmonniken en van de nonnen
zag ik niets byzonders, en in het spreek-
vertrek van deze laatste boden mij eenige
oude geestelyke vrouwen haren erbarmelij-
ken handenarbeid te koop aan.

Ik reed vervolgens naar Weissbad, dat
uit een groot gebouw nabij eene zwavel-
bron bestaat, maar men uit de omlig-

> Men drinkt hier ook veel thee: Malken of Schotten, zoo als men ze hier noemt, vooral van Gyten.

Gonten, Herisau, Heinrichsbad.

gande streken veel komt drinken en baden. Ik had voor het eten nog tijd om eene wandeling te maken. Op de plaats, waar het slot Schwendy gestaan heeft, zag ik eene kapel, waarop geschreven stond, hoe de boeren, de verdrukkingen van den oostenrijkschen landvoogd moede, dat slot belegerd en afgebrand hebben, en den landvoogd laten vlugten. De nader vervolgende kwam ik aan de plaats, waar het riviertje op eens uit de rots stroomt, die zich nog hoog daarboven verheft; het vormt een waterval, die zeer fraai tusschen de groene weiden nederdaalt; — de natuur is hier eenzaam en men is in de hooge bergen, zonder evenwel van schrikkelijke rotsen omringd te zijn. Den Kamor had ik naast mij. Aan tafel waren tusschen dertig en veertig menschen, zoo het mij voorkwam en men mij zeide, meest uit de oostelijke kantons van Zwitserland. Na 't eten was er muziek, en er werd een eentoonige dans ten en zoogenaamden Appenzeller, die niet onbevallig was. Deze dans had veel overeenkomst met hetgeen men Allemande plagt te noemen.

Een ander bad, Gonten, bezocht ik nu ook, de weg derwaards bragt mij terug door Appenzel. Ik vond er weinig menschen; de ligging is niet onaangenaam. De inrigting der baden vond ik zeer doelmatig. Van hier ging ik naar Herisau de voornaamste plaats van het Hervormde gedeelte van dit kanton. Zij heeft een vrolijk, welvarend voorkomen, ligt in eene zeer lieve streek en heeft meer nijverheid dan Appenzel. In de nabijheid vond ik eene derde badplaats Heinrichtsbad waarvan de inrigting geroemd wordt. Een groot nieuw gebouw met mooije zalen dient voor vereeniging niet alleen van de badgasten, maar ook van de inwoners van Sint-Gallen en andere plaatsen, die tot uitspanning herwaards komen. Zoo vond ik nu met den zondag groot en levendig gezelschap. Het uitzigt uit de

Rheinthal. zalen is zeer mooi, en om het nog beter te genieten be-
klom ik een nabygelegen berg, Rosenberg genaamd,
waarop overblyfsels van een oud kasteel staan. Ik over-
zag er de valley, waarin Sint Gallen ligt, en een groot
deel van het meer van Constanz; meer in de nabyheid
Bergen, overal weiden en geboomte met vele daar-
tusschen verspreide huizen; dit leverde een zeer schoon
gezigt op. Men heeft in deze streken veel smaak
voor bloemen, by de woningen zyn dikwerf kleine
tuinen en voor de vensters ziet men veelal gera-
niums, anjers en andere bloemen, die aan de
dorpen en vlekken een vrolyk voorkomen geven.
Ik zie op de meeste huizen afleiders, het gevaar
van het onweder, vooral voor de houten huizen,
heeft die zoo algemeen gemaakt; ook zyn vele
huizen tegen brand verzekerd.

Met den avond kwam ik in Sint Gallen terug,
waar ik nog eene wandeling deed.

Ik heb heden op vele plaatsen turf gezien, die
vindt men in de vochtige valleyen menigvuldig;
doch hy wordt alleen door arme lieden gebrand
vooral om den slechten reuk, die er van uitgaat.

Maandag 30 juni. Om 11 uur ben ik met den post-
wagen vertrokken naar Sargans. wy reden langs
den weg die my reeds bekend was, op Rorschach, en
vervolgens door het Rheinthal. Het gezigt op het
meer van Constanz was by het afdalen van Sint
Gallen naar Rorschach byzonder mooi. Vele kle-
deren herinnerden, dat in dit land het weven voor-
al van katoenen stoffen algemeen is. Eene andere
byzonderheid onderscheidt de vrouwen bewoners dezer
streken, namelyk dat de boeren meisjes overal mooij
lelien zaten te borduren. Zy doen dit met uitstee-
kende vaardigheid, zoo dat haar werk algemeen ge-

Sargans
Meer van Wal-
lenstatt.

zocht is. Dit duurde voort tot Sennwald; hooger op langs den Ryn heeft het niet meer plaats.

Wy hadden steeds de bergen van het Oostenrykshe Voralberg aan onze linkerhand; de vallei is zeer vruchtbaar; wy zagen er allerhande veldgewas, ook Maïs, die veel tot voedsel gebruikt wordt; byzonder overvloedig zyn de vruchtboomen, die nu en dan het schoone uitzigt bedekten.

Om 4 uur waren wy te Altstetten, een tamelyk vlek. Het gezigt werd veel ruimer; men zag de Sneeuwbergen in de verte. Wy reden door eene engte tusschen de rotsen, Hirzensprung genaamd. Om 6 uur waren wy te Sennwald. Zeer schoon was het de rotsen door de ondergaande zon beschenen te zien. Om 8 uur waren wy in het vlek Werdenberg, waar wy avondmaaltyd hielden, en om 11 uur bereikte ik Sargans, de plaats myner bestemming.

Dingsdag 1 Julij. Er is naby Sargans nog een vry oud kasteel op de hoogte; men gebruikt het by gelegenheid voor gevangenis, en eenige arme lieden wonen er in.

Ik reed in een paar uren naar Wallenstatt eene welvarende plaats, waar het vervoer over het meer levendigheid en vertier aanbrengt. In eene boot voer ik in drie uren over het meer. Deze vaart was zeer aangenaam: de rotsen verheffen zich hoog aan beide zyden, vooral regts; op eenige plaatsen is de natuur wat zachter, de bergen zyn glooyend en daar ziet men dorpjes, en hooger staan zware bosschen. De wind was goed, zoo dat wy zonder roeyen konden zylen. Men houdt dit meer voor een der gevaarlykste, wanneer storm en onweder opkomen; bovendien zyn merkelyk de rotsen zeer styl, en men zoude er

× het meer van Wallenstatt bevriest nooit

† in Zwitserland

Wesen.

niet kunnen landen. Evenmin kan men het gevaar byna altyd genoegzaam vooruitzien, zoo dat men my zeide, dat het laatste ongeluk, waarby reizigers omgekomen zyn, voor zestig jaar heeft plaats gehad. Aan de oevers zag ik hier en daar steengroeven. Het water was nu glad en helder groen van kleur. × Met my voer over het meer de Decanus van Utznach met een Capellaan; hy was het hoofd van twaalf parochien in deze streek, en men zag ook, waar hy zich bevond de plaatselyke geestelyken hem komen opzoeken; dit had ik te Wallenstadt gezien, en nu was het ook zoo te Wesen, waar wy zamen middag hielden. Het kwam my uit het uiterlyk van dien dikken, veel etenden Decanus voor, dat hy niet van die soort van geestelyken was, die ik in Duitschland heb leeren hoogschatten. Naderhand vernam ik ook, dat hy zeer goed met de boeren in de herberg kaartspeelde, maar zich om schalen en goede zeden weinig bekommerde. Ik vroeg hem naar het klooster Schänis, dat in zyne nabyheid ligt, en dat met de abdy Sint Gallen het eenige is, dat in de Fransche omwenteling vernietigd is. Hy zeide my, dat dit klooster alleen bestemd was voor meisjes van den hoogen adel, die zeer ruim leefden en geheel geene gelofte deden, maar wanneer zy het goedvonden het klooster verlaten en in het huwelyk treden konden. Er waren ook nimmer Zwitsersche maar Duitsche vrouwen in, en alleen de Abdis was geestelyk. Een zoodanig klooster was inderdaad eene anomalie in Zwitserland.

Ik reed vervolgens naar Glarus; op dezen weg had ik regt voor my den Dreggis en den Glarnisch.

1 De decanus van Uznach zeide my, dat te <u>Tuggen</u> nabij het Zuricher-meer veel ongezondheid heerschte; doch ik heb naderhand gehoord, dat die niet door de overstroomingen maar door het ongeregeld leven der inwoners veroorzaakt wordt.

De Linth.

Merkwaardig zyn hier de verbeteringen van de rivier de Linth. Het meer van Wallenstatt vloeide door deze rivier in het meer van Zurich; doch het bed was zoo ondiep, en werd door de steenen, die van de bergen werden medegevoerd, nog zoo dikwyls belemmerd, dat by Wallenstatt en by Wesen, ook nog lager, gehele vlakten overstroomd waren, en groote ongezondheid hierdoor veroorzaakt werd. Dit kwaad is nu, volgens de plannen van Conrad Escher, hersteld. Deze werken komen hierop neder. In plaats dat het meer in de Linth viel, heeft men de Linth, die van de bergen stroomt, eerst in het meer, waar het diep is, geleid. Hier legt nu de bergstroom vooraf de steenen en het zand, die hy medevoert, neder, en vervolgens vloeit hy met het water van het meer door een nieuw bed, dat aan de eene zyde meestal door de rotsen en aan de andere door zware dyken ingesloten is, naar het meer van Zurich. Men heeft hierdoor teweeggebragt, dat het meer van Wallenstatt regelmatig en veel meer afvloeit, en dat er geene overstroomingen meer plaats hebben. Eene groote uitgestrektheid land by Wallenstatt en by Wesen is daardoor aangewonnen, en de gezondheid der inwoners is aanmerkelyk bevorderd.x Dit belangryk werk is van 1807 tot 1822 volbragt, en men heeft er 945,264 Zwitsersche franken (elk van $1\frac{1}{2}$ Fransche frank waarde) aan besteed. Onderweg las ik aan de rots een Latynsch en Duitsch opschrift door de Republiek ter eere van den verdienstelyken man, die dit werk ontworpen en uitgevoerd heeft, gesteld: Joh. Conrad Escher geb. 1767 gest 1823.

Eene armeninrigting, welke met deze werken in eenig verband staat, is de Linth-Colonie, op

Linth-Colonie, een half uur afstand van Weser. Ik maakte een
kleinen omweg om ze te bezoeken. De groote
nood, waarin de schaarste van 1816 de bewoners
van Glarus gebragt had, was de eerste aanleiding
dezer inrigting. Men stelde zich voor, het land,
dat door de werken der Linth drooggemaakt
was, en nog onbebouwd lag, aan te koopen,
daarop een vijftigtal der armste familien
uit Glarus te plaatsen hun het land vrucht-
baar te laten maken en te bebouwen. Men ont-
ving vele bijdragen, zoodat de proef konde onder-
nomen worden. Keizer Alexander beloofde
100,000 roebels, die evenwel naderhand onder
meerdere kantons verdeeld werden, zoo dat Gla-
rus er 23000 van bekwam. Men kocht 120
Jugerten land (elk van 40,000 □ voeten waarvan 24
gelijk staan met 23 Fransche voeten), het oude
bed van de Linth daaronder begrepen, en in Oct:
1816 werd het werk ondernomen; men bouwde
en maakte vruchtbaar. Dit gaf dadelijk arbeid
en daardoor eenige hulp aan de armen. Doch
men bevond spoedig, dat juist die het meest be-
hoefte hadden, het minst vlijtig en goed gezind
waren; zoo dat men de hoop, om ze met vrucht
als kolonisten hier over te brengen opgaf, en zoo
het eerste plan liet varen. Men stelde zich toen
voor, dat meer goeds te verwachten was van goe-
de opvoeding van zonen der armen, en men liet
de 150 tot 200 lieden, welke gedurende 1817 in
het werk gesteld waren, langzamerhand weder
heengaan, en in april 1819 begon men eene school
zoo als die van Wärely op Hofwyl. De tegenwoor-
dige bestuurder, <u>Lütschg</u>, leerling van Fellenberg
en Wärely, begon toen met vijf jongens, en die groei-
den in dat jaar tot 20 aan. Sedert bestaat nu

Linth-Colonie. deze school. Men neemt daarin weezen of kinderen, die uit hoofde der omstandigheden kunnen anders van eene goede opvoeding zouden verstoken blyven. Zy worden eerst drie maanden beproefd, en daarna eerst als werkelyke kweekelingen aangenomen. Alle zyn uit het kanton Glarus. Hunne bestemming is verschillend; hoewel zy hier het land bebouwen, zyn zy voor eigentlyken landbouw byna niet bestemd, want die heeft in dit kanton nagenoeg niet plaats. Die er geschikt voor zyn, worden tot schoolmeesters gevormd, vyf zyn reeds in het kanton en twee daarbuiten als zoodanig geplaatst; vele worden handwerkers of worden in de fabrieken aangesteld. Zy leeren ook hier weven, strookoorden en matten vervaardigen; het meeste, wat voor kleeding dient, wordt door hen gemaakt. Zy blyven tot hun 17e jaar volbragt is, en wanneer zy de school verlaten hebben, blyven zy in betrekking en briefwisseling met haar. Er zyn reeds 55 kweekelingen van hier uitgegaan, en er zyn slechts twee of drie, die men als mislukt moet beschouwen. Thans waren er 30 en men heeft er tot 36 gehad. Er is slechts een opzigter, die alle soort van onderwys geeft, maar door hy zich wel wat overladen vindt. Thans is de grond betaald, men bezit twee woningen en twee stallen, dit heeft zaam 60,000 gulden gekost; bovendien bezit de „Evangelische Hülfsgesellschaft," die deze school heeft opgerigt, nog een kapitaal van 28,000 gulden, om de jaarlyksche kosten te bestryden. Omtrent de andere byzonderheden kan ik nadere vinden in de berigten, die ik met my neem en waarvan my het eerste, bevattende het ontwerp, door den Landamman in Glarus bezorgd is. De opzigter Lutschg kwam my

Näfels. Glarus. voor een gnerig en wel onderrigt man voor zyn werk te zyn. Hy was te gelyk by Fellenberg geweest met onzen landsman Schulder, die thans in gelyke werkzaamheden by de maatschappy van weldadigheid geplaatst is.

In deze streek ziet men verscheidene nieuwe fabriekgebouwen. Een zeer groot daaronder was eene katoenspinnery, voordat men er nog niet had, men liet het katoen gesponnen van elders, vooral uit Engeland, komen, om het hier te weven; thans wordt deze tak van nyverheid, zoo ik hoor, met uitsteekende werktuigen hier ook ingevoerd. De plaats heet Urnen.

Ik konde niet door Näfels reizen, zonder aan den beroemden veldslag van 1388 te gedenken. De Zwitsers hebben, zoo het schynt, de Oostenrykers op vele plaatsen aangevallen en overwonnen, en tot herinnering daarvan zyn elf ~~steenen~~, waarop het jaartal 1388 met een kruis staat, op die plaatsen in den grond gesteld. Ik heb alle die gedenksteenen gezien, zy staan op vry groote afstanden van elkander, niet zeer ver van de westelyke rotsen, evenwel op een paar na, zoo my toescheen, te ver dan dat men van die rotsen steenen op de Oostenrykers zoude hebben kunnen werpen. Op een van die gedenk steenen stond, behalven het jaartal 1388 nog 1764, op een anderen 1808.

In Glarus kwam ik nog tydig genoeg, om eene wandeling te doen door dit vlek en het daartegenover liggende Enneda. In beide ziet men vele fabrieken en goede woningen; er is blykbaar welvaart niettegenstaande de afgelegenheid tusschen de bergen en de weinig

De bosschen bestaan hier meest uit sparreboo-[+]
men, hier en daar ziet men ook beuken.

Het dal van de Linth.

milde natuur. Op een heuvel, naby eene kapel, overziet men de vallei zeer goed. In den zanden aalaar vond ik eene byzonder goede herberg.

Woensdag 2 Juli. Dezen dag heb ik besteed, om het Linththal te zien; ik reed in drie uren naar het badhuis, dat even als het dorp dien zelfden naam draagt, en van daar wandelde ik in twee uren naar de Panten-Brücke. Ik kwam door verscheidene dorpen, waarvan de inwoners zeer arm waren, maar toch zelden bedelden, en waar ik vele kinderen uit de school zag komen.

Op eene plaats zag ik een bergval, die verleden jaar een paar huizen en eene streep land onder steengruis begraven heeft; gelukkig zyn er geene menschen by omgekomen. Wat verder was een gedeelte van het bosch aan den berg door een sneeuwval omgeworpen; dit was my zeer merkwaardig: ik ging tusschen en over die menigvuldige stammen, welke wild dooreen lagen, en die men nu bezig was klein te maken, om ze te kunnen vervoeren. Tusschen de wortels zaten dikwyls stukken rots verward, welke meerdere menschen vereischten om ze te verplaatsen. Zonderling was, dat hooger aan den berg het bosch was blyven staan; doch dit kwam daarvandaan, dat de sneeuwval van de overzyde der rotsen, over de rivier heen, op het bosch nedergestort was.

x De wildheid neemt steeds toe; eindelyk is het dal zeer eng, en de vaneengescheurde rotsen staan hoog tegen elkander over. Daar

× Deze boog is van losse ongelyke steenen zaam-
gesteld.

>

Ik merk dezer dagen weder de zonderlinge gewoonte op, om de hoenders in de keuken onder de tafel te houden, zoo dat die tafel tegelyk eene kooi is. Hetzelfde heb ik verleden jaar in Piemont gevonden.

Het dal van de Linth.

vindt men de Pantenbrücke, die uit éénen boog bestaat, alleen voor voetgangers en voor het vee, dat naar de hooge weiden gaat, bestemd. Hoe eenvoudig deze brug zy, doet zy door hare stoutheid boven den afgrond eene treffende uitwerking. Zy bestaat uit eenen boog.^x^ Beneden bruist het water tusschen de hoekige rotsen en rondom verheffen zich style wanden en spitsen, die alleen hierendaar met eenig gras en geboomte begroeid zyn. De onvermoeide poging der natuur, om, waar het slechts mogelyk is, de kale rotsen met eenigen plantengroei te bedekken, heeft my hier als elders met verwondering vervuld; overal tracht zy de dode voorwerpen met levende te bedekken. Zoo als men te voren uit onkunde van betere gronden aan de natuur een: odium vacui toeschreef, zoude men in dit opzigt een: odium mortis kunnen veronderstellen.

In de vallei zag ik een stroompje op eens uit den grond opkomen, even als ik er in het Schwendi-Thal een uit de rots heb zien komen en nedervallen. Dit stroompje bevriest nooit. In het badhuis van Linth, thal scheen alles zeer goed ingerigt te zyn: van het gezelschap konde ik geheel niet oordeelen, dewyl de tafel reeds afgeloopen was toen ik er van myn uitstap terug kwam, om middagmaal te houden.

Ik was nog tydig genoeg in Glarus terug, om brieven te schryven.

>

Glarus.

Toestand der oostelyke kantons.

Ik het nu drie oostelyke kantons: Sint Gallen, Appenzel en Glarus, die ik te voren niet bezocht had, doorreisd. Zy behooren tot de hoogste, waar byna geen akkerbouw maar alleen zoogenaamde Alpenwirthschaft plaats heeft. Deze bestaat in het weiden van vee op de verschillende hoogten der bergen, naar het jaargetyde; het maken van boter en kaas. Men ziet dan ook overal groene weiden en verspreide huizen of, waar het in den winter niet bewoonbaar is, dennhutten. In de lagere streken vindt men eenig graan en veel aardappelen. Ik zag dezer dagen algemeen aardappelen drogen, en men heeft my gezegd, dat dit zeer in gebruik gekomen is sedert de jaren van schaarsheid 1816 en 1817. Men doet het op deze wyze: de aardappelen worden gekookt, vervolgens geschild, in schyfjes gesneden, in de zon gelegd met eenig zout bestrooid; wanneer zy regt hard gedroogd zyn, in tonnen of andere vaten bewaard. Men kan ze op die manier vele jaren bewaren, en zy zyn om te eten even goed als versche. My dunkt dit verdient navolging. Voor de veld- en tuinvruchten moet de grootste zorg gedragen worden; ik zag aanhoudend begieten en gieten, waartoe men byzondere bakken, als een kruiwagen ingerigt, aanwendt.

Deze kantons zyn, wat hunne inrigtingen betreft, geheel democratisch, hetgeen door hunne kleinheid eenvoudige zeden, verspreide woningen, wellicht beter dan elders mogelyk is. Er waren te Glarus vergaderingen van den grooten raad, ik zag de leden dikwyls op weg met driekante hoeden op, en met hunnen zwarten mantel en degen in de hand; zy vereenigen op die wyze de eenvoudigheid met de vormen van de oude statigheid. Van de drie heeft alleen Sint Gallen in den laatsten tyd veranderingen in zyne regeringsvorm gemaakt; evenwel heeft in allen groote voortgang plaats, en byzonder

Van Glarus naar Schwytz.

heeft men in Glarus de scholen zeer verbeterd; de belangstelling daarin is zoo groot, dat men niet lang geleden vrywillig 36,000 gulden daarvoor heeft bygebragt. Eene belangryke vordering is, dat de verschillen omtrent den godsdienst in deze kantons, waar katholieken en hervormden gemengd zyn, geheel hebben opgehouden. In Glarus dient dezelfde kerk voor de twee belydenissen, en by het aangaan van huwelyken is het geene verhindering dat men niet van denzelfden godsdienst is. Van de groote vorderingen in de fabriek[s]nyverheid heb ik reeds gesproken.

Donderdag 3 Julï. Ik dacht om 4 ure op reis te gaan; maar de regen verhinderde het, en het was half 8 eer het weder ophelderde, doch toen werd het ook zeer schoon. Met een Engelschman en zyne vrouw, jeugdige echtgenooten, ging ik toen op weg om over den Pragel Schwytz te bereiken. Wy beklommen dezen berg door het Klönthal, dat my zeer beviel: een stroompje, de Löntsch, komt, byna aanhoudend over de rotsen vallende, van den berg af. Langzaam opwaards langs dit stroompje te ryden tusschen de groene bergen, was voor my een groot genot. Spoedig komt men aan een klein meer van zagt glooyende grasvelden omringd, en verder tusschen steile rotsen; daarna wordt het pad moeilyker, en na drie uren op dien weg van Glarus besteed te hebben, bevonden wy ons op den Pragel. Zeldzaam heb ik zulk eene verscheidenheid en overvloed van schoone bloemen gezien als hier. Tusschen de rotsen hoorden wy nu en dan den echo van het geschreeuw der herders, die op de alpenweiden met het vee waren, en ons als wy voorbygingen daarmede begroetteden. In twee uren klommen wy te voet af in het Muota-Thal, eene zeer afgezonderde vallei, waar niets dan weiden zyn, en de huizen zeer schilder-

Schwytz.
Buochs.

achtig verspreid liggen. Volgens de beschryving zyn de inwoners dezer vallei eenigzins verschillend van de andere Zwitsers, en, zoo men meent, zyn zy Gothen. Inderdaad scheen het ons, dat de gelaatstrekken zich onderscheiden en het aangezigt eene meer vierkanten vorm had, het haar was zeer sterk blond.

In de boeren herberg van het dorp Muota hielden wy zamen middag en myne reisgenoten bleven er overnachten. Ik vervolgde nog mynen weg naar Schwytz, drie uren ver, steeds door eene mooye vallei, en gedeeltelyk door een bosch, het Capuciner wald genaamd.

Vrydag 4 Juli. Schwytz is een net en niet onaanzienlyk vlek, dat my van vroegere reis bekend was, en waarvan ik toen reeds de uitsteekende ligging tusschen schoone dalen bewonderd had. Het kanton behoort tot die, waar veeteelt en geen akkerbouw plaats heeft; en hier is weinig fabriekxnyverheid. De inwoners zyn alle katholiek en de regering is democratisch. Hier zyn onlusten geweest, die vooral ontstaan zyn door dat sommige gedeelten niet van ouds tot het kanton behoord hebben, ook geene gelyke regten hebben, terwyl de oude deelen van het kanton tegen alle veranderingen zyn.

Ik had my gisteren zeer vermoeid, waarom begaf ik my heden eerst om 9 ure op reis. Ik ging naar Brunnen, scheepte my daar in, en voer naar Buochs, drie uren ver. Deze vaart over een deel van het schoone meer der vier kantons was my reeds bekend. Ik zag in de verte de Grütli, en voer vervolgens voorby Beckenried en Gersau. In Buochs hield ik middag, en toen ik met een voerman, den eenigen die een wagen had,

+ Men plagt ook het pantserhemd van Arnold van Winkelried te bewaren; doch dit is met andere voorwerpen in het tuighuis, bij een inval der Franschen in 1798, weggeraakt. Onder de schrikkelijke herinneringen van den strijd der Unterwalders tegen hunne overwinnaars, is het gat in den steenen altaar veroorzaakt door den kogel, waarmede de Franschen den priester in zijn mitsgewaad op die plaats hebben doodgeschoten. De beenderen van hen, die bij deze gelegenheid zijn omgekomen, zijn niet meer afgezonderd; zij liggen met de andere in het groote knekelhuis vermengd. Zoo men mij gezegd (heeft), heeft alleen „Unterwalden nid dem Wald" aan dezen oorlog deel genomen.

<u>Pestalozzi</u> heeft hier zijne loopbaan van onderwijs der kinderen begonnen; zoo men mij zegt, waren de weezen, die hij onderwees, toen in het vrouwen-klooster. Hij had hier geen invloed van belang. Het was een verschijnsel dat de omwenteling in dien tijd alleen mogelijk maakte, dat de hervormde Pestalozzi in deze bijster katholieke plaats kinderen onderwees.

Stantz. omtrent den prys het niet eens kunde worden, wandelde ik naar Stantz. Ook hier was ik reeds geweest, doch bewonderde niet minder de lieve ligging in groene valleyen met het gezigt op hooge bergen. Ik deed eene wandeling om de plaats te zien, waar het huis van Arnold von Winkelried gestaan heeft; er staat nu een ander huis. Zyn beeld staat op eene fontein op de markt.+ Op het raadhuis staat afgemaald hoe Nicolaas von der Flue, die als hermiet afgezonderd leefde, in 1481, toen men, na de overwinning op Karel den Stouten, oneenig was over het opnemen van Freiburg en Solothurn in het bondgenootschap, verscheen in den raad en zyne landgenoten beriep, om geen stryd te laten ontstaan, die de vernietiging hunner vryheid ten gevolg konde hebben, maar om de twee nieuwe bondgenoten toe te laten. Dit voorval heeft gewis eene historische merkwaardigheid. Deze Nicolaas is de heilige van deze streken en veel goeds wordt van hem geroepd. In zyne geschiedenis komen de vooroordeelen van zynen tyd zonderling uit. Zyne heiligheid bestaat onder andere daarin, dat hy zyne vrouw en kinderen, bestaande uit tien zonen en vyf dochters, verliet, om in eene kluis tusschen de bergen te gaan leven. Een schildery van Volmar stelt het afscheid voor dat hy van zyne familie neemt. Men vindt dit op het raadhuis. Er is wel uitdrukking in, maar het karakter en de kleding van de Zwitsers ontbreekt er aan. In de portretten der landammans, die hier hangen, kan men de verandering van de kleding opmerken, en zien hoe de eerwaardige baarden eindelyk vervangen zyn door de groote Fransche pruiken.

Ik ontmoette hier mevrouw Brouwer uit

In 1832 heeft men veel gesproken van het verbond van+ Sarnen (Sarnerbund) Dit bestond uit de kantons Uri Schwijtz, Unterwalden, Neuchatel, Wallis sloot er zich aan, doch werd door inwendige onlusten verhinderd, om er stellig lid van te worden. Dit verbond stelde zich eenigermate tegenover het Concordaat hetgeen Zurich, Bern, Lucern, Solothurn, Sint-Gallen en Argau gesloten hadden, om hunne nieuwe regeringsvormen onderling te waarborgen; de verbondenen van Sarnen wilden de instellingen van 1815 onveranderd behouden. Sedert, in het verleden jaar, de Tagsatzung in Basel en Schwijtz tusschen beiden gekomen is, en de afscheiding der onderscheidene deelen dier kantons heeft beslist, is het verbond van Sarnen opgelost.

Sarnen. Sachseln. Utrecht met haren zoon; die gingen naar den Rigi. Ik vervolgde mijne reis naar Sarnen.

Zaturdag 5 Juli. Sarnen is een mooi groot vlek, hoofdplaats van "Unterwalden ob dem Wald", zoo als Stantz hoofdplaats is van "Unterwalden nid dem Wald"; want het Kanton is in twee onafhankelyke staten verdeeld, beide democratisch.ˣ Ik ging op de hoogte, waar het kasteel van Landenberg gestaan heeft, dat op nieuwjaarsdag 1308 door het landvolk ingenomen werd. Thans staat er het tuighuis en het Schuttershuis. Men overziet er zeer goed de schoone vallei. In de verte ziet men aan den berg de kluis waarin Nicolaas von der Flue gewoond heeft. Op het raadhuis is afgemaald hoe Landenberg aan den vader van Melchthal de oogen laat uitsteeken. Omtrent de portretten viel my dezelfde verandering in het oog als te Stantz; de oudste zyn hier van het geslacht van Von der Flue. Er hangt ook een schildery van den heiligen als hermiet.

Op weg ontmoetede ik even als by Glarus de leden van den grooten raad, die naar de vergadering gingen met hun kostuum onder den arm.

Langs het schoone meer van Sarnen reed ik naar Sachseln, de geboorteplaats van Nicolaas von der Flue. Het huis, waar hy gewoond heeft, of liever dat op dezelfde plaats staat, is een half uur van het dorp, ik vond dus onnoodig te zien. In de kerk wordt zyn gebeente bewaard; het staat in eene glazen kast boven den altaar in knielende houding, en met allerhande versiersels van edele gesteenten, ridderorden enz:

Sachseln.

overladen. Alleen op feestdagen wordt het aan het volk vertoond. In eene kast bewaart men ook nog het kluizenaars kleed (die Kutte) van den heiligen man, en dat komen de vrome Unterwalders menigvuldig kussen. Buiten op de kerk staat ook afgebeeld, hoe hij in den raad te Stanz vrede stichtte; ook ziet men er eene reeks van voorstellingen der wonderen, die hij verrigtte, waaronder het uitdrijven van den duivel, die men uit den mond van den lyder ziet uitvliegen. Dit kanton is volgens de berigten een der bygeloovigste, en de kerk van Sachselen draagt er de blyken van.

Ik was hier aan den ingang van het Melchthal, waarna Arnold an der Halden, een der drie oprigters van het verbond op de Grütli, gewoonlyk genaamd wordt. Zeer zonderling is, dat in deze vallei, waar Landenbergs knechten de paarden van den ploeg van Arnolds vader hebben afgespannen, thans geene ploeg meer gebruikt wordt, maar alleen alpenweiden gevonden worden. In Sachselen zyn nog afstammelingen van het geslacht van Melchthal, onder anderen, kwam ik een geneesheer, die er roem op draagt van den held der vryheid afkomstig te zyn.

De landstreek had ik het vorige jaar ook gezien, zy behoort tot de liefste van Zwitserland; zy is niet stout maar boven de groene heuvels ziet men in 't verschiet de Sneeuwbergen. De groote notenboomen treft men ook veel hier aan. Ik zag op de hoogte de ruine van het kasteel Rüdenz. Naby Giswyl, dat allerliefst in de vallei tusschen de meren van Sarnen en Lungern ligt, deed ik eene wandeling, om eene waterleiding te zien, die men in de rotsen uithouwt, om het meer van Lungern in dat van Sarnen te doen uitvloeijen. Tot nog toe loopt het water van het eerste dezer meeren over de rotsen heen en vormt een waterval, zoo dat het steeds aanmerkelyk veel hooger blyft dan het meer van Sarnen.

× Om een uur had ik Lungern verlaten, om half drie was ik op de <u>Wart</u>, waar de paden naar Iseltwald en Brienz scheiden, om half 5 was ik in deze laatste plaats.

Lungern. Brienz.

Reeds in 1791 is men begonnen 26 klafters lager dezen uitweg te maken. Die is gestaakt geweest, doch nu hervat en byna volëindigd. Ik ben in dezen gang geweest; die is, zoo men my zeide, 238 klafters lang, hy begint in de vallei, en nu is men reeds onder het meer van Lungern, maar binnen kort eene opening zal worden daargesteld. Hierdoor zal dit meer veel lager en kleinder worden, en men verwacht door het land, dat droog zal worden, meer dan de kosten der doorgraving te gewinnen. De gang is 6 voet hoog en 4½ breed, er wordt nacht en dag aan gewerkt, doch met weinig menschen, want aan het uithakken kunnen slechts twee tegelyk bezig zyn. Voor de schoonheid van het land zal deze verkleining van het meer een verlies zyn.

Ik hield middagmaal in Lungern en vond daar een landsman, den heer van Gelikom uit den Haag; onze reisplannen liepen geheel uit elkander.

Van hier ging ik te paard over den Brünig, waarover ik, even als over den Pragel, myn paard moest laten dragen. De gezigten op dezen berg zyn langs dezen weg niet zoo schoon als wanneer men naar Meyeringen gaat; evenwel levert het afdalen naar Brienz ook menig schoon punt op.ˣ Ik hield my nu hier niet op, maar vol-braagt myne reis met een wagentje, dewyl het weder voor het varen op het meer niet gunstig was. Die weg loopt steeds langs het meer ten noorden, en het gezigt op den zuidelyken oever, waar de hooge bergen zyn, is zeer mooi. Ik zag onderscheiden den Faulhorn, waarop thans eene herberg is, boven de andere uitsteeken. De bergen aan de noordzyde zyn zeer styl, hierdoor stroomt het water by zware regens met groot geweld neder en sleept veel steengruis van de rotsen mede. Dit is voor

Interlachen. het land-langs den eenen dikwyls verwoestend, en voor de huizen gevaarlyk; het vernielt ook telkens den weg, die smal en slecht is, en door de vele steenen waar men over moet, zeer lastig.

Ik kwam nog tydig te Interlacken en nam myn intrek in de herberg van Seiler, Casino genaamd, doch vond het er niet aangenaam. Het scheen dat er byna niet dan ryke zich van elkander afzonderende familien waren. Om acht ure was de algemeene tyd, om in de groote zaal thee te drinken; dit vond plaats onder diep stilzwygen. Onder de bedienden dezer zwygende familien heerschte zoo veel te meer levendigheid, en ongelukkig was hunne zaal juist onder myne kamer; zoo dat toen ik verlangde uit te rusten van myne vermoeyende dagreize, ik door de luidruchtige gesprekken van de knechts koetsiers, (couriers) jagers, kameniers van de Lords en Ladies volstrekt daarin verhinderd werd.

Zondag 6 Juli. Dezen morgen om 9 ure werd ontbeten, doch dat scheen voor de meeste nog te vroeg te zyn; altans ik vond niet anders dan twee Americaansche dames, die zich met my beklaagden over de weinige gezelligheid, die hier plaats heeft. Er zyn hier verscheidene zoogenaamde Pensions of huizen waar men tegen vaste pryzen wonen kan. Op myne wandelingen trachtte ik te ontdekken, of er eene was die my een aangenamer verblyf beloofde, want de stilte en de levendigheid mishaagden my in het Casino. Ik vond in de Pension van Seiler fine gezelschap en muziek in de gemeenschappelyke zaal, en daar my de inrigting voorkwam goed te zyn, besloot

Interlachen.

ik hier mijn intrek te nemen.

In een klein kamertje op de hoogste verdieping heb ik het gezigt op de Jungfrau en adem de heerlijke alpenlucht in; dit is geen gering genoegen. Om drie uur werd gegeten, het gezelschap was tusschen de dertig en veertig groot en was zeer vrolijk. Na het eten werd het weder slecht, zoo dat men niet konde wandelen; de tijd zoude mij onder de vreemden, met wie ik niet zoo dadelijk kennis konde maken, lang gevallen zijn, doch ik had veel te schrijven en maakte mij daartoe den regenachtigen dag ten nutte. Om 8 uur werd koffy of thee gedronken; daarna maakten de dames nog wat muzijk.

Maandag 7 Julij. 'smorgens slecht weder; ik deed alleen eene wandeling tusschen de regenbuijen. Na 't eten is het opgehelderd, en wij deden toen gezamentlijk eene wandeling naar een huis dat onze hospes op eene hoogte laat bouwen. Men overziet daar de twee meeren. Er was groote vrolijkheid onder de jongere leden van het gezelschap en vooral de dames: men speelde krijgertje en andere spelen; dit was geheel Fransch, ook waren het Franschen die dezen toon gaven.

Dingsdag 8 Julij. Twee Fransche familien vertrokken heden, tot groot leedwezen van de blijvenden. Het geheele gezelschap begeleidde dezelve tot aan den Giessbach. In drie schuiten voeren wij derwaarts en men klom tot boven aan den waterval; vervolgens zaten wij voor de herberg, van waar men het beste gezigt op het geheel heeft, en gebruikten eijeren met brood en wijn. Dit partijtje was zeer aangenaam: vrolijkheid ging met natuurlijkheid en kiesche beteugeling gepaard. Hier verlieten ons nu de heer en

x Deze kerk en toren behooren tot Golzwijl, en men noemt de ruïne in de wandeling den <u>Golzwijlthurm</u>.

Interlachen. mevrouw Fontaine, eene de aardigste en vrolykste onzer dames, hoewel buitengewoon lelyk; en de heer en mevrouw Saint-Roman, jonge lieden vooral hy, die eenige jaren minder dan zyne vrouw telde, en Juffrouw Saint-Roman, een mooi vrolyk meisje van 17 jaar. Wy kwamen over 4 ure terug, waarop het middagmaal weer uitgesteld. 's avonds was er regen en onweder.

Woensdag 9 Juli. Slecht weder; ik ontving brieven uit Holland, schreef veel aan myn dagboek. 's avonds werd het beter en toen deed ik eene wandeling met twee heeren naar de ruïne van eene kerk op een heuvel aan het einde van het meer van Brienz.[x] Het gezigt is er zeer schoon. De Jungfrau werd geheel vry van wolken. Na de thee wordt er nog salon gehouden; men zingt en danst doorgaans, vergadert zich ook voor het huis in de frissche nachtlucht; ter zake myner gezondheid neem ik daaraan weinig deel, maar ga vroeg naar bed: ik worde door beklemdheid op de borst, nu en dan hoesten, nog maar al te veel herinnerd, dat ik my in acht moet nemen.

Donderdag 10 Juli. Het weder was zeer schoon maar warm; ik heb voor- en na het eten gewandeld met den heer Croasdaile, een Engelsch geneesheer, diens vrouw en eenige andere heeren en dames. Men heeft op verschillende punten mooi uitzigt op de twee meeren. Men heeft met opzet paden gemaakt en hier en daar banken gesteld om te rusten. Dezen avond viel ons oog op de menigte kinderen, die hier by elke woning staan. Wy telden er op eens in de veertig. Ongelukkig zien zy er meestal niet blaau-

Interlachen. Jend. uit.

Vrydag 11 Juli. Dezen morgen heb ik meest thuis geschreven. Tegen den avond deed een groot gezelschap eene wandeling, en speelde onderanderen blindeman op eene weide aan de heuvels. Er heerscht gezelligheid en onschuldige vrolykheid in ons huis. De maan begint de nachten zeer te verfraaijen; ik deed met een Schotsch disgenoot nog eene wandeling na het theedrinken, en wy hoorden vervolgens een der Engelsche dames regt lieve romances zingen, onder anderen: I love but thee; en Teach me to forget.

Zaturdag 12 Juli. Van tyd tot tyd verlaten ons huis en disgenoten: gisteren is vertrokken de kapitein G. Boyd, een levendig en geestig Ierlander, heden de heer en mevrouw Sanguinetti beide van Jamaica geboortig, hy zoo my voorkwam een goed onbeduidend man, zy een mooi zeer jong vrouwtje met de creoolsche trekken, byzonder levendige oogen, bleke kleur en iets knoyends en kinderlyks. Niets kwam haar moeilyker voor dan te gaan, dit waren hare kleine voeten geheel ongewoon. Ik vond het zeer aangenaam haar te zien, doch ik gevoelde niet de minste lust om met haar te spreken. Er zyn ook eenige nieuwe gasten aangekomen. Het was heden zeer warm ik ben veel thuis gebleven, heb geschreven, en gelezen in de Bromefrispoei, die een reisgenoot my geleend heeft.

Dezen avond deed ik eene wandeling aan het meer van Brienz in talryk gezelschap, en na het avondeten wandelde ik nog alleen in den maneschyn, die aanvangt op de bergen een zeer schoon licht te werpen.

× Ik zag op deze wandeling onderanderen de ruïne van het slot <u>Weissenau</u> by het meer van Thun.

Interlaken. **Zondag 13 Juli.** Dezen dag heb ik zeer rustig doorgebragt; ik heb veel gelezen, en heb alleen en in gezelschap eenige wandelingen gedaan, die de warmte toch belet heeft zeer ver uit te strekken; het schoone land en de goede lucht maken het verblijf hier aangenaam zonder groote afwisseling. De Zondag veroorzaakte veel levendigheid onder het landvolk, en men zag er ook verscheidene mooije vrouwen, die anders niet in het oog vallen. De kleding is eenvoudig, maar niet onbevallig, het hoofd is meestal onbedekt, en de witte wijde hembdsmouwen zijn er het eigenaardige van.

Maandag 14 Juli. Het was minder warm; ik heb veel gewandeld, dezen morgen aan het meer van Thun, en dezen avond op den Hohbühl; onweder deed mij vroeger terugkomen, en had reeds anderen doen thuis blijven. Ik wandelde nog na het avondeten toen het weder helder geworden was. Deze stille gelijkvormige dagen in het schoone land zijn voor mijne gezondheid zeer voordeelig.

Dingsdag 15 Juli. Het weder was zeer schoon; ik deed nieuwe wandelingen en vond overal aangename streken. Voor het eten heb ik lang in de schaduw van een notenboom zitten lezen. Het gezelschap wandelt gewoonlijk alleen des avonds, dan gaan sommige in rijtuig, anderen te voet, en bij dezen voeg ik mij doorgaans. Van het gezelschap wil ik ook nog wat opteekenen. Behalve de personen, die ik reeds genoemd heb, zijn er eene familie Beaurain uit Parijs bestaande uit vader, moeder, twee jonge meisjes, en een kind; Mevr. Mearne, eene jonge weduwe, en met haar Juff. Street, een meisje van

Interlachen. 25 jaar, de heer Light, een officier met zyne vrouw en zyne zuster Mej. Sargent, goede vrolyke lieden, de heer Cavendish, een zeer jong mensch van aanzienlyk geslacht, die goedmoedigheid met zeer beperkte geestvermogens vereenigt, en aan wien zyn rang niet minder dan zyne jeugd voorkomende behandeling en zelfvertrouwen verschaft; by dezen is de heer Comte als mentor, een Zwitser, die veel gereisd heeft, ook in dienst geweest is, en byzonder wellevend is. Naast my aan tafel zyn een jongen vrolyke Pool, Jaraczewski en een jonge Schot, Innes. Aan het hoofd van de tafel zit een Engelsch officier, met name Villiers, van buitengewone grootte, reeds van meer dan middelbare jaren, een man, die van zyne eigene waarde, beleefdheid en beschaving meer dan anderen overtuigd schynt te zyn; naast hem zit een bejaard Engelschman met name Armstrong, die zeer ryk en spaarzaam schynt te zyn. Sedert eenige dagen is nog gekomen Mevr. Gregory de weduwe van een Engelsch generaal, die in Indie geweest is, met hare dochter, een mooi jong meisje, dat volstrekt verlangt Hoogduitsch te leeren, en zich met hare moeder zeer beklaagt daartoe geene gelegenheid te vinden. Een paar dagen zyn hier geweest de graaf en gravin Potocki met twee zonen, vrienden van myn buurman aan tafel. Byzondere overeenstemming gevoel ik met geen dezer huisgenooten, doch hun gezelschap geeft my eene afwisseling en een klein schouwspel. Zy komen allen om zich te vermaken, ook ter bevordering van hunne gezondheid, en dit gemeenschappelyk doel, dat ook ter

Manuel du Voyageur. 218.

Lauterbrunnen. myne is, geeft eene vereeniging. Aan wetenschappen en letteren zyn zy, zoo veel ik tot nog toe bemerkt heb, bygna geheel vreemd; ook over politiek wordt hier weinig gesproken, en dit is welligt een voordeel dezer plaats. Heden heeft evenwel eene mededeeling algemeen en ook op my indruk gemaakt, namelyk dat het ministerie van Lord Grey in Engeland afgetreden is.

Woensdag 16 julie. Dezen morgen heb ik brieven geschreven en thuis gelezen. Om half zes des avonds ben ik met den gids Jacob Michel op weg gegaan om eene kleine reize in de bergen te maken, en wel voor heden naar Lauterbrunnen. Wy gingen langs het voetpad over den Kleinen Rugen, die zamenhangt met den Abendberg, en waarop het gezigt naar Interlachen en het meer van Thun zeer mooi is; — langs de ruine van het Slot Unspunnen; — behalven de Jungfrau zag ik nu den Eiger en den Mönch; — door het dorp Wildersmyl, waar men nog de gevolgen ziet van de verwoestingen, die een bergstroom daar voor vier jaren heeft aangeregt: met moeite tracht men weder stukjes te herwinnen van den grond, die thans met steenen bedekt is. Nu kwamen wy in het kaele dal waardoor de Lutschine stroomt. Een steen wyst de plaats aan waar de Freiherr von Rothenfluh zynen broeder vermoord heeft. Wat verder zag ik de vereeniging van de Zwarte Lutschine, die uit Grindelwald en de witte, die uit Lauterbrunnen komt; het

+ Breit- en Grosshorn,

Lauterbrunnen. dorp daarbij heb twee Lütschinen. Aan den weg is een herbergje aan de Rots onder eene tent gemaakt, waar vriendelijke lieden den reiziger verkwikking aanbieden. Men ziet hier de Wetterhörner tusschen de andere rotsen door. In de rivier zag ik steenen dammen leitend om langzamerhand het weiland weder aan te winnen, dat in 1830 de stroom heeft weggeslagen. Nu zag ik den Grafshorn schoon door de avondzon beschenen. Ik kwam voorbij de Hunnenfluh, eene groote halfronde rots eenigzins naar eene vesting gelijkende. Daartegenover is de Saustbach, die nu weinig beteekenend van de hoogte kwam, maar die dikwijls zeer woest is, gelijk bleek uit een berg van groote steenen, die hij medegevoerd heeft. Om half negen kwam ik te Lauterbrunnen, maar de avond zeer kaal was. Het laatste schijnsel van het avondrood op de Jungfrau en op de hoogste rotsen was uitsteekend schoon en werd spoedig opgevolgd door het licht van de maan, dat voor deze bergen bijzonder gunstig is. De Staubbach was slechts half verlicht, de maan was niet hoog genoeg, om tot beneden toe te schijnen. Ik ging toch met genoegen tot bij den val.

Donderdag 17 Juli. Ongeveer om 7 uur heb ik mijne wandeling in het dal van Lauterbrunnen ondernomen. In het voorbijgaan zag ik de nieuwe kerk die men bezig is te bouwen, op dezelfde plaats, waar de oude gestaan heeft, en daarbij

Lauterbrunnen. de woning van den prediker, die een net en met smaak gebouwd huis is. Ik konde niet nalaten my het afgezonderde leven van de familie des geestelyken mans in deze vallei voor te stellen; ik zoude uit nieuwsgierigheid byna gewenscht heb-ben, dat de reizigers nog als weleer geene ande-re herberg vonden. Ik vervoegde met gena-gen by den Staubbach waarin de zon nu een heerlyken regenboog vormde. Men schoot een kanonnetje af, waardoor ik van den herhaal-den echo tusschen deze bergen konde oordeelen; die gelykt altyd eenigzins naar den donder. De Staubbach komt niet uit een gletscher, maar uit bronnen, en voor een gedeelte van het jaar uit sneeuw, die eerst laat wegsmelt. Er groeit in deze vallei byna geen graan; ik zag slechts een weinig, dat het voorkomen van koren had en dat men hier „Dinkel" noem-de. Er is overvloed van aardappelen, eenige kerseboomen, anders nagenoeg geen boomvrugt-ten; het gewone gewas is gras dat alleen grond-bedekt, die niet te steil is.

Het dal wordt enger en men gaat nedaal tus-schen byna loodregte rotsen, die zoo gelyk aan elkander zyn, dat men niet twyfelen kan of zy zyn van een gescheurd. Welke schrikkelyke gebeurtenissen moeten niet plaats gehad heb-ben om zulke veranderingen teweeg te bren-gen. De mensch gevoelt zich in tegenwoor-digheid van zulke voorwerpen en zulke her-inneringen zeer klein; maar tegelyk wordt juist daardoor het gevoel in hem levendig, dat hy van die ontzinnendige natuur niet af-hankelyk, maar daarboven verheven is.

+ den kleinen Tijger heet men gewoonlyk Mimah.

Lauterbrunnen. Zoo als de naam aanduidt, vindt men in deze
vallei steeds stroompjes en watervallen, som-
mige van deze zyn onbeduidend, vele zyn
toch ook zeer ziensweerd, een der schoonste is
de Mürribach aan dezelfde zyde als de Staub-
bach en eenigzins daarna gelykende.
Voortwandelende had ik de gevelden van de
Jungfrau en de twee Eigers+ glinsterende in
de zon voor my. Vervolgens werden ook de
Breithorn, Schmadrihorn en Großhorn zigt-
baar, elk met veel ys en sneeuw bevracht, daar
de hoogste spitsen zyn zoo styl dat ze ge-
heel kaal blyven.
Op een paar uren afstand van Lauterbrunnen
kwam ik aan Trachsellauinen, het laatste ge-
hucht in deze valei. In een huis een
half uur verder, en dat alleen des zomers be-
woond wordt, vond ik lieden, die my melk
en brood aanboden. Ik heb in het algemeen
en ook hier opgemerkt, dat de bewoners dezer
vallei een zwak en ziekelyk voorkomen heb-
ben. Ik vermoede, dat het niet aan de lucht
of aan het land, maar aan het slecht en
schaarsch voedzel moet worden toegeschre-
ven, indien hier geen knechtig menschenras
woont. Er zyn meer bewoners dan met ee-
nige ruimte een bestaan kunnen vinden.
De bewoners van dit huis bezitten eenig
land in de nabyheid; zy hebben twee koeitjes,
daarvan weidt eene in hun land, de andere
op de Sefinenalp, die behoort aan de gemeente
Unterseen, doch voor 40 Batzen wordt hem
veroorlofd hunne koe derwaards te zenden.
Hun land levert hun niet genoeg voeder op
voor den winter, zoo dat zy nog koopen moe-

[Lau]terbrunnen. zen. Aardappelen hebben genoeg, maar geen graan, zoodat zy hun brood koopen moeten. Vleesch eten zy zeer weinig en dat nog gezouten; zy hebben eenige hoenders, maar weinig, omdat zy er geen voedzel voor hebben. Hunne verdiensten bekomen zy door eenigen arbeid, die toch weinig en niet hoog betaald is, en eenig voordeel hebben zy van kaas, die zy verkoopen. Het bestaan is hier moeilyker dan in andere plaatsen, omdat Lauterbrunnen geen gemeentegrond heeft. Alleen bosch bezit de gemeente zoo dat men hout om te branden en zelfs om te bouwen bekomen kan, maar met zeer bezwaarlyken arbeid, omdat het van steile bergen moet gehaald worden.

Ik bevond my hier tegenover den Schwarzen Mönch steilen voorberg der Jungfrau, een uitsteekende punt heet de Kanzel en gelykt werkelyk daarna.

Niet ver van hier zyn overblyfsels van gebouwen, die behoord hebben tot lood- en zilver- bergwerken, welke men, om de geringe opbrengst, heeft laten varen. Lager in de vallei waren vroeger ook yzerbergwerken.

Ik klom nu over eene hoogte, die men de Hole noemt; naast den Grosshorn zag ik nu nog den Sattelhorn en den Tschingelgletscher.

Eindelyk kwam ik tot aan den Schmadribach, dien ik reeds lang in de verte gezien had, en die van den Schmadrihorn afkomt. Deze Bach valt zes maal, doch nergens kan men alle de vallen overzien. Op een punt zag ik den hoogsten en den laagsten, terwyl het waterstof tusschen de boomen aanduidde dat er nog andere tusschen beide waren. Ik ging nu nader by, om elk derzelven te bezien.

Zu Glutz-Blotzheim 317.

Lauterbrunnen. Zeer moeilyk was het om tot den oever van boven af te geraken; doch ik vond my wel beloond. Ik zag hier eene rots met een zwaren boom en eenige struiken begroeid in het midden van het bekken staan, waarin het water valt; dat daardoor in tweeën verdeeld wordt. Den volgenden val konde ik alleen uit de hoogte zien, van waar hy eenigzins op dien van Handek geleek. De hoogste val stort met majesteit uit een grooten gletscher, acht of negen honderd meter neder; hy is breed en heeft veel water, dat byna sneeuwwit langs de rotsen vloeit. Naby eene Sennhutte heb ik lang dit schoone schouwspel genoten. Ik was hier in het midden van gletschers en scherpe hooge rotsen; lager waren vooraan nog sparreboschen en alpenweiden. Regts zag ik de Lütschine uit den Tschingelgletscher komen, met deze vereenigt zich spoedig de Schmadri-bach en verliest dan haren naam.

Ik was hier aan het einde van de vallei; vroeger plagt een pad van hier over den Tschingelgletscher naar Wallis te voeren, nu houdt men die overtogt voor ondoenlyk. Somtyds gaat men nog over het ys naar het Kanderthal; doch ook dit is zeer moeilyk.

Alpenweiden. Sennhutten. Men gaf my hier uitsteekend goede melk, zoo als men ze alleen op de bergen vindt. Er behoorden by deze Sennhutte 15 koeijen, eenige stieren en kalveren; twee herders (Senner) hebben hierover het bestuur. De koeijen komen twee maal daags by de Sennhutte om gemolken te worden. Van die melk wordt kaas gemaakt, en van de kaasmelk, die dan overblyft, maakt men nog een tweede soort van kaas, Zieger genaamd, die niet verkocht maar door de eigenaars der koeijen gebruikt wordt. Men was juist bezig zulke kaasmelk in een grooten ketel te koken, om Zieger te

x Naderhand gaat het vee op gelyke wyze naar de hoogste naar de middelste en dan naar de laagste weide, van waar het in de vallei terugkomt. Hierdoor vindt men steeds een groot gedeelte der Sennhutten onbewoond.

Lauterbrunnen. vervaardigen uit de vaste stof die bovendrijft. Het-
geen dan overblyft is de wei, hier Molken of Schotten
genaamd, die men voor de gezondheid kunt drin-
ken; doch die anders gebruikt wordt om zwynen te
mesten; waarom men dan ook altyd eenige zwy-
nen by elke Sennhütte heeft.

De tyd gedurende welken het vee in de alpenweide
blyft is gewoonlyk van 26 mei tot aan het einde
van September. late of vroege sneeuw doet dien
tyd somtyds afkorten. De Alpen zyn verdeeld in
hoogere en lagere streken, die men Staffel noemt.
Deze Alp heeft drie Staffels. Men begint met het
vee in de laagste te laten weiden, vervolgens in
de tweede, en troffen wy het in de hoogste. Op el-
ke Staffel is ten minste eene Sennhutte, en
veelal zyn er op elk meer dan eene Sennerei.
De koegrootheid der Sennerien is verschillende in
de onderscheidene streken van Zwitserland; in
deze is elk van 20 tot 40 koeyen. Die zyn van ver-
schillende eigenaars, welke gezamenlyk een of meer
herders aanstellen. Om te weten welk het aandeel
van elk der eigenaars is, wordt driemaal gedurende
de den zomer elke koe in het byzyn van alle de
belanghebbenden gemolken en de hoeveelheid der
melk vergeleken; naar derzelfde evenredigheid
worden dan de kaas en de andere voortbreng-
sels der Sennerei verdeeld. De herders of Sen-
nen maken niet alleen de kaas en boter, maar
brengen die ook regelmatig in de vallei. Voor
de kaas heeft men gemeenschappelyke bergplaat-
sen (Speicher); daarin worden de kazen bewaard
dagelyks afgeveegd, gezouten, omgekeerd, tot dat
zy verkocht of verdeeld worden. Merkwaardig
is het, dat deze bergplaatsen, bestaande in kleine

De hoedanigheid van de kaas is zeer verschillend, en daaromtrent bestaat groote oneenigheid tusschen de eigenaars der Alpen, hoewel het nog niet uitgemaakt is, of de aard van de weide dan wel de bekwaamheid der Sennen hierop den grootsten invloed heeft. Een zonderling middel, om over de deugd eener kaas uitspraak te doen, verhaalde men my, dat aangewend zoude zyn ter gelegenheid, dat de eigenaars van den Sefinen-Alp daarover twist bekomen hadden met die van Justistchthal. Zy wenden zich tot het geregtshof van Bern, om eene beslissing; doch daar deed zich de moeyelykheid op, om deskundigen te vinden, die niet vooringenomen en voor geene omkooping vatbaar waren. Men besloot toen om een kaas van elk der partyen in eene bewaarplaats op te sluiten, en te zien welke het eerst door de muizen zoude worden gegeten. Het bevond zich, dat de muizen den Sefinen-kaas geheel opaten, en dien van Justistchthal intusschen onaangeroerd lieten. Volgens dit oordeel van deskundigen besliste toen het hof, dat de Sefinen-kaas de beste was. Sedert hebben zich de eigenaars van de Sefinenalp steeds op het muizenproces beroepen.

Lauterbrunnen. schuren van balken gebouwd, doorgaans zeer een=
zaam staan, en altyd ongesloten zyn, zonder dat men
voorbeelden heeft dat er uit gestolen wordt.

7 Men plagt zeer weinig boter te maken, thans wordt
die veel gemaakt naar de vaisijers; men brengt
ze dadelyk naar de valleyen, om verder gebruikt
te worden

Op de Alpen, die niet al te hoog zyn, heeft men
doorgaans stallen by de Sennhutten, waar het
vee gemolken wordt, en voor de groote warmte,
somtyds ook voor de koude, schuilplaats vindt.
Op de hoogste alpen verhindert het gebrek aan
hout den bouw van stallen. Er zyn staffels,
die zoo hoog zyn, dat men er geene koeyen op
laat weiden, maar alleen jong rundvee, schapen
en geiten. Van deze worden dan alleen de geiten
gemolken, en komen van zelf twee maal daags
naar de Sennhutte. De geitenmelk wordt in
de koemelk gedaan om kaas te maken.

De Sennen bekomen voor hunnen dienst van
26 mei tot 29 September gewoonlyk 10 groote
daalders (60 franken) en hun onderhoud bestaan=
de in brood, melk en kaas.

De Alpen (hooge weiden) zyn meestal byzonder
eigendom, doch onverdeeld; elk eigenaar heeft
het regt, om er een bepaald getal koeyen in te
zenden. De Alpen zyn onderling door houten
omtuiningen afgescheiden.

De lagere weiden heet men hier veelal Matten. Die
zyn doorgaans byzonder en afgedeeld eigendom.
Zy dienen voor het vee in het voor- en najaar, en
men oogst er het hooi van in voor den winter, het
geen zelden van de Alpen wordt gehaald. Deze
Matten zyn in sommige valleyen voor een gedeelte

Lauterbrunnen. te gemeentegoed, dat men hier *Allment* noemt. Elk burger der gemeente heeft dan regt een of meer koeijen gedurende een bepaalden tijd daarop te laten weiden, en de armen, die geene koeijen hebben, bekomen gewoonlijk eenige vergoeding voor hun regt. Van deze Allment worden ook aan de burgers gedeelten in gebruik gegeven, waarop zij aardappelen of andere vruchten bouwen. Zulk eene Allment is voor de armen eene groote ondersteuning, en daarvan onderanderen zijn de *Heimathlosen* uitgesloten. Die zijn overigens verschillend in hunne regten: sommige worden als burgers van het kanton, maar van geene bijzondere gemeente beschouwd en heten dan *Landsassen*; andere, die vast goed bezitten, heten *Hintersassen*. Men is bedacht om den toestand dezer lieden beter te maken; welligt zullen de sedert lang gevestigden aandeel aan de gemeentegoederen bekomen.

Zoo mijn gids mij zegt, worden de eigendommen, ook het land, onder de kinderen of gelijke naastbestaanden gelijkelijk verdeeld; alleen is er eene bepaling dat de jongste zoon het ouderlijke huis erft, doch de waarde wordt bepaald, en daarna moet hij zijne broeders en zusters uitkoopen. Zeer rijke boeren zijn in deze vallei niet, er is, zoo ik hoor, niemand, die meer dan tien koeijen heeft.

Op mijnen terugweg van den Schmadribach heb ik eenige watervallen bezocht, die van mijnen eersten weg eenigzins afgelegen waren. Ik ging links af naar den *Sefilütschinenfall*. Die is in een mastbosch en komt hoog uit de rots, af

Lauterbrunnen schynt er uit te komen, stort in een bekken, dat zy dadelyk wegdruikend schuimende weder verlaat, om lager naar de Lutschine te stroomen.

De Rosenbach komt regts laag uit de rots.

Zeer merkwaardig vond ik den Trümmelbach die, ook regts, uit eene groote maar enge spleet in de rots zeer onstuimig te voorschyn treedt. Men ziet het water in de halfdonkere, reetachtige opening der rots een draaikolk vormen, en zich als het ware losscheuren, om in de vallei te komen. De golvingen van koude lucht met waterstof maakten tusschen de warme lucht, die zich telkens weder liet gevoelen, eene zonderlinge afwisseling.

In het dorp Lauterbrunnen viel my in het oog, dat zoo vele huizen geene schoorsteenen hebben; de rook komt door eene opening die van voren onder het dak is.

Ik trof in de herberg den heer en mevrouw De Rosay die in Interlaken in hetzelfde huis als ik een paar dagen geweest waren, maar weinig in het algemeen gezelschap gekomen waren. Nu praatte ik lang met hen en vond ze zeer vriendelyk en beschaafd, terwyl mevrouw buitengewoon schoon was, en aan de edele trekken en houding der vrouwen op Guido Reni's schilderyen herinnerde.

Aan tafel vond ik dezen avond twee Duitschers en twee Franschen; een van deze vermaakte my door zyne zonderlingheid; hy was van Marseille, levendig, vrolyk, maar ongevoelig voor de schoonheden van Zwitserland, en hy gaf zeer grappig zyn spyt te kennen van hier gekomen te zyn en zyne ver-

Manuel 231.

Vengeralp. wandering over het genoegen, dat anderen daarin vonden. Zyn naam was Adolphe Delpuget.

Zyne vreemde wyze van oordeelen, die my toch in hare opregtheid veel beter beviel dan de gemaakte opgetogenheid van vele anderen, verhinderde my en de twee Duitsche disgenooten niet, om met groot genoegen het laatste avondrood en het eerste schynsel der maan op de bergen waar te nemen; dit was heden, by een volkomen helderen hemel, onuitspreekelyk schoon. Wy wandelden nog naar den Staubbach, die toch maar gedeeltelyk door de maan beschenen werd.

Vrydag 18 Juli. Heden ben ik over den Wengeralp naar Grindelwald gewandeld. Tegenover den Staubbach klimt men op, en spoedig ziet men den hoogen val en den Schwarzgrad, waaruit dit water zyn oorsprong neemt. De Schmadri-bach met den gletscher, waaruit hy stroomt vertoont zich ook spoedig maar ver in het verschiet. De formen en aanzigten veranderen steeds: wat in de vallei hooge rotsen scheenen, waarboven men niets zag dan de blaauwe lucht; zyn hier slechts de grondslag van uitgestrekte bergen met bosschen begroeid, en waarboven zich weder kale, spitse rotsen verheffen. Men ziet meer en meer Hörner, zoo noemt men de hoogste punten der bergen, naarmate men hooger komt, en deze worden grooter terwyl de bergen, die laag groot waren, afnemen; het meest neemt de Jungfrau in deze ervaardige grootte toe. Op een der Hörner, den Spaltehorn, staat eene rots, als een reuzenachtig gebouw geheel op zich zelf. Na ruim een uur stygen, kwam ik in het dorp Wengen, dat verspreid tusschen de weiden ligt. De huizen zien er goed uit. Ik vervolgde den weg door de alpenweiden, die myn gids my zeide dat hier gemeentegrond (Allment)

x Trummelbach, vie 6.80.

Wengeralp.

van het dorp zyn. Ik kwam de Jungfrau steeds nader. Onderweg had ik nu nog het terugzigt op Unterseen, en de Kleine Rugen lag als een heuvel in de vallei.

Om half zeven was ik vertrokken, tegen 10 ure kwam ik aan de Sennhütte op de hoogte van den Wengeralp, maar ik my vry lang heb opgehouden. Men ziet hier de <u>Jungfrau</u> met hare nevenbergen in volle pracht en grootheid; de bergen die dikwyls op zich-zelf schynen te staan: Eiger, Mönch ook de Schwarze Mönch maken met de Jungfrau slechts eene massa uit, en zy zyn overal, waar het niet te steil is, met ys en sneeuw bedekt. Het <u>Trümmletenthal</u> is tusschen den Wengeralp en dien berg. Van tyd tot tyd valt sneeuw en ys naar beneden en maakt een geraas als de donder. Ik heb eenige dezer sneeuwvallen gezien, evenwel minder dan by vroegere gelegenheid. Er loopt ook steeds water naar beneden, en dit ~~wordt~~ een stroompje, dat langs door de vaneengescheurde rots den waterval vormt, dien ik gisteren gezien heb. ×

In de Sennhütte trof ik weder den heer en mevrouw du Rosay aan, en ik konde niet nalaten in deze uitsteekende vrouw ook een der schoonste voortbrengsels der natuur te bewonderen. Zoo my de gids gezegd heeft zyn zy slechts voor eenige maanden getrouwd en wonen te Noire.

Ik klom van de hoogte in het dal van Grindelwald af, dat zich in het eerst wild en treurig vertoont, vooral door een bosch, dat afsterft, zoo het schynt door de verslimmering van het klimaat: de meeste boomen zyn reeds dood en er groeijen geene nieuwe in hunne plaats. Ditzelfde heb ik op vele bergen bemerkt: het schynt dat de koude, die den groei der boomen belet, toeneemt. Lager heeft de vallei van Grindelwald

Grindelwald. een lachend voorkomen, zy is groot en de bergen rondom zyn niet styl maar met weiden bedekt, daarentegen dalen twee gletschers, en de eene zeer laag, in deze valleij neder.

Na 't eten werd de lucht met wolken bedekt, ik ging nog spoedig den ondersten Gletscher bezoeken, en zag daar de Lütschine uit drie ysgewelven ontspringen, die toch niet zeer hoog zyn. Het kwam my voor, dat het ys vroeger meer onmiddelyk op den begroeiden grond rustede, hetgeen zeer wel veranderd zyn kan, terwyl het ys in vroeger tyd meer voorwitkwam; het is teruggeweken doch doet dit nu niet meer.

Het onweder barstte juist los toen ik weder in de herberg kwam; tusschen de bergen heeft het altyd meer verhevens nog dan in de vlakte. Een paar malen sloeg de bliksem blykbaar in de rotsen. Voor de huizen is hier weinig gevaar, de Gletschers die nen tot afleiders. Aan uitgaan was niet meer te denken, ik schreef wat in myn dagboek.

Met my waren hier eene familie Engelschen van de oude echte soort. Ik had reeds op den Wengern alp opgemerkt, met welke naauwgezetheid zy alle regels van afzondering waarnamen, om in de Sennhütte met niemand in aanraking te komen. Zy verschoolen zich tot dat de oude heer be. hoorlyk was komen zien dat niemand meer in het eenige vertrek was maar de reizigers ont. vangen worden. En hier sloten zy zich ook af als of elk ander reiziger met eene gevaarlyke, aansteekende ziekte behept was. Hoeveel menschenkennis moeten die heeren en dames thuiskomende medebrengen.

Zaturdag 19 Julij. Het weder was regelyk goed; ik be. sloot daarom van myn plan om den Faulhorn van hier te bestygen af te zien, maar over den Scheideck

× 31 augustus.

> Op den Ketzenberg staan de Schrickhörner.

> Er is eene koude zwavelbron, die ik ook gezien heb.
Naby dezelve maakt de Schwarzbach een waterval.

Scheideck.

naar Meyringen te gaan. De twee Duitschers, die ik in Lauterbrunnen had aangetroffen, gingen met my.
In het voorbygaan zag ik op het kerkhof den grafsteen van Aimé Mouron, die in 1821 in eene kloof van de ysvelden boven den gletscher alhier gestort en zoo omgekomen is. Hy was een protestantsch geestelyke, 30 jaren oud. Wy wandelden naar den hoogsten gletscher en zagen daar den anderen oorsprong van de Lutschine. Een eind weg op het ys voortgaande, zagen wy twee holen of gewelven waar in de ontstaande rivier welt van de rotsen stort; het ys dat deze gewelven vormt is helder blaauw van kleur. Deze gletscher is tusschen den Wetterhorn en den Mettenberg, de andere, lagere is tusschen den Mettenberg en den Eiger. De bovenste gletscher was in vroeger tyd aanmerkelyk veel meer voorwaards; nu gaat hy niet meer terug, maar begint weder te vorderen.

In ruim drie uren kwamen wy boven op den Scheideck, waar een houten herbergje voor de reizigers gebouwd is; men heeft hier niet zoo als op den Wengeralp een uitgestrekt gezigt.
By het afklimmen zagen wy nu spoedig den Schwarzwaldgletscher maar op een aanmerkelyken afstand en vervolgden onzen weg naar den Rosenlauigletscher en het badhuis, dat in de nabyheid is. Dit huis bestaat eerst sedert eenige jaren, en nu gaat men gewoonlyk daar langs; dit voert eenigzins regts van den ouden weg. Dezen gletscher gingen wy bezoeken en ik vond hem by uitstek merkwaardig. Langs een zeer steil pad kwamen wy tot aan het ys, en zagen eene groote en zonderling gevormde grot van helder doorschynende gewelven, waarin de Weissbach die hier zynen oorsprong

Meyringen.

neemt, van de rotsen stort. Op eene andere plaats waar de stukken ys op de rots rusten, konden wy door kronkelende openingen tot geheel in het ys komen. Dit gaf eene zeer vreemde vertooning: aan alle zyden, ook van boven, zag men zich van dit glinsterende ys, dat eene groenachtige blaauwe kleur had, omringd. Men werd aan de betooverde paleizen van ys, waarvan de Noordsche fabelen somtyds spreken, herinnerd. Deze gletschers dalen van hetzelfde gebergte als de vorige, en wel byzonder van den Wetterhorn neder. Merkwaardig is ook de loop van den Weissbach, als hy uit den gletscher komt. Eene naauwe scheur in de rots, zeer steil en zeer diep, geeft hem maar even eenen doortogt, en hy valt daaruitkomende in de vallei. Ik zag achter dit tooneel den een der scherpe Engelshörner, die zich als eene hooge muur verheffen.

De Weissbach vereenigt zich spoedig met den Schwarzbach, die uit den Schwarzwaldgletscher komt, en zamen nemen zy den naam van Reichenbach aan. In de wilde vallei langs dezen stroom vervolgden wy nu onzen weg naar Meyringen, dat van de hoogte van den Scheideck vier uren verwyderd ligt. Ongelukkig overviel ons hier regen, zoo dat wy het Hasli-Thal niet in zyne grootheid en schoonheid overzien konden.

Ik had aan myne twee reisgenooten goed gezelschap gehad en het speet my dat zy van hier een anderen weg insloegen. Hunne namen zyn: Von Stammer, landeigenaar uit de streek van Torgau en von Bockoff, officier, uit Dresden.

Zondag 20 Julij. Het weder was zoo goed, dat myn oude gids my aanraadde, om heden den Faul,

Faulhorn.

horn te beklimmen. Ik wandelde vooraf naar de verschillende vallen van den Reichenbach en zag die met groot genoegen; bijzonder den hoogsten, die in volle pracht door de zon beschenen en met een heerlijken regenboog versierd was.

Denzelfden weg, dien ik gekomen was, ging ik weder naar het bad Rosenlaui en op den Scheideck; doch van daar sloeg ik regtsaf, en zeer lang voerde nu het pad over Alpenweiden, die steeds hooger wordende met kleinder gras en andere soorten van bloemen begroeid waren; boomen waren hier geheel niet meer. Ik ging in eene der Sennhütten, die men hier menigvuldig aantreft. Zij was voor 107 koeijen, en vijf Sennen hadden hier de bezorging. Men maakt op deze Alpen zeer groote kazen; men woeg er mij hier van 150 tot 170 pond. Op de hoogste weiden vond ik geene koeijen meer; men houdt die voor het jonge rundvee, de schapen en de geiten. De schapen melkt men niet.

Niet voor dat ik op anderhalf uur afstand genaderd was, konde ik den Faulhorn zien. Ik had steeds het gezigt op de sneeuwbergen en op de menigvuldige Gletschers. Van tijd tot tijd hoorde ik ijs of sneeuw vallen; dit geleek somtijds naar het afschieten van een kanon, anders op verwijderden donder; zelden konde ik iets daarvan zien: de afstand was te groot, of wel het vallen had reeds opgehouden eer men het hoorde.

Een half uur hooger vond ik op vele plaatsen in de schaduw sneeuw, en nu en dan ging het pad daarover. Ik ging voorbij de Bachsee een klein meertje in de wilde bergstreek.

Eindelijk kwam ik voor 5 uur op den top; ik was om een uur van den Scheideck begonnen op te klimmen.

Faulhorn.

De Faulhorn is een der zoogenaamde Middelalpen, en behoort tot den rei van kalk- en leibergen, die steeds noordelyk langs den keten van granietbergen loopen. Zyne hoogte wordt opgegeven 8300 voet boven de zee. In de kleine beschryving uitgegeven door Schweizer wordt gezegd, dat de hoogte volgens Trallés 8020 en volgens Frei 8140 voet is, en de waard zegt my dat Prof: Kämptz uit Halle, die hier gedurende zes weken in het verleden jaar weerkundige waarnemingen gemaakt heeft, de hoogte van het huis bepaald heeft op 8240 voet. Het huis staat een weinig lager dan de kruin. Het klooster van den Sint-Bernhard staat 7548 voet boven de Middellandsche zee; zoo dat de herberg op den Faulhorn gewis meer dan 500 voet hooger staat, en in der daad de hoogste woning in Europa is. Het is nu ongeveer vyf jaren geleden, dat de waard uit de herberg, den Adelaar, in Grindelwald begonnen is hier een huis te bouwen. Hy heeft er geen voordeel in gevonden, en nu is het reeds in andere handen. De tegenwoordige waard klaagde, dat hy met twee andere eigenaars in gemeenschap was, en daardoor niet verbeteren konde naar zyn verlangen. Inderdaad is het huis slecht en onregelmatig, en hoewel de goede wil niet ontbrak was, toch de morsigheid en kommerlyke inrigting zeer hinderlyk; men moest zich evenwel ook herinneren op welke hoogte men zich bevond.

Het schoone weder, dat my had uitgelokt, was voorby toen ik op den Faulhorn aankwam. Reeds vroeg waren streepen in de lucht boven den Wetterhorn verscheenen; langzamerhand waren wolken opgekomen, en die vergaderden zich om de toppen der hooge bergen, in de verte zag ik regen en hoorde donder; ik zelf bleef nog van den regen bevryd. Hetgeen my dadelyk

Faulhorn.

zeer merkbaar voorkwam, was de koude, die my nood- zaakte warmere klederen aan te doen. Vreemd was het zoo hoog en by zoo weinig gunstig weder eene vrolyke en dansende menigte van landvolk aan te treffen. Dit was een feest, dat als de voorlooper van de kermis van Grindelwald, acht dagen voor deze plaats heeft. Even zoo had ik my verwonderd in Pfeffersbad de boeren en boerinnen te zien dansen. Deze lieden laten zich door eenige uren bergstygen niet afschrikken, en vele ten- nen zyn minder vermoeid dan de bewoners der dorpen, ook bleven die het laatste. Deze vro- lykheid had niets belangwekkends, zy was grof en smakeloos.

De Faulhorn is beroemd om het uitgestrekt gezigt, dat hy oplevert. Ik konde dit niet in zyne hoogste volkomenheid genieten, om- dat de hemel niet vry van wolken was, even- wel bleef geen gedeelte aanhoudend voor my verborgen. Byzonder duidelyk ziet men de hooge bergen tusschen Bern en Wallis waar- van de Jungfrau het hoofd is; een klein ge- deelte slechts wordt door den Rötli, die niet hooger dan de Faulhorn is, bedekt. Men kan den zamenhang der vele gletschers, die van deze bergen komen, onderscheiden. Ik had trouwens op lagere afstanden deze bergen reeds veel en naauwkeurig gezien. Den Montblanc en de bergen, welke tot den keten tusschen Wallis en Italie behooren, ziet men niet. Men ziet duidelyk den Rigi en den Pilatus- berg, de meeren der vier kantons en van Zug. Het verste ziet men noordoostelyk naar de Jura; doch daar verliezen zich ook de voorwerpen in het verschiet. In de naby- heid ziet men een groot gedeelte van het meer

Faulhorn.

van Brienz, een kleinder van dat van Thun,
een paar kleine bergmeeren en een aantal
lagere bergen. Het verschil tusschen dit
gezigt en dat van den Rigi bestaat voor-
al daarin, dat men op den Faulhorn veel
nader by de hooge bergen is, en deel daar-
van naauwkeuriger ziet; maar op den
Rigi ziet men geheele landschappen met
de vele steden en dorpen, vooral de schoo-
ne meeren met hunne bebouwde oevers
en daarachter de hooge bergen. Dat dit
laatste oneindig schooner is komt my
ontwyfelbaar voor. De uitwerking van
het licht der ondergaande zon heb ik gemist
dewyl het niet helder was toen de zon onder-
ging. Ik heb daarentegen mooye verande-
ringen der wolken gezien. Zwart opeenge-
pakt vormden zy in het westen een onweder,
waarin ik nu en dan de bliksem ver hene-
den zag zig. Die wolken verdwenen weder,
zy daalden en rezen en losten zich op; an-
dere zag ik in de valleyen naby den berg al-
uit niets ontstaan, zy waren zeer klein,
breidden zich uit en vervulden eindelyk de
geheele lucht, zoo dat men niet meer op
eenigen afstand zien konde; vervolgens
braken zy weder; voor korten tyd werd het
helder, om op nieuw te verduisteren. De
maan scheen geheel niet helder, hoewel
men haar licht bespeurde, maar steeds
in nevel gehuld.

Het was geheel niet overtollig dat men ons

Faulhorn. Grindelwald.

vuur stookte. Myne lotgenoten waren een jonge Rus wiens vader uit Zwitserland en wiens moeder uit Parys van daan was, en zyn leermeester, die een Duitscher was. Zonderling worden de natien vermengd.

Maandag 21 julij. Het opgaan der Zon was als het ondergaan met nevels bedekt, de Zon brak eerst door toen zy lang boven den horizon was. De koude was zeer gevoelig. Gedurende eenigen tyd konde ik de bergen van dom nog duidelyk zien; doch toen kwam een dikke nevel, die alles bedekte, zoo dat de Faulhorn voor my geen belang meer opleverde. Ik verliet hem tegen zeven ure, voldaan van dit merkwaardig punt bezocht te hebben, maar eenigzins teleurgesteld door de weinige helderheid van het weder, maar toch te genoegen, dat ik het spel der wolken en nevels in al zyne zonderlingheid gezien had. Wat het standpunt zelve betreft, heeft het vooral belang om den keten der sneeuwbergen van nabij en zeer hoog te zien; men is die veel nader dan op den Rigi, maar om een schoon en verheven geheel, een bewoond land te zien, is hier geene gelegenheid, het treurige, dat de dode natuur voor ons oplevert, wordt hier door geene zachtere tooneelen getemperd zoo als op den Rigi.

Afgestal over alpenweiden ging ik in vier drie uren naar Grindelwald. Volgens hetgeen myn gids my heeft medegedeeld is het niet een dorp, maar de geheele vallei, die zoo heet, en die in vele kleine gemeenten verdeeld is. Deze gemeenten hebben geene alment, maar de zeer uitgestrekte alpen zyn op eene byzondere wyze het eigendom der inwoners, te weten: naar mate men eene zekere

Grindelwald. hoeveelheid weide (Matten) in de vallei bezit, heeft vergt, om een zeker aantal vee in de alpen te zenden. De landeigenaars in elke gemeente zyn dus onverdeeld de eigenaars van eene alp, en het is niet geoorloofd het land in de vallei of het aandeel in de alp afzonderlyk te verkoopen. Door deze alpen, die ruimen en goed voeder voor het vee opleveren, is hier groote welhebbendheid, die men onder anderen bespeurt aan de betere woningen, byna alle van schoorsteenen voorzien.

Het vee, dat ik op deze wandeling gezien heb, was ook maar niet groot. Myn gids zegt my, dat hier geen gehoufen is van aansteekende ziekten onder het vee; zelfs zyn er zeldzaam ziekten van eenig belang zoo dat de boeren ze niet met eenvoudige middelen zouden kunnen herstellen. Ook zyn hier geene veeartsen.

In de spraak heb ik dezer dagen de zonderlinge gewoonte opgemerkt, om achter de gezegden het woordje wohl te voegen: b.v. "Guten Tag wohl" enz. Zoo men my zegt, herkent men er de Oberlanders aan.

Na in Grindelwald uitgerust te hebben, wandelde ik door het Lutschinenthal naar Interlacken terug, ongeveer in vier uren. Dit dal is lief tusschen alpenweiden, doch levert niets op dat byzonder merkwaardig is. By Zweilutschinen kwam ik weder op den weg die ook naar Lauterbrunnen voert. Gedurende mynen korten uitstap, hebben de beide riviertjes van dezen naam groote verwoestingen aangeregt; zy zyn uit hunne oevers getreden, hebben stukken weiland weggesleept, en ook een aanmerkelyk deel van den weg naby Lauterbrunnen vernield.

Kort voor dat ik terugkwam, begon het te rege-

ren, en ik was dus voldaan van hier mynen kleinen togt te kunnen eindigen.

Dingsdag 22 Juli. Het heeft den geheelen dag geregend, ik ben byna niet uitgeweest. Ik heb geschreven in myn dagboek, wat gelezen, en heb ook nog al veel in de algemeene zaal met het gezelschap gepraat. Er is eene Engelsche en eene Fransche familie bygekomen.

Woensdag 23 Juli. Dezen morgen regende het; ik heb brieven geschreven. Tegen den avond was het weder schoon, de zon ging helder onder, hoewel er nog veel wolken waren, dit deed eene heerlyke uitwerking. Ik heb wat gewandeld met een koopman uit Mülhausen. Terugkomende hoorde ik in de Pension het naaste aan de brug zeer schoon zingen in het Duitsch. Tot afwisseling hebben wy by ons wat kaartgespeeld, dat toch niet zeer beviel.

Donderdag 24 Juli. Ik bezocht dezen morgen Mevr. Leslie die ik dertien jaren geleden in Wallis als Juff: Mackie, met met haren vader en haren broeder had leeren kennen, en die nu weduwe en zeer zwak is, maar zeer levendig van geest. Dezen namiddag is een gedeelte van ons gezelschap vertrokken naar den Wengeralp; het andere gedeelte maakte eene wandeling langs de Aar, in de rigting naar het meer van Thun. De avond was uitstekend schoon, de ondergaande zon bescheen zoo wel de wolken als de bergen met haar toverlicht. Wy hadden de guitaar medegenomen, en Mevr. Sargent zong daar hare lieve gezangen met uitsteekend veel uitdrukking. Dit was volkomen in overeenstemming met den heerlyken avond en maakte eene uitwerking, die ik niet ligt zal vergeten. Op den weg naar huis, en na

Interlachen. het avondeten, onder den schoonen starrenhemel met de Jungfrau voor ons, by de aangename avondkoelte, had onze goede zangster de vriendelykheid om ons nog lang met haar gezang te onderhouden. Geen avond is my nog zoo genoeglyk voorgekomen. Er was eene zachte en verhevene treurigheid in die tonen, welke het gevoel van een edeler bestaan, en van hooger genot dan het alledaagsche leven verschaft, op de aangenaamste wyze opwekte. [93]

Vrydag 25 Juli. Dezen morgen heb ik met twee myner huisgenoten eene wandeling gemaakt aan het meer van Brienz. Op eene hoogte, wat verder dan de toren van Golzwyl, heeft men een mooi gezigt op de twee meeren.

Na den middag bezocht ik mevrouw Haller uit Bern, welke hier eenigen tyd komt doorbrengen met haar zoon en dochter. de heer Grüneisen, myn vroegere reisgenoot heeft my aan deze familie aanbevolen.

Dezen avond heeft het veel geregend. Er waren toch aan de bergen eenige Sint Jacobs-vuren, welke men brandt ter gedachtenis van eene overwinning in 1707 door de protestanten op de katholiken behaald. Men tracht de gewoonte, om dezen slag van Zwitsers tegen elkander te vieren als eene overwinning, in onbruik te brengen, en inderdaad zag ik maar drie zulke vuren meer.

× Zij is dochter van heer Gregory uit eender huwlijk en haar naam is Lore

× Spiklmatte is een eiland in de Aar.

Manuel 214

Interlacken.

Zaturdag 26 Juli. Sedert een paar dagen leer ik de Juffrouwen Gregory[x] en Stread wat hoogduitsch; de eerste heeft bijzonder veel aanleg en voor haren jeugdigen leeftijd veel vlijt en gezetheid: zij is nog maar zestien jaren oud.

Ik worde met de omstreken van Interlacken meer en meer bekend. Het huis, waar ik woon, staat aan den Höheweg tusschen Unterseen en Interlacken. Voor men aan Unterseen, dat een klein stadje is, komt, gaat men door het dorp Aarmühle, en de voorstad Spielmatte.[x] Men is hier in eene niet breede vallei van de Aar, die uit het meer van Brienz in dat van Thun valt. Zuidelijk wordt de vallei ingesloten door den Harderberg, die gedeeltelijk steil en rotsachtig is, doch op een ander punt glooijend en met bosch begroeid; hier heeft men wandelingen aangelegd, en vooral het paviljoen Hohbühl genaamd. Derwaarts rigt ik gaarne mijne wandeling. Noordelijk zijn het voornamelijk de Bönigberg, Suleck en Abendberg, welke de vallei begrenzen; tusschen de twee eerste ziet men de Jungfrau. Een voorberg van den Abendberg heet Kleine Rügen en levert vooral mooije wandelingen en gezigtpunten op.

Na 't eten ben ik met den heer Innes gewandeld naar de Beatushöhle aan het meer van Thun, bijna twee uren van hier; een steil en moeilijk pad voert derwaarts. Er zijn twee grotten; in de eene heeft Beatus, de apostel welke in deze streken het eerst het Christendom gepredikt heeft, zich volgens de overlevering als kluizenaar opgehouden; uit de andere ontspringt een waterval, die men op grooten afstand zien kan. In deze is een soort van onderaard-

Interlachen. meer, waarop men een eind ver varen kan, doch met veel moeite, omdat de rots zeer laag boven het water is. Wy hadden tot deze vaart geen lust en ook geene gelegenheid; want men moet opzettelyk daarvoor heden met een schuitje en met toortsen mede-nemen. Zeer merkwaardig zyn trouwens de grotten en zeer schoon zyn de gezigten die de weg derwaards oplevert. Men gaat over een smal pad langs de rotsen. dikwyls zeer hoog. Terugkomende werden wy door regen overvallen; het klaarde weder op en na een schoonen regenboog gezien te hebben, zagen wy de zon door de wolken heen de bergen beschynen.

Zondag 27 Juli. Dezen morgen ben ik in de kerk te Unterseen geweest. De dienst was nagenoeg als by de hervormden in Holland. Vooreerst werd gelezen; toen twee kinderen gedoopt; daarna gepredikt. Voor en na de preek werd een vers uit een psalm gezongen. De geestelyke was een jong mensch, en zyne preek over de Christelyke liefde was middelmatig. In plaats van een bef droeg hy een witten Spaanschen kraag. De gemeente was zeer aandachtig; aan de eene zyde zaten de vrouwen, aan de andere de mans. Eene byzonderheid was, dat voor de preek een plaatselyk beambte eenige besluiten en bevelen der regering afkondigde. Dit kwam my niet gepast voor. Zoo ik hoor, plagt dit door den predikant zelf te geschieden, en heeft men dat eerst voor korten tyd afgeschaft. Op vele plaatsen heeft men die afkondiging van den godsdienst geheel afgezonderd, en heeft men ingevoerd, dat zulke stukken eerst na den godsdienst buiten de

Interlachen.

kerk gelezen worden, en dit is gewis zeel naapza-
mer. Na de kerk heb ik wat gepraat met
mevrouw Halter en hare dochter.

Dezen avond wandelde ik met eene En-
gelsche familie, die voor eenigen tijd hier ge-
komen is: den heer en mevrouw Roper en de moeder
van deze, mevr: Hawkins met hare andere
dochter mevr: Spinks eene jonge weduwe. Het
is vreemd onder de Engelschen zoo vele zieke
vrouwen te vinden, die eenigen tijd in Indie ge-
weest zijn. Algemeen hoor ik toch de klagt dat
zij er niet gezond waren. Wij wandelden aan
de Aar en gingen naar Hohbühl, de avond was
zeer schoon.

Maandag 28 Juli. Ik wandelde dezen morgen
naar de Sennhütte van den heer Kasthofer op
den Abendberg. De plaats wordt gewoonlijk
Auf der Ecke genaamd. Aan den kleinen Rugen
opklimmende zag ik de bank, die mevrouw Mont-
golas heeft doen plaatsen op den gewezen Galgen-
hübeli, en die men om de onaangename herin-
nering nu liever Abendhübeli noemt. Het uit-
zigt is er zeer ruim over de vallei en het meer
van Thun. Bij het opklimmen over de weiden,
het bosch regts latende, zag ik de dorpen Gsteig
en Wilderswyl en de Lutschine, die in het meer
van Brientz valt; het geheele landschap en de
omringende bergen werden mij meer en meer
duidelijk. Achter den Abendberg is het Saxeten-
thal, waaruit een wilde bergstroom van denzelfden
naam in de Lutschine valt; – en achter den Har-
derberg is het Habkeren-thal waaruit een even

zoo wilde stroom, de Lombach, van den Hagant in het meer van Thun valt. Deze bergstroomen zyn geraarlyke vyanden voor de nyvere bewoners dezer streken. Aan den Harderberg die noordelyk de vallei van Interlachen begrenst, sluit zich de Augstmatten, waarop een Horn is, verder wordt dezelfde berg Brienzergrat, waarvan een uithoek die Gumm heet, en daarnaast is de Brünig. Links van den Harderberg zag ik den Beatenberg waarvan het hoogste gedeelte Giggisgrat heet. Tusschen den Bönigsberg en die Lücke verhief zich nu de Wengerberg aan den voet der Jungfrau met den Eiger en den Mönch; deze hoogste bergen waren bewolkt. De schoone Alp (weide) op den Bönigsberg, die ik voor my zag heet Breitlauinen Alp, naby den Schmadribach had ik een Breitlauinen-Glätscher gezien, die heeft met deze Alp niets gemeen dan de naam. Er is een zeker genoegen in het leeren kennen der bergen waarvan men omringd is. Zy schynen by den eersten aanblik alle verward door elkander te staan; langzamerhand bemerkt men haren zamenhang; de vaneenknoping van de kleinere aan de grootere; de loop van de valleyen die er tusschen zyn en van de stroomen, die door deze valleyen naar de meeren, en weder uit deze meeren naar het vlakke land gaan.

Na twee en een half uur klimmen kwam ik aan de sennhutte van den heer Hasthofer. Zy is ruimer en beter gebouwd, heeft een paar goede vertrekken, ook schoorsteenen, en kan als woning zelfs in den winter dienen. De vrienden bekomen er een verkwikkingsan-

-terlacken.

De eigenaar komt er nu en dan eenige dagen op. By de Sennhutte vindt men boomen, die gewoonlyk niet op zulke hoogten groeyen: kersen, vogelkersen, essen enz. Men ziet er gerst, aardappelen, rapen, kool, sla en eenige andere tuingewassen. De heer K. heeft hiermede willen tonen, hoe men de Sennhutten doelmatiger zoude kunnen inrigten en zelfs van hooge plaatsen nog nuttige vruchten trekken. De Schuren zyn ook naar de theorie der wetenschap ingerigt.

Ik ging nog naar de hoogste Schuur, een kwartier boven de Sennhütte. In de nabyheid daarvan had ik het uitgestrektste gezigt op de twee meeren en de vallei daartusschen, en op alle de omliggende bergen. Myne moeite van zoo hoog gekomen te zyn werd ruim beloond. Op vele andere punten was ook het gezigt zeer mooi. Van Unterseen en Interlacken, den loop der Aar, het zoogenaamde Stadtsfeld aan het meer van Thun, van het eigentlyke dorp Interlacken, dat nu tot de stad Unterseen behoort en „das Stadtdorf" genaamd wordt, bekwam ik een zeer goed overzigt. Ik hoorde een paar maal de Lawinen even als den donder, maar zag ze niet.

Voor de kennis van de „Alpenwirthschaft" was myne wandeling ook van eenig belang. Ik ging hier veel al door grasvelden, die men bezig was te maayen; zy waren boven de zoogenaamde Matten, welke in of naby de vallei gelegen zyn, en beneden de eigentlyke Alpen, waarvan ik hierboven gesproken heb. Men noemt deze byzonder Weiden. Het hooi wordt in schuren bewaard, en, wanneer het vee van de Alpen komt, wordt het in stallen op deze weiden gebragt en gevoederd tot dat het hooi op is.

Interlacken. Elk eigenaar zendt een herder om zyn vee gedu-
rende dien tyd in de weide te hoeden, en er zyn by-
zondere „Weidhäuser" waarin die herders wonen.
Die zyn verschillend van de Sennhutten, ook zyn
hier niet de koeijen op gemeenschappelyke weide,
maar die van elk op zyne eigene afgescheidene
weide. Het is vooral om het vervoer van het hooi
te vermyden, dat men liever het vee op den berg zendt
om het te verteeren.

Langs een ander pad, meestal door beuke- en
notenbosch, ben ik teruggekomen.

Dezen avond maakte ik eene wandeling met
den heer Light en diens zuster mev: Sargent. En
na het avondeten heeft deze lieve (zangster) ons weder lang
met hare liederen vermaakt; de starrenhemel en
de bergen waren zoo schoon, en in de koele avond-
lucht klonk dat gezang zoo roerend. Een van
de Engelsche liederen, waarin byzonder veel
gevoel wordt uitgedrukt is dat van Isabel.

Dingsdag 29 Juli. Het was zeer warm; de-
zen morgen ging ik byna niet uit. Dezen
avond maakte ik eene wandeling met mevr:
en Juff. Haller. Wy zagen de zon ondergaan
op de Jungfrau en de rotsen; eene bank aan
den rand van eene rots op den Kleinen Ru-
gen gaf ons daartoe gelegenheid; de avond
was heerlyk. Daarna gingen wy door het
bosch naar het oude bed van de Lutschine,
tusschen de rotsen, welke plaats Wagnerew heet.
De Lutschine plagt hier in de Aar te vallen en
bragt veel steenen mede waardoor het water
van de Aar dikwyls belemmerd werd en over-

× Ik heb naderhand vernomen, dat ik my hierin vergist had en dat zy uit den Staat van Philadelphia vandaan was.

stroomingen werden veroorzaakt. Om dit te verhoeden, heeft men een geheel nieuw bed gemaakt, waardoor de Lutschine nu in het meer van Brientz valt en haar water met dat van het meer door de Aar in het meer van Thun komt. Mevr: Haller heeft my veel verhaald van Bonstetten, dien zy byzonder goed gekend heeft, ook van Matthisson, Mevr: Stael, A.W. Schlegel.

Woensdag 30 Juli. Dezen morgen heb ik Mevr. Leslie bezocht, en heb lang met haar gepraat; zy heeft my hare verzameling van gezigten der plaatsen, waar zy op hare reizen geweest is, laten zien, die is zeer volledig. Dezen avond was het regenachtig; ik heb toch gewandeld met Mevr. Spinks, een mooi en bevallig vrouwtje, die slechts tweeëntwintig jaren oud en toch reeds twee jaren weduwe is; – zy is, zestien jaren oud, zynde getrouwd en vier jaren met haren man in Madras geweest; de heer en mevr. Craasdaile, mevr. Sargent en eenige heeren wandelden mede. Het gezelschap is te groot geworden, om algemeene wandelingen, dergelyke als in de eerste dagen, te doen. Er is dezer dagen nog eene familie bygekomen van den Colonel Wilkens; hy is een bejaard man, die lang in Indie geweest is, en hy heeft by zich zyne vrouw en twee mooije dochters. Vroeger zyn reeds hier gekomen de Markies de Blaisel met zyne vrouw en zoon, hy een vrolyk zeer levendig man, die lang in Oostenrykschen dienst geweest is, en zyne vrouw eene Fransch-Americaansche,ˣ die zeer goed Engelsch spreekt en zeer beschaafd is; – de Chevalier de la Pignelinière de Mesemé een jeugdig beschaafd, doch, zoo het schynt,

Interlachen. ziekelyk man; — <u>Sir John Honywood</u> een plomp eenigzins ingebeeld man met zyne jonge Lady, een onbedreven vrouwtje van achttien jaren. Het tal-ryk gezelschap vermaakt zich des avonds nu en dan met dansen, waartoe de dames altyd meer lust hebben dan de heeren. Er zyn ook altyd eenige partytjes, die kaart spelen. Dit alles is voor my niet aanlokkend. Zeer behaagt my daarentegen wanneer Mevr. Sargent zingt, hetgeen zy dezen avond weder gedaan heeft. Zy is de eenige van het gezelschap. Een der jonge dames Beaucam speelt uitsteekend piano; doch is daartoe zeld-zaam te bewegen, en voor my heeft dat kunstig spelen ook weinig waarde.

<u>Donderdag 31 Juli.</u> Heden was het verjarings-feest van de nieuwe constitutie van het kan-ton Bern. Om 5 ure werden reeds kanonnen gelost en dat klonk zeer statig tusschen de ber-gen, waar zoo menigvuldige terugkaatsing is. Dezen avond was er voor de herberg eene maaltyd van de aanzienlyken van Unterseen en Interlachen; daar hield men redevoeringen en zong vaderlandsche liederen. Op de bergen waren eenige vuren, die eene zeer goede uitwerking deden. Men stak ook vuurpylen af, en het kanon da-verde nog menigvuldige malen tot in den nacht. Het volk was wel veel op de been, maar nam aan het feest, zoo als my voorkwam, weinig deel.

Dezen morgen wandelde ik alleen naar <u>Rin-genberg</u> aan het meer van Brientz, waar nog overblyfsels zyn van een oud kasteel; en dezen

Interlachen. avond wandelde ik met den heer en mev. Craafdaile mev. Hearne en Juffr. Streed naar het meer van Thun. Met de familie Beaurain ging ik naar het feest en het vuurwerk zien.

Heden heb ik weder brieven uit Holland bekomen, waarna ik begeerig had uitgezien.

<u>Vrydag 1 augustus.</u> Ik geef dagelyks aan de juffrouwen Lowe en Streed eene les in het Hoogduitsch; zy zyn zeer leerzaam, vooral de eerste, doch de tyd zal te kort zyn, om haar veel meer dan de uitspraak te leeren.

Dezen morgen was ik een geruimen tyd op de Hohbühl met den H.r en Mev. Craafdaile Sir John en Lady Ann Honywood en Mev. Sargent. Deze zong met de guitaar een groot aantal der geliefkoosde liederen, ook vele, die wy nog niet gehoord hadden, vooral Spaansche, die zy in gezelschap niet zingt, omdat zy ze niet vast genoeg in het geheugen heeft. Onder het geboomte, in den kleinen kring, en door de eenvoudige goedheid, waarmede zy aan onze wenschen voldeed, was dit gezang inderdaad betoverend.

Dezen avond wandelde ik met den heer <u>Ellwood</u>, leermeester van den zoon van den markies de Blaisel, naar <u>Böningen</u>, een zeer mooi dorp aan den linker oever van het meer van Brientz. Er zyn twee „Pensions," waar ik my voorstel, dat men zeer aangenaam zyn kan, indien men met gezelschap is. Het is er stiller dan in Interlaken, en de ligging aan het water is zeer aangenaam.

Interlachen.

Het was reeds donker toen wy terugkwamen, en in de verte waren onweerswolken, waar-van de weerlicht zich achter de bergen zeer schoon vertoonde.

Zaturdag 2 augustus. Heden heb ik wei-nig gewandeld; dezen morgen een weinig op den Rugen, waar ik op de bank naast het [illegible] wat heb zitten lezen; - en dezen avond wandelde ik met de familien Beauvan en Croasdaile den gewonen weg naar het meer van Thun.

Ik ben nu vier weken te Interlachen, en ben met de omstreken vry wel bekend geworden. De lig-ging is gewis van de liefste, midden in het scho-ne bergland, zoodat, werwaards men zyne schre-den rigt, overal aangename wandelingen en uitstappen te doen zyn. Van de inwoners heb ik niet veel byzonderheden leeren kennen hetgeen ik toch by een langer verblyf wel zoude ver-langen. Zy komen my voor goede, vlytige en, hoe-wel door vreemdelingen veel bezocht, echter vry onverdorvene lieden te zyn. Blykbaar is de bevolking voor de middelen van bestaan zeer groot, en daaraan is het toe te schryven, dat men dikwyls arme en slecht gevoede kinderen en menschen aantreft; familien, die het geheel op be-delen laten aankomen, treft men hier niet aan; dik-wyls strekken kinderen de hand uit, om iets van de vreemdelingen te ontvangen, maar zonder hen verder te kwellen of te vervolgen. De ar-moede bleek my ook dezer dagen uit de scha-ren van vrouwen en kinderen, die op de velden, waarvan het koren ingehaald was, aren gin-

gen leven, en ik herinnerde mij het vers van Salis, waar hij van het medelyden zegt

„Leser bindest deine Garben vor der Ähren Le-
serinn."

Algemeen kent men lezen en schryven, maar overigens schynt het niet dat veel kennis onder deze lieden verspreid is.

Met mijne huisgenooten ben ik vry wel bekend geraakt, en bevind mij, wat gezelschappelyken omgang betreft, zeer aangenaam; zoo dat ik dit inderdaad missen zal, hoewel ik eigentlyk weinig overeenstemming met het zeer gemengd en groot aantal reizigers gevoel, dat thans hier bijeen is. Men heeft in dit huis boven andere het voorregt van eene gemeenschappelyke zaal te hebben, afgescheiden van de eetzaal. Hierdoor is er meer toenadering tusschen alle de gasten, en wordt er s'avonds gespeeld gedanst, muziek gemaakt, gepraat. Ik ondervind echter dikwyls de moeyelykheid, om eenigzins aangenaam over niets te spreken; want van alle deze lieden ken ik de omstandigheden en betrekkingen niet, en hen daarna te vragen zoude onbescheiden zyn; men moet dan in de grootste algemeenheden blyven, en die zyn spoedig uitgeput. Het gelykvormige leven brengt ons hier niet veel nieuwe stof aan. Van wetenschappelyke onderwerpen wordt niet gerept, van literatuur naauwlyks. Die het verstaat kan zonder dit alles onderhoudend praten, doch dat is niet mijn talent, en ik ga soms by verkiezing alleen lezen of wandelen, omdat ik aan niemand iets te zeggen heb. Er is wel gezelschap, waarmede men altyd zich onderhouden kan, personen

Interlachen.

aan welke men altyd wat te zeggen heeft; en het geluk die aan te treffen, is my somtyds te beurt gevallen, doch hier vond ik die niet, en zal ze welligt niet meer vinden. Hetgeen ik vooral mis in myn gezelschap van hier, is niet meer belangstelling en gevoel voor de schoone en verhevene natuur, poëtische stemming, en ook eene wyze van leven daarmede overeenstemmend. Men brengt hier de gewoonten der Stad mede, staat laat op, gaat laat naar bed, zoekt in den omgang het middel, om den tyd door te brengen. Het is niet wel mogelyk alleen van den algemeenen regel af te wyken; wanneer ik des avonds de jeugd dansen en de ryplheid kaartspelen laat, en op myn kamer lees of vroeg naar bed ga, dan mis ik hetgeen my het aangenaamste van allen is: het gevang, dat dikwyls eerst zeer laat begint. Wanneer ik vroeg opstaan wil, slaapt nog alles in huis, en moet ik tot negen uren op ontbyt wachten. Hoe goed en aangenaam het dus hier is, blyft er nog wel wat te wenschen over. Ik ben echter meer verzoend met het verblyf van Interlachen, sedert ik my voorstel, dat de verstrooijing, het niets-doen, zoo wel als de goede lucht en het genot van de schoone natuur voordeelig voor myne gezondheid zyn.

Zondag 3 augustus. Dezen morgen ben ik in de Engelsche kerk geweest; die wordt gehouden in de kapel van het gewezen klooster; er waren 140 tot 150 menschen, waaruit men het groot aantal Engelschen kan opmaken, die zich hier op,

Interlaken.

zonden. De formen van den episcopalen dienst waren my reeds bekend; men was hier even als in Engeland ten uiterste aandachtig, de preek was middelmatig, en bestemd als voorbereiding voor het avondmaal, dat ook heden gevierd werd; doch dat ik niet bywoonde. Des avonds om zes ure is weder godsdienst, doch die wordt, zoo ik hoor, weinig bygewoond. De Engelschen onthouden zich ook hier van dansen en kaartspelen op den Zondag.

Het weder was niet gunstig, tegen den avond helderde het op; ik wandelde toen alleen naar Böningen, waar het kermis was en by die gelegenheid door de boeren en boerinnen gedanst werd. Ik vond er de Fransche en Poolsche gasten uit onze Pension, de laatste zelf mededansende; geene Engelschen waren het dansen komen aanzien. Met de familie Baumann reed ik terug.

Er komt meer en meer afscheiding tusschen de Engelschen en Franschen; de toeneming van het gezelschap heeft de verdeeling na het middagmaal in twee kamers noodzakelyk gemaakt, en by die gelegenheid zyn de partyen van de eene en van de andere natie byeengevoegd. Inderdaad merk ik steeds meer op, dat er tusschen beide geene overeenstemming is. My heeft men by de Engelschen geplaatst; werkelyk heb ik met hen meer overeenstemming. Er werd niet gedanst, een weinig gezongen.

Maandag 4 Augustus. Het weder was dezen morgen nog slecht; toen het wat beter werd, heb ik gewandeld, en in de schaduw zitten lezen in

Interlachen. de Promessi Sposi. Ik bezocht ook Mev. Leslie en
nam van haar afscheid.

Dezen avond deed ik eene der aangenaamste wan-
delingen van mijn verblijf alhier. Met den Hr. en
Mev. Croasdaile, Sir John Honywood en Lady Ann,
Mev. Hearne en Juff. Streed en Mev. Sargent ging
ik naar de bank van Mev. Montgelas en vervol-
gens naar de ruine van Unspunnen. Op beide
plaatsen werd door Mev. L. gezongen en de avond
begunstigde den diepen indruk van hare zachte,
roerende stem. Unspunnen ligt op eene klei-
ne hoogte omringd van de schoonste land-
streek, de ondergaande zon bescheen de dorpen
en het geboomte. Hier klonk nu het gezang
van „O leave me to my sorrow" — „Isabel" en
„I remember all your kindness" als tonen uit
eene betere wereld. Het was de „Joy of grief" het
„flere voluptas" die zoo wegslepend voor het ge-
moed is. Ik konde niet nalaten te denken, dat
de goede vrouw, die de tonen van weemoed zoo
roerend weet voort te brengen, gewis veel leed
heeft ondervonden, en behoort tot haar, die be-
stemd om het sieraad der menschen te zijn, veel
eer hun slachtoffer worden. Enkele gezegden
bevestigen dit vermoeden, hoewel mij overigens
hare omstandigheden geheel onbekend zijn.

Ik verwonder mij somtijds, dat ik nog zoo dwee-
pen kan of leeren moet; dat de natuur, het ge-
zang op mij zoo diepen indruk maken en dezelf-
de droomen als in mijne vroege jeugd bij mij
opwekken; voor de wereld zoude ik er mij over
schamen, want die spot er mede; voor mij-
zelve kan ik er mij niet over berispen; maar

Interlacken

om zoude ik my ontveinzen, wat werkelyk in myne ziel omgaat en gewis niemand benadeelt; en als ik een kinderlyk genoegen vind in het opteekenen van die nietigheden, zoo denk ik „Liberae non erubescunt".
Twee blinde muzikanten hebben zich by ons laten hooren: zy zongen, speelden op fluiten, maakten katten en honden na, alles zeer goed in zyne soort.

Dingsdag 5 augustus. Dezen morgen ben ik weinig uitgeweest; ik heb veel geschreven, gelezen in de Promessi Sposi en my voorbereid voor myn vertrek van hier.

Dezen avond deed ik alleen eene groote wandeling op den Rugen, dien ik tot boven toe beklom; er zyn op vele plaatsen banken gesteld, waar men steeds mooye gezigten heeft. Met genoegen heb ik op al die punten vertoeld: de avond was zeer kalm de bergen en de vele wolken werden door de ondergaande zon heerlyk gekleurd. By eene dezer banken is een opschrift, dat my beviel:

„Wiedersehn, das werde ich dich, untergehende Sonne.
Wiedersehn!
Holder Gedanken!
Entschwindenes Edles, Geliebtes,
Wiedersehn werde ich dich, und nie das letztemal sehn."

By gelegenheid, dat ik Interlacken verlaten zal, en de reisgenoten, met wie ik nu eenige weken gemeenschappelyk heb omgegaan, en van wie ik toch niet durf zeggen, dat zy my alle onverschillig zyn, is my de voorstelling van wederzien, zoo als de ondergaande zon het schynt te beloven, eene strelende gedachte.

Volgens eene telling bedroeg het getal der vreemdelingen die in Interlachen verblijf hielden, zondag 10 aug. = 423.

Interlachen. En werd gedanst en gezongen, doch heden met de piano, niet met de guitaar. Ik was niet heel wel en sliep slecht.

Woensdag 6 augustus. Thuis gelezen, brieven geschreven, gepakt. Bij den heer en mev. Craandaile was Mev. Sargent, aan wie ik eenige Duitsche en Zwitsersche liederen trachtte te leeren uitspreken; zij gaf bij die gelegenheid portretten in miniatuur, welke deze talentvolle vrouw geschilderd of verbeterd had, en zij had de goedheid eenige der liederen, die zij zingt, voor mij af te schrijven.

Ik nam afscheid van Mev. Haller, die mij uitnoodigde haar in Bern te bezoeken.

Het weder was slecht, ik deed dezen avond eene kleine wandeling naar Neuhaus met mev. Sparks en den heer Roper. Dans en muziek duurden heden langer dan gewoonlijk, het was over twaalf uren eer het gezelschap uiteen ging. De juff. Beauvain speelden, en de oudste zong, nu ook, zoo het scheen, zeer kunstig; doch mij scheen de afstand tusschen dat kunstig gezang en het eenvoudig maar gevoelvol gezang van Mev. S. onmetelijk groot.

Donderdag 7 augustus. Niet zonder eenige aandoening nam ik afscheid van Interlachen en van den kring van kennissen, die ik welligt niet zal wederzien. Ik was eenigzins verwonderd over de hartelijkheid en belangstelling, waarmede mij velen vaarwelzeiden; het is niet mogelijk onverschillig te zijn omtrent den indruk dien men op anderen maakt.

Om één uur reed ik naar Neuhaus en van vervolgens over het schoone meer naar Thun; het weder was ten uiterste somber, zoo was

x De bron van Blumenstein bevat staal.

x 3600 voet boven de zee.

Thun. Thira-chern. Blu-menstein. Gurnigel.

ook myne ziel, want het deed my meer leed heen te gaan dan ik vroeger vermoed had.

In de Pension „der Baumgarten" buiten Thun vond ik zeer goede woning, en voor gezelschap

ook, dat dit bad byna uitsluitend door Zwitsers uit de omstreken bezocht wordt; ik was waarschynlyk de eenige buitenlander.[T] Van hier aan begon ik nu zeer te klimmen, het pad was styl en dikwyls zeer moerassig. Na drie uren geklommen te hebben kwam ik om half zes aan het bad van Gurnigel.[x] Ik ging nog naar den kruin van den berg, drie kwartier van daar, om de zon te zien ondergaan. Er waren geheel geene wolken, die hare stralen verborgen, maar de lucht was niet doorschynend, zoo dat ik de zeer verwyderde voorwerpen niet zeer duidelyk

Avec leurs grands sommets, leur glace
éternelles,
Par le soleil couchant, que les Alpes s
belles
La verdure, les eaux, les bois, les fleurs
nouvelles
Tout dans leurs frais vallons sert à n
enchanter:
Heureux qui sur ces bords peut longtem
s'arrêter
Heureux qui les revoit, s'il a pu les
quitter.

x 3600 voet boven de zee.

Thun. Thira„
chern. Blu„
menstein.
Gurnigel.

ook myne ziel, want het deed my meer leed heen te
gaan dan ik vroeger vermoed had.

In de Pension „der Baumgarten" buiten Thun
vond ik zeer goede woning, en voor gezelschap
niet anders dan eene bejaarde Engelsche vrouw,
Mrs. Thomson, met haar nichtje.

Ik wandelde langs het meer, door het Bächi-
Wältzli eene gewezene karthuizer abdy met
schoon gebouwte omringd, en thans een land„
goed van den heer Rougemont. De gezigten op
de bergen zyn er allerliefst. Hier las ik nu ook het
lieve versje op een der banken, dat door de ver„
zigers veelvuldig wordt afgeschreven

Vrydag 8 augustus. Tegen elf uur ondernam
ik een uitstap naar den Gurnigel. Door de schoo„
ne vallei van de Aar wandelde ik naar Thira„
chern, een dorp aan de westelyke helling; men over„
ziet van daar de vallei en de omringende heuvels,
en men ziet tevens den rei van sneeuwbergen.
Vervolgens kwam ik aan het bad van Blumen„
stein, waar ik met het talryk gezelschap middag„
maal hield. Het kwam my voor, en ik vernam
ook, dat dit bad byna uitsluitend door Zwitsers
uit de omstreken bezocht wordt; ik was waarschyn„
lyk de eenige buitenlander.T Van hier aan begon
ik nu zeer te klimmen, het pad was styl en
dikwyls zeer moerassig. Na drie uren geklom„
men te hebben kwam ik om half zes aan het
bad van Gurnigel.x Ik ging nog naar den
kruin van den berg, drie kwartier van daar
om de zon te zien ondergaan. Er waren geheel
geene wolken, die hare stralen verborgen, maar
de lucht was niet doorschynend, zoo dat ik de
ver verwyderde voorwerpen niet zeer duidelyk

Gurnigel.

zien kon. Echter was het gezigt myne moeite van herwaards gekomen te zyn zeer wel waard. De Gurnigel hangt zaam met den keten van den Stockhorn; deezen had ik nu naby my: hy bestaat uit scherpe, byna kale rotsen. Een uitgestrekt landschap, waarin oostelyk het meer van Thun, westelyk dat van Neuchatel, en behalven die nog vier kleine meeren, en een groot aantal steden en dorpen lagen, overzag ik van hier. De hooge sneeuwbergen in het oosten waren met een dunnen nevel omhuld, evenwel zoo, dat alle omtrekken duidelyk waren. Zy waren voor my het beeld der toekomst, die zich aan de overzyde van het graf, boven al wat ons hier bedroeft verheven, maar nog met den sluijer der onzekerheid omhuld, aan ons gemoed vertoont. De zon ging helder onder, en liet den gewonen gloed in het westen en het zagte purper in het oosten na. Zoo lang het schemerlicht my dit toeliet, gaf ik my aan de dwepende opgetogenheid over, welke dit verheven schouwspel by my teweegbragt.

Ik vond, in het badhuis teruggekomen groot gezelschap, en daaronder den heer Haller, wien ik door zyne moeder eenigzins kende. Er waren omtrent twee honderd personen; die zyn in een groot houten gebouw met een klein nevengebouw, ook van hout, gehuisvest. Zy zyn in drie klassen, en even zoo veel gezelschappen voor den dis, verdeeld. Het avondeten bestond even als het ontbyt, uitsluitend uit kaas; dit is voorgeschreven. By uitzondering bekwam ik wat meer. Na het avondeten wordt dagelyks gedanst en aan dit vermaak neme de twee hoogere standen, en onder hen personen ook

Gurnigel.

van meer gevorderden leeftyd algemeen aandeel. Overigens heeft men nog eene gezelschapszaal en biljardzaal. De wandelingen en gezigten zyn mooi, maar alle boven op den berg waardoor het veelal zeer koud is. Er zyn twee bronnen, beide op eenigen afstand, en men gaat daar het water drinken; het is sterk zwavelachtig. De gebouwen en de inrigting kwamen my ten uiterste kommerlyk voor; de opeenhooping van zoo vele lieden, ook van de armste, in een naauw bestek maakte op my een zeer onaangenamen indruk; zoo dat ik niet zonder schrik denken konde aan een verlengd verblyf aan de baden van Gurnigel.

Zaturdag 9 augustus. Toen ik naar bed ging zag ik de omtrekken der bergen van tyd tot tyd verlicht door verwyderd onweder; hetgeen op deze hoogte een schoon gezigt opleverde. Gedurende den nacht kwam dat onweder tot aan en barste over den Gurnigel met geweldige woede los; ik herinner my niet zulk een sterken donder gehoord te hebben; het huis beefde en de vensters ratelden by elken slag, en die slagen kwamen zeer menigvuldig en duurden door de terugkaatsing langer dan gewoonlyk. Ik poogde naar den bliksem te zien, maar het licht was te sterk voor de oogen, de hemel was geheel in vuur. Eindelyk volgde een geweldige slagregen. Des morgens zeide my de opzigter der baden, dat in negen jaar geen zoo sterk onweder had plaats gehad. Het was my merkwaardig op een

Gurnigel.
Bern.

hoogen berg een buitengewoon zwaar onweder beleefd te hebben, doch de regen, die nog voortdurende, stelde my teleur in myn plan om zoo vroeg naar Bern te wandelen. Eerst om half negen klaarde het op zoo dat ik my op weg begaf; een voerman nam aan, om myn wandelzakje mede te nemen. Ik wandelde nu geheel alleen in het schoone land, doch werd nu en dan nog van regen overvallen. Eene byzonderheid was, dat myn geld geheel op was; ik had sedert myn vertrek uit Holland nog geen geld opgenomen; in Zwitserland was ik nog in geene stad geweest, waar de wisseltjes, die ik by my had, ontvangbaar waren, en zoo had ik het tot op myne aankomst in Bern laten aankomen, die ik nu niet meer konde uitstellen, dewyl ik inderdaad myn middageten niet zoude hebben kunnen betalen. De dorpen waar ik doorkwam zagen er goed uit, het land rondom met zorg bebouwd, veelal weiland, hooge fraai geboomte, doch de hoogste bergen waren in de wolken verborgen. In <u>Rumligen</u> nam ik myne gewone verkwikking op reis: brood en melk. De voerman, die myn wandelzakje medegenomen had, haalde my op een paar uren afstand van Bern in, en ik reed toen met hem derwaards. De stad naderende zag ik veel fraaye landhuizen van de ryke Berners. Myn voerman, die een boer was, en tot wien de verlichting der omwentelingsparty was doorgedrongen, zeide my, dat de groote heeren van Bern die schoone huizen en dat vruchtbare land bezaten; dat die ook het land hadden geregeerd, maar dat het nu veranderd was en zy niets meer

Bern. | Thun. Simmenthal.

te zeggen hadden. Om te beproeven hoe ver zyne politike wysheid ging, vraeg ik hem of hy meende, dat het beter was geregeerd te worden door hen, die nog ryk moesten worden of door hen die reeds ryk waren, onder wie hy dacht, dat de boer het meeste zoude moeten betalen? Deze vraag bragt zyn geheel stelsel aan het wankelen. Dat is voor u nog eene vraag, zeide hy, en voor ons wordt het dagelyks meer wetenschap, want wy betalen reeds veel meer dan te voren, en ik begin werkelyk te gelooven dat wy achteruit zyn gegaan. Te Bern at ik aan de publieke tafel in het Hotel des gentilshommes, ontving geld by den bankier, vond een brief aan de post en wandelde onder de Zuilengangen, waarvan ik nu het nut ondervond, want de regen had zich weder hervat; ik vermaakte my voor de prentewinkels; en om vier ure reed ik met den postwagen naar Thun. De regen nam veel weg van het genoegen, om de schoone dorpen en landhuizen te zien, die men hier onafgebroken aantreft. Myn buurman maakte my opmerken, dat nergens in Frankryk, zyn vaderland, de dorpen en de boeren zulk een goed voorkomen hebben.

Ik vond in de Pension eene oude Engelsche dame weer; zy heeft veel gereisd, schynt ryk te zyn en spreekt zeer wel, haar naam is Loyd.

<u>Zondag 10 augustus.</u> Tegen alle verwachting was het schoon weder; ik maakte er gebruik van om in een wagentje met een paard een uitstap te maken in het Simmenthal. Aan de rivier, de Simmen gekomen reed ik die over, en ging

De toren dient ook voor gevangenis; thans waren er vier gevangenen. Men wees my de zoogenaamde „Mörderhöle" een geheel donker hok, waar men van boven ingelaten werd. Tegenwoordig wordt dit hok, even als de pynbank, die er nog by is, niet meer gebruikt.

Simmenthal. naar Wimmis, een mooi dorp met een kasteel, dat schilderachtig aan den berg gelegen is. Uit de kamers en van een balkon of zoogenaamde plat-teforme heeft men een zeer mooi gezigt. Met moeite beklom ik ook den toren, doch vond daar het gezigt niet beter. Dit Kasteel behoort den staat en heeft steeds gediend voor de regeringshoofden over het omliggende landschap. Van 1439 tot 1803 werden deze „Castellane" genoemd en eene lyst daarvan hangt in een der zalen; sedert noemde men het „Oberamtmänner", tot dat in 1831 de magten verdeeld zyn tusschen een „Regierungsstatthalter" en een „Gerichtspresident". Geen dezer ambtenaren woont thans hier, maar de Gerichtspresident houdt er zyne zittingen. ×Het kwam my vreemd voor dat eene woning, die zoo schoon gelegen is, vermeed werd; doch men zeide my, dat gedurende een groot deel van het jaar de Niessen aan de zon belet om hier te schynen, zoo dat het dan zeer koud en treurig is. Daarom verkiezen beide gezegde ambtenaren, om in Erlenbach te wonen.
Ik reed naar het dorp van dezen naam. het dal is tusschen den Niessen en den rei van den Stockhorn; aan den ingang is het wild; de rotsen zyn steil en afgescheurd. De brug over de Simmen bestaat uit een steenen boog en vertoont zich zeer schilderachtig. Verder wordt het dal breeder en veel zachter; de bergen zyn glooyend, met weiden en geboomte bedekt en de huizen zyn byzonder goed gebouwd. De inwoners waren goed gekleed, zagen er gezond en beschaafd uit; vele graaf-

Op mijne wandeling naar het bad, zag ik drie jonge meisjes boven een afgrond bezig met klimop van een boom te plukken. Ik schrikte van het gevaar, waaraan zij zich blootstelden, en kon niet nalaten, om ze ernstig te vermanen, om dit niet te doen. Vervolgens, om haar toch de verlangde klimop te bezorgen, eindigde ik met hetzelfde te doen, dat ik haar had afgeraden. Zoo doet men dikwijls in ernstiger zaken. Aan tafel vond ik gelegenheid, om de mama te waarschuwen; maar ik zeide niet dat ik hetzelfde gedaan had.

Simmenthal — gezigten vielen my in het oog en in de herberg te
Bad Weissenburg. — Erlenbach zag ik de allerliefste kinderen. Hier zag ik een Engelschman, die alleen en te voet reisde, ik nodigde hem uit, om met my te ryden, en dit nam hy aan. Ik vond in hem een beschaafd, welonderrigt, jong regtsgeleerde, met name George Paton, die eene reis in Italië ging doen. Wy namen afscheid in het dorp Weissenburg, met afspraak dat wy elkander in Engeland of in Holland bezoeken zouden. Hy vervolgde zynen weg naar Saanen, om morgen naar Lausanne te gaan, en ik maakte nu eene wandeling naar het bad van Weissenburg, regt af hoog tusschen de bergen, ingesloten van style rotsen, gelegen. In drie kwartier kwam ik daar aan, en vond een houten en een kleinder steenen huis, en inrigtingen omtrent als op den Gurnigel, zoo niet nog slechter. Ook hier komen alle standen en vooral landlieden.x Het water is noch zwavel- noch staal bevattend en wordt voor borstziekten aanbevolen. Ik vond veertig of vyftig gasten aan de tafel van den eersten rang. Ik vond my juist geplaatst naast twee familien van dames uit Saint-Aubin in het kanton Neuchatel, met welke ik zeer onderhoudend gesprek had. Er zyn hier slechts ruim half zoo veel gasten als op den Gurnigel; het is zeer ingesloten, men heeft byna geene uitzigten, maar men is tegen de koude wind wel beschermd. Er wordt, zoo ik hoor, hier niet gedanst. Ik deed nog eene kleine wandeling dieper in het dal, de noten worden daar zeer ryp. Zoo men my zegt, is de ondernemer tegelyk geneesheer, en zyne

Ik mag niet verzuimen tot myne herinnering op te teekenen, dat als ik des morgens vroeg wakker werd, en myne oogleden opende, ik door het heerlykste gezigt verrukt werd. Somtyds zag ik de vallei in eene wolk bedolven, terwyl de Sneeuwbergen, de Niessen en de Stockhornbergen helder voor my stonden; dezen morgen was de vallei eveneens volkomen helder.

Simmenthal. twee zonen worden in hetzelfde vak opgeleid. Op den

Thun. Bern. Gurnigel was een jong geneesheer, die er opzettelyk den zomer komt doorbrengen.

In het dorp Weissenburg teruggekomen, vervolgde ik den weg in het Simmenthal nog tot Oberwyl. Het dal wordt naauwer, maar verandert niet van karakter.

De avond was heerlyk, en by de dalende zon was de vallei, waarin Thun ligt, prachtig schoon. Ik kwam juist nog tydig genoeg, om uit myne vengsters de zon op den rei van sneeuwbergen en op de rotsen van den Stockhorn hare laatste stralen te zien werpen.

Ik deed nog eene wandeling aan het meer en trof daar myne drie Engelsche huisgenoten, met welke ik terugkeerde en vervolgens thee dronk. Het jonge meisje, dat byzonder vriendelyk is, vertoonde my gezigten van de omstreken, schetsen en ook haar Album, vervuld met teekeningen en versjes.

Maandag 11 augustus. × Dezen morgen heb ik, behalven eene wandeling aan het meer, t'huis geschreven en gelezen. Om zes uur vertrok ik met den postwagen naar Bern, waar ik om half tien aankwam. Stryd over de plaatsen tusschen de reizigers en de post had het vertrek vertraagd. De heer en mevrouw Croasdaile en de heer Cornish, die van Interlachen kwamen, gingen met my in de herberg de Kroon, waar wy zamen theedronken en nog lang bleven praten.

Dingsdag 12 augustus. Ik was zoo weinig tevreden met de herberg de Kroon, dat ik op nieuw pogde, en ditmaal slaagde, om in het Hotel des

Bern. Gentilhomme met eene kamer te bekomen.

Bern was door den marktdag bijzonder levendig; de markt werd in de breede straten gehouden; zij was ruim voorzien. Het landvolk had meestal het voorkomen van welvaren, maar hunne gestalte of gelaat munte niet door schoonheid uit. De kleeding der vrouwen is maar gedeeltelijk bevallig; vele dragen zwarte mutsen, die afschuwelijk leelijk zijn.

Met mijne drie reisgenooten van gisteren heb ik veel gewandeld, prentwinkels bezocht; de heer Craufsdaile verlangde eene doos met muziekspeelwerk daarin te koopen, en wij hebben lang gezocht en veel gespeel aangehoord, eer hij die naar zijn zin gevonden had. Om twee uren is hij en zijne vrouw naar Neûchatel vertrokken.

Na den middag bezocht ik Mev. Haller, dronk bij haar thee, en wandelde daarna met haar, hare dochter en zoon door den Enge, de Eichplatz enz. De gezigten op de Alpen bij het ondergaan van de zon waren onbeschrijfelijk schoon. Deze wandelingen strekken zich nog zeer ver uit en behooren tot de vele voorregten dezer stad, wier ligging ik niet genoeg bewonderen kan. Bij het terugkomen zagen wij een man overrijden. In het „Burgerspital" dat nabij was, weigerde men hem op te nemen, gelukkig was het „Inselspital" niet ver af, en derwaards werd hij gebragt.

Van het uiterlijke der stad behoef ik niets op te teekenen; hare regelmatige straten met schoone huizen bezet, de overdekte omgangen, bijna

Bern

alle zaal van winkels, waren my reeds be-
kend, zoo ook de openbare gebouwen.

Woensdag 13 augustus. Dezen morgen heb
ik de wetenschappelyke inrigtingen bezocht. De
Stadsbibliotheek staat in eene mooye zaal
met eenige zeer merkwaardigheden, zy is de uitgestrekt-
ste in Bern en bevat behalve de gedrukte
werken, eenige belangryke handschriften, die
ik niet zien kon, omdat de bibliothecaris op
reis was, hetgeen my weinig leed deed, dewyl
ik er toch op reis niet veel nut uit zoude heb-
ben kunnen trekken. Het Museum bevat
eenige Romeinsche oudheden voor een
jaren te Muri by Bern gevonden. Merk-
waardig vond ik de zegeteekenen uit den
slag van Grandson, 1476, onderanderen den les-
senaar (priedieu) van Karel den Stouten. Men
bewaart hier ook Japansche, Chinesche en
Americaansche wapenen, kleding, huisraad.
In het Kabinet van Natuurlyke historie
was voor my het merkwaardigste de hond
van den Sint Bernhard, Barry genaamd,
die, na vele reizigers gered te hebben, zoo on-
gelukkig omgekomen is. Ik heb hier zyn por-
trait gekocht Dit kabinet is vooral belang-
ryk om de voorwerpen, die tot Zwitserland
betrekking hebben en die hier zeer volledig zyn.
Ik zag hier ook den kruidtuin. Deze inrig-
tingen hebben tot nog toe gediend voor de
Akademie, waar een soort van middel-
baar onderwys gegeven werd, en die nu in
eene Universiteit herschapen wordt.

Hy zocht my eenige platen uit en Juffr.
Haller was my behulpzaam, om Duitsche m-

Bern. zat voor Mev. S. te koopen.

Dezen avond was er gezelschap by Mevr. Haller; wy wandelden zaam en bleven tot over tien ure praten.

Donderdag 14 augustus. Ik had hoofdpyn en bleef daarom een gedeelte van den morgen thuis, schreef brieven enz. Myne aankoopen van boeken en prenten bragt ik ten einde, en dezen avond deed ik op nieuw eene groote mooye wandeling, waardoor my nu de omstreek van Bern goed bekend is. Het gezigt op de Alpen is op vele punten uitsteekend schoon. Van myne gesprekken kan ik om tydgebrek niet veel opteekenen, anders waren die nog al belangryk. Omtrent den politieken toestand is hetgeen men my gezegd heeft niet zeer gunstig. De verdeeldheid en verbittering zyn hier grooter dan in andere kantons. De aristocraten hebben van het begin der verandering in 1831 aan alle toenadering of schikking met de andere party geweigerd; zy verlangen alle oude voorregten terug. Die der tegenwoordig heerschende volksparty zyn byna alle zeer onbekwame, onbedrevene lieden, die geene geschiktheid hebben, om te regeren, en met goeden wil vele misslagen doen. Dit wekt ontevredenheid by de burgers, en bitteren spot by de grooten. Er is hier uiterst weinig zucht voor wetenschappen of kunsten. Men heeft besloten eene Hoogeschool op te rigten; zes Duitsche professoren zyn reeds daarvoor bestemd; maar omtrent de andere benoemingen kan men het niet eens worden, omdat men volstrekt

Bern.
Murten.

overdreven liberalen daarvoor hebben wil, en zelfs zeer geschikte mannen, die deze eigenschap niet bezitten, uitsluit. Ik heb twee der Duitschers gesproken, de een professor der godgeleerdheid, de andere der geneeskunde; beide waren zeer ontevreden en zeiden, dat zy wanhoopten aan het wel slagen der nieuwe hooge school. In Zurich daarentegen, zegt men my, zet men zich boven den partygeest, bevordert de wetenschappen met doorzigt, en wordt men in het algemeen gematigd.

Omtrent de zeden en gebruiken heeft men my ook het een en ander medegedeeld, waarvan vooral byzonder is, dat de jonge lieden in alle standen ten uiterste vryen, van het opzigt der ouders geheel ontslagen omgang hebben, zonder dat dit byna ooit nadeelige gevolgen heeft.

Vrydag 15 augustus. Om half een uur ben ik met den postwagen naar Genève vertrokken. Langs een zeer goeden weg reden wy naar Gümminen, waar wy over de Saane gingen. Wy hadden onderweg een uitgestrekt gezigt op de Jura en op het meer van Neuchatel. Veel door bosch en bergop, bergaf kwamen wy om 4 uur te Murten of Morat, een stadje aan het meer dat denzelfden naam draagt. Het kwam my vrolyk en welvarend voor. De landtaal is hier nog Duitsch, maar men is op de grens en vele lieden spreken reeds Fransch. Hetzelfde heeft, zoo ik hoor in Freyburg plaats. Murten met eenige dorpen in de nabyheid is hervormd, terwyl

Aanmet 184.

× Om half tien waren wy te Luzeuf, waar een kasteel op de hoofte zeer schilderachtig ligt en in de maneschyn zich fraai vertoonde.

Lausanne. overigens het kanton katholiek is. Niet ver van de stad zag ik eene obelisk ter gedachtenis van de overwinning in 1476 op Karel den Stoute behaald; zij vervangt de kapel waarin de beenderen der Bourgondiers bewaard werden, en die de Franschen in de laatste oorlogen vernietigd hebben.

Wij kwamen vervolgens door Avenches, een weinig beduidend vlek, doch in den tijd der Romeinen eene groote stad, waarvan men nog vele overblijfsels vindt.

Als een teeken dat wij in Waadland gekomen waren, merkte ik op eenige groote platte hoeden, welke aan jonge meisjes regt goed stonden.

Om half 7 kwamen wij in de kleine stad Payerne, waar gegeten werd. Het gezelschap was zeer vrolijk en onder anderen was zeer spraakzaam de heer Pictet, afgevaardigde van Genève op de Tagsatzung.

Het land in deze streek is zeer vruchtbaar, ik zag veel tabakvelden. De gezigten waren niet bijzonder schoon. Het werd nu laat, de maan scheen vrij helder, evenwel zag men de verre gebergten eenigzins in nevel.

x

Zaturdag 16 augustus. Om half twee des nachts kwamen wij in Lausanne en moesten tot drie uur wachten, om onze reis te vervolgen. Ik wandelde in de eenzame straten dronk water aan de fonteinen, en zeide voor mijzelven schoone plaatsen uit gedichten op, en zoo verveelde ik mij niet.

Toen de morgen aanbrak was het niet volkomen helder, zoo dat men de bergen flaauw zag; de zon scheen vervolgens en het werd minder beneveld, doch de

De heer Bailly heeft eene lancasterschool die hy my gewezen heeft.

Lausanne. hooge bergen vertoonen zich van de noordzyde
Genève. van het meer des avonds het schoonste; ik
zag ze byna alleen kunne ontdekken.

Van de plaatsen langs het meer, waar wy door-
reden, behoef ik niets op te teekenen, zy waren
my reeds bekend en leveren ook niets byzon-
ders op: het zyn kleine steden en vlekken, die een
welvarend voorkomen hebben, en waarvan de
ligging vooral behaagt. By sommige ziet
men kastelen, van welke dat van <u>Copet</u>
door Necker en Mev: Staël beroemd is. Dit
viel my wat het uiterlyk voorkomen betreft
niet mede; het ligt weinig verheven, eenigs-
zins van het meer verwyderd en is geheel geen
fraai gebouw.

Om negen ure kwam ik te <u>Genève</u> aan, en
nam myn intrek in het <u>Hotel des Bergues</u>,
dat eerst sedert eenige maanden geopend is.
Het is grooter dan wellicht nog eenige herberg
in Europa; er zyn ongeveer 150 kamers, en
alles is op een zeer groote schaal ingerigt.
Nagenoeg alle vertrekken waren bezet.
Ik vond sedert verleden jaar nog andere
verbeteringen in de ondernomene werken de-
zer stad: de groote brug, juist over deze
herberg, is volbouwd, de kaai langs het
meer is zeer vooruitgegaan. Op vele plaat-
sen ziet men nog bouwen.

Van myne vele wandelingen in om de stad
behoef ik geene naauwkeurige aanteeke-
ning te houden; zy waren my meestal herinne-
ringen van hetgeen ik reeds gezien had. Ik
bezocht voor Mev: van Gaetstein, <u>Me. Bailly</u>
<u>Clere</u> buiten de stad aan het <u>Champ de Plainpa-</u>

By de wandeling Saint Antoine zag ik ook ×
de brug van yzerdraad, waarover men
uit de stad gaat.

Genève.

lais, een groot veld waar militaire oefeningen gehouden worden, en waar voorname wandelingen zyn. In de stad heb ik de verschillende wandelingen en sommige by herhaling bezocht.ˣ Ik ging ook op het Kerkhof zoo wel der katholieken als der protestanten, doch vond er niets opmerkenswaardig, altans my viel geen gedenkteeken of opschrift in het oog, dat eenig belang had. Aan tafel maakte ik kennis met twee Hongaren: Scitrovszky en Biedermann, en met hen reed ik den weg op van Secconex, om het gezigt op den Montblanc by het ondergaan der zon te genieten. De avond werd wel koel en aangenaam; maar de lucht werd niet helder, zoo dat wy weinig zagen. Wy poogden het landgoed van den heer Bartholoni te bezigtigen, naast de herberg Secheron gelegen, doch vonden daartoe geene gelegenheid. Deze eigenaar is door het spelen in staatspapieren buitengewoon ryk geworden en zyn landgoed is byzonder schoon en prachtig ingerigt. Voor weinig jaren was hy nog commies by den bankier Hentsch alhier. Hoewel ik nu even als te voren de ligging van Genève in vele opzigten bewonderde, vond ik op nieuw dat de nabygelegene bergen minder schoon zyn dan die welke men elders in Zwitzerland aantreft, vooral is de Salève een lelyke byna kale en vormlooze rotsberg: Lucern en Thun liggen, dunkt my, schooner.

Met myne nieuwe kennissen heb ik veel gesproken over het noorden, waar zy het vorig jaar gereisd hadden. Zy hebben my ook van Hongarye gesproken,

en onderanderen van de wyze waarop de Polen daar ontvangen zyn en zich gedragen hebben. Ondankbaar en aanmatigend zyn zy jegens de Hongaren geweest, zoo dat de belangstelling veelal in meerzin veranderd is. Even als nog, was deze reisgenoten voorgekomen, dat in Zwitserland hetzelfde gevoelen omtrent de Polen nog algemeen heerscht.

Zondag 17 augustus. Ik deed dezen morgen nog eene wandeling; er was reeds vroeg levendigheid ter zake van de Fête de la navigation dat heden gevierd werd; hetgeen tegelyk het feest voor de schutters is, onder welke dezen avond pryzen worden uitgedeeld. Deze vreugd heb ik niet kunnen bywonen, want om twaalf ure ben ik met den postwagen naar Lausanne vertrokken, om verder een kleinen uitstap zuidelyk van de Alpen te maken. Denzelfden weg dien ik gisteren in den nacht en morgen afgelegd had, reed ik nu by dag; ik zat boven op de "banquette" welke plaats voor het uitzigt zoo gunstig is. Het was my een groot genoegen op die wyze de schoone boorden van het meer van Genève te zien. Te Copet kwam eene donderbui ons voorby doch dadelyk was het op nieuw goed weder. Ik reed nu door vele kleine steden van Waadland. Onder haar steke eenigzins uit Rolles, en meer nog Morges; beide hebben lieve wandelingen, welke door den zondag levendig waren. My viel hier in het oog, wat ik reeds meer opgemerkt had, dat men zoo vele meisjes-kostscholen in dit kanton ziet. Het behoort namelyk tot de gewoonten der Duitsche kantons om de meisjes herwaards te zenden, om Fransch te leeren; in Bern is dit algemeen. Het weder,

Saint-Maurice. zydsch gebruik, om uit de Fransche kantons de kinderen in Duitsche te zenden, om de taal te leeren, begint eerst ingevoerd te worden.

Om zes ure kwam ik te Lausanne en bleef er tot acht. Dit gaf my gelegenheid, om met andere reizigers het middagmaal te houden; doch ik vond in hen vier Engelschen van de slechtste soort, welker onkiesch gesprek my zoo spoedig mogelyk hun gezelschap deed verlaten. Ik ging toen naar de wandelingen, die uitstekend schoon zyn, en nu veel bevolkt waren. By het vallen van den avond werd het gezigt op de bergen nog verfraaid door den bliksem, die men nu en dan in de verte zag.

In een veel slechteren postwagen, met onbeleefden conducteur vervolgde ik den weg naar Martigny. Van 11 tot 12 ure bleven wy te Vevai, waar ik in den maneschyn wandelde, en van waar ik zonder reisgenoten verder ging.

Maandag 18 augustus. In den morgen om 4 ure kwam ik in Saint-Maurice aan, en het duurde tot 6 ure eer de volgende wagen vertrok, die, even als de conducteur, weder wat slechter was dan de vorige. In de herberg vond ik op een anderen wagen wachtende een der Polen, die in Interlacken geweest waren. Als gewoonlyk was hy dadelyk beleefd, spraakzaam en vrolyk.

Ik zat weder boven op den wagen en zag met groot genoegen de my reeds bekende schoone waterval Pissevache. Wat over 7 ure kwamen

Wallis. by te *Martigny* schilderachtig vertoonde zich de ruine *La Batia* op eene ontoegankelyke rots na by deze plaats gelegen. De muur is nog wee-nig vervallen en in het midden staat een hooge toren.

Godsdienst-onverschillig-heid. Terwyl wy daar by den postwagen stonden, luidde de klok. „Allons à la messe, on vient de la sonner" zeide een der omstanders, en begaf zich met een paar anderen naar de kerk. „Cela ne fait pas vivre" zeide een ander, en keerde zich met koele minachting van hen af. Dit zeggen drukte, naar my voorkwam, juist die soort van ongodsdienstigheid uit, welke men tegenwoordig veel aantreft, en die men naauwlyks als eene meerdere verlichting dan het bygeloof kan beschouwen. Het is ge-wis een lage trap van redelyke beschaving, wanneer de mensch geene behoefte gevoelt aan iets anders dan „ce qui fait vivre". Een geheel andere toestand brengt ook onver-schilligheid voor de uitwendige vormen en kerkgebruiken te weeg, namelyk waar de behoefte aan iets anders en edelers dan zinnelyk genot zeer levendig gevoeld wordt, maar door de gewone godsdienstoefening gen niet bevredigd, dikwyls zelfs beledigd wordt. In dezen toestand zoekt men op andere wyzen voldoening voor het hart. Doch de wereld kent dit verschil niet, en de geestelykheid, wanneer zy het kent, is tegen de laatste soort van onverschilligheid het meest verbitterd, en dit heeft zeer goeden grond.

Ik reed nu de groote vallei op, die torens de diepste van Europa is, en welke met weinige

× Ik zag hier toch eene voorzorg, die in het kanton Bern ontbreekt, namelyk dat de schuren op palen gebouwd zyn, die men laat rusten op andere palen, en tusschen beide vlakke steenen legt, welke den toegang voor muizen en rotten volkomen afsnyden. Het zelfde heb ik reeds elders opgemerkt.

nevens allegen het kanton Wallis uitmaakt. Het land wierd schooner en vruchtbaarder naar mate wy voortgingen. Wallis levert vele soorten van voortbrengsels op, en daaronder die gewoonlyk in warmere landen thuisbehooren, zoo als saffraan; de wyn is ook zeer goed. De helling der bergen tegen het noorden, welke buitengewoon warm is, geeft hiertoe gelegenheid. Doch de bewoners van de lagere streken zyn veelal traag, ziekelyk, veel met kropgezwellen bezocht, en onder hen zyn vele „cretins." Onder myne reisgenoten waren inwoners van het kanton, en die verzekerden my, dat deze toestand veel verbetert, voral door het afnemen der morsigheid. Men tracht ook meer en meer de moerassige streken langs de Rhône droog te maken door die woeste rivier in een kunstig bed in te sluiten; hierdoor wint men land en bevordert de gezondheid. De dorpen zien er armelyk uit.ˣ De weg is doorgaande goed, en loopt veelal als een dyk door het lage land.

De lucht was met veel wolken vervuld, evenwel konde ik de hooge bergen duidelyk zien.

Tegen 11 uur kwamen wy in Sion, waar wy middag hielden. Deze zwarte hoofdstad heeft nog hare oude muren behouden. De heuvels in hare nabyheid en de ruine daarop gelegen had ik op myne vorige reis bezocht.

Ik ontdekte hier, dat een myner reisgenoten een Romein was, de eerste dien ik my herinner als zoodanig buiten Italie te hebben aangetroffen, en daar hy een beschaafd jong mensch was, maak-

te ik gaarne kennis met hem.

Op den verderen weg kwamen wy onderanderen door Siders, een aanzienlyk vlek, waar men begint Duitsch te spreken. Deze taal is algemeen in Opper-Wallis, terwyl men in Neder-Wallis Fransch spreekt. In Turtman verkreeg ik met moeite, dat men ons tyd vergunde, om den waterval te bezigtigen, die toch een kleinen uitstap zeer wel waard is. Wy reden nog door Visp, een vry groot vlek, en om half 8 waren wy te Brieg, dat voor het verkeer over den Simplon een der voornaamste plaatsen is.

Dingsdag 19 augustus. Onder de onaangenaamheden, welke den reiziger treffen behoort grove, onbehoorlyke behandeling in herbergen, waar hy door de inrigting der postwagens genoodzaakt wordt zich op te houden. Dit viel my in groote mate te beurt in Brieg. Myne nachtrust was bovendien zeer kort, want voor twee ure kwam my de conducteur reeds wekken en om half drie reden wy af.

Dit alles was echter spoedig vergeten, toen ik weder buiten op den wagen zat in den schoonsten nacht. De maan bescheen volkomen helder de hooge bergen en de hemel was vol sterren. Zoo begon ik nu den Simplon te bestygen; spoedig konde ik te voet gaan, en verlustigde my toen in het waarnemen van den overgang van den nacht tot den dag: de maan ging onder; de schemering brak aan; de starren verdwenen; de eerste zonnestralen op de hoogste spitsen der bergen verkondigden dat het dag was.

Om 5 ure kwamen wy aan de herberg Persal,

waar het ons zeer aangenaam was ontbyt te vinden.
Vroeger was er men hier komt eene groote gallery in de rots, die men echter reeds in 1816 heeft laten springen, omdat ze gevaarlyk was; in de handboeken van 1830 en 1833 wordt zy nog als bestaande beschreven.
De weg ging nu veelal door een sparrebosch, dat echter niet zoo dicht was dat het gezigt er door belemmerd werd. Ik zag nu den keten der sneeuwbergen van Berneroberland aan de andere zyde. De Jungfrau zelve had van hier gezien minder sneeuw. Byzonder schoon vertoonde zich de groote Aletsch„ gletscher. Aan de andere zyde zag ik den Fletschhorn evenzeer met sneeuw bedekt. Terugziende lag de de vallei van Brieg met nog andere omliggende plaatsen voor my. We kwamen nu aan eene kleine gallery door de rots, waaruit vooral het vergezigt schoon was.
Nu en dan ziet men nog gedeelten van den ouden weg, die door voetgangers somtyds ver„ kozen wordt omdat hy korter is.

a 2727 #

5.3.77.D.